

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಸಹ ನಾನವತು | ಸಹ ನೌ ಭುನಕ್ತು | ಸಹ ವೀರ್ಯಂ
ಕರವಾನಹೈ | ತೇಜಸ್ವಿ ನಾನಧೀತನುಸ್ತು |
ಮಾ ವಿದ್ವಿಷಾವಹೈ |

॥ ಓಮ್ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ॥

॥ವಾಮನಾಯ ನಮಃ॥

ಶ್ರೀ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ

ಕಾರಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

ಉಪನಿಷತ್—

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥ ಉಶನ್ ಹ ವೈ ವಾಜಶ್ರವಸಃ ಸರ್ವನೇದಸಂ ದದೌ | ತಸ್ಯ
ಹ ನಚಿಕೇತಾ ನಾನು ಪುತ್ರ ಆಸ | ತಂ ಹ ಕುಮಾರಂ ಸಂತಂ
ದಕ್ಷಿಣಾಸು ದೀಯಮಾನಾಸು ಶ್ರದ್ಧಾಽನಿವೇಶ ॥ ೧ ॥

ವಾಜಶ್ರವಸನ ಮರಿಮಗನಾದ ಉದ್ದಾಲಕನು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ
ವನಾಗಿ, ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ
ವೃತ್ತಾಂತವಾಗಿದೆ. ಆ ಉದ್ದಾಲಕನಿಗೆ ನಚಿಕೇತ ಎಂಬ ಮಗನಿದ್ದನು. ವಯಸ್ಸಾದ
ಸತ್ವವಿಲ್ಲದ ಹಸುವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನು ದಕ್ಷಿಣೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ತಂದೆಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡ ಆ ಚಿಕ್ಕ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಆಸ್ತಿತ್ವ ಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಯಿತು.
ಅಂದರೆ ಅಪ್ರಯೋಜಕಗಳಾದ ಹಸುವೇ ಮೊದಲಾದ ಈ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ದಾನ
ವಾಗಿ ಕೊಡುವುದು ಅನರ್ಥಕರ ಎಂಬುದಾಗಿ ತನ್ನ ತಂದೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯು
ಉಂಟಾಯಿತು. ॥೧॥

ಮಂಗಳಾಚರಣೆ—ಕಾರಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಸಾರಾಂಶ :

ಭಾಷ್ಯ—॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥ ನಮೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ಸರ್ವತಃ ಪರಮಾಯ ತೇ |
ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಹೃದಿಸ್ಥಾಯ ನಾನುನಾಯ ನಮೋ ನಮಃ ॥

ಅನುನಾದ—ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಪಡ್ಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ, ಆ ವಾಮನನಿಗೆ
ನಮಸ್ಕಾರ. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಅವ್ಯಕ್ತದವರೆಗೆ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಗಳಿ
ಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ ವಾಮನ
ರೂಪಿಯಾದ ನಿನಗೆ ಪುನಃ ಪುನಃ ನಮಸ್ಕಾರ.

ವಿನರಣೆ—ಯಮ ನಚಿಕೇತರ ಸಂವಾದ ರೂಪವಾದ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ
ಯಮನು ಋಷಿ. ಅನುಷ್ಠುಪ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಛಂದಸ್ಸುಗಳು. ವಾಮನ

ರೂಪಿಯಾದ ಹರಿಯು ದೇವತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯಾರಂಭದಲ್ಲಿ ವಾಮನಸ್ತುತಿರೂಪವಾದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. 'ಮಧ್ಯೇ ವಾಮನ ಮಾಸೀನಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಾಮನನೆ 'ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾಹ್ಯರ್ಥಾಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಎಲ್ಲ ತತ್ವಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮ. 'ವಿದ್ಧಿ ತ್ವಮೇತಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ' ಎಂಬಂತೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವವ, 'ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಷಡ್ಗುಣ ಸಂಪನ್ನನು. ಇದುವೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಸಾರ.

ಯಾಗವೂ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನೌ ವಿಷ್ಣುಂ ಸದಾ ಧ್ಯಾಯನ್ ತ್ರಿಲೋಕಿಂ ನಾಚಿಕೇತಕಂ |
ಯಶ್ಚಯೀತ ಸ ತು ಪ್ರಾಪ್ಯ ಸ್ವರ್ಗಂ ತತ್ರ ಭಯಾತಿಗಃ |
ಉಷ್ಯ ಮನ್ವಂತರಂ ಕಾಲಂ ಅನ್ಯುತತ್ಸಂ ಭಜೇತ್ ಕ್ರಮಾತ್ ||
ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಸಾರೇ |

ಅನುವಾದ—ಯಾರು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸದಾ ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯನ್ನು ಮೂರುಸಲ ಚಯನಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅಂದರೆ ನಾಚಿಕೆ ತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನು, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಲ್ಲಿ ಭಯರಹಿತನಾಗಿ ಒಂದು ಮನ್ವಂತರದವರೆಗೆ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ನಂತರ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮಸಾರವೆಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನಯಣಿ—ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯದ ಮಂಗಳಾಚರಣೆಯ ನಂತರ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂತ್ರದ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯದೇ 'ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾ ಅಮೃತತ್ವಂ ಭಜಂತೇ' ಎಂಬ ಹನ್ನೆರಡನೇ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ 'ಉಪನಿಷತ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ನಿರ್ವಚನ ಮಾಡುತ್ತಾ, 'ನಾಚಿಕೇತನು ಎರಡನೆಯ ವರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ ಅಗ್ನಿ ವಿಧೇಯು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಾರಣ ವಾದುದರಿಂದ ಬೇರೆ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಟ್ಟಿ ಸಾಯುವುದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅದು ಉಪನಿಷತ್ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆನಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಅವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ ಎನಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ವಸ್ತುತಃ ನಾಚಿಕೇತನು ಎರಡನೇವರದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದುದು ಕೇವಲ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಲ್ಲ. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದು ಕೇವಲ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಕೇವಲ ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನವಾಗಿದ್ದು ಸಂಸಾರದುಃಖವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಡಿಮೆ ಮಾಡುವಂಥಹುದು' ಎಂಬ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು, ಆಚಾರ್ಯರು 'ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾ ಅಮೃತತ್ವಂ ಭಜಂತೇ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಭಾಷ್ಯ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇಚ್ಛನ್ ವಾಜಶ್ರವೋ ನಸ್ತಾ ದದೌ ಸರ್ವಸ್ವದಕ್ಷಿಣಾಂ |
ಉದ್ದಾಲಕಃ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಂ.....||

ಅನುವಾದ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳ ವಾಜಶ್ರವನ ಮಗನಾದ ಉದ್ದಾಲಕನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನೂ ದಾನ ಮಾಡಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಪೀತೋದಕಾ ಜಗ್ಧತ್ಯಣಾ ದುಗ್ಧದೋಹಾ ನಿರಿಂದ್ರಿಯಾಃ |
ಅನಂದಾ ನಾನು ತೇ ಲೋಕಾಃ ತಾನ್ ಸ ಗಚ್ಛತಿ ತಾ ದದತ್ || ೨ ||

ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯಲೂ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಹುಲ್ಲನ್ನು ಜಗಿಯಲೂ ಅಸಮರ್ಥ-
ಗಳಾದ, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹಾಲನ್ನೂ ಕರೆಯದಿರುವ, ದುರ್ಬಲವಾಗಿರುವ ಹಸುಗಳನ್ನು
ದಾನಮಾಡುವವನು ಸುಖವೆ ಇಲ್ಲದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನರಕಲೋಕಗಳನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಮಗನಿಗೆ ಆಸ್ತಿಕ್ಕಬುದ್ಧಿಯು ಉಂಟಾಯಿತು.

ಭಾಷ್ಯ—.....ದದೌ ಗಾಶ್ಚ ನಿರಿಂದ್ರಿಯಾಃ |

ಅನುವಾದ—ಉದ್ದಾಲಕನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ತನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಜೊತೆಗೆ ದುರ್ಬಲಗಳಾದ, ನಿರ್ವೀರ್ಯಗಳಾದ ಹಸುಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಹೋನಾಚ ಪಿತರಂ ತಾತ ಕಸ್ಮೈ ಮಾಂ ದಾಸ್ಯಸೀತಿ |
ದ್ವಿತೀಯಂ ತೃತೀಯಂ| ತಂ ಹೋನಾಚ ಮೃತ್ಯುನೇ ತ್ವಾ ದದಾನೀತಿ||
|| ೩ ||

ತಂದೆಯು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅನರ್ಥಕರವಾದ ಈ ದಾನವನ್ನು ಮಗನಾದ ತಾನು ತಪ್ಪಿಸಲೇಬೇಕೆಂದು, 'ನನ್ನನ್ನಾದರೂ ಕೊಡು, ಈ ಗೋವುಗಳು ಬೇಡ' ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ನಚಿಕೇತನು ಹೇಳಿದನು— 'ತಂದೆಯೇ ! ನನ್ನನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿ?' ಬಾಲಕನಾದುದರಿಂದ, ಏನೋ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಂದೆಯು ಸುಮ್ಮನಿರಲು ನಚಿಕೇತನು ಎರಡು ಮೂರು ಬಾರಿ ಪುನಃ ಹೀಗೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಕುಪಿತನಾದ ತಂದೆಯು, 'ಯಮನಿಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ.' ಅಂದರೆ 'ನೀನು ಸತ್ತು ಹೋಗು' ಎಂದು ಶಪಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಂ ದತ್ತಾಪಿ ನ ತೇ ಗಾವೋ ದಾತವ್ಯಾ ಈದೃಶಾ ಇತಿ |

ಉನಾಚ ಪುತ್ರಃ ತಂ ಬಾಲಃ ತಂ ಶಶಾಪ ಪಿತಾ ಸ್ವಯಂ ||

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವದಕ್ಷಿಣೆ ಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಗನನ್ನು ಕೊಡುವ ಸಂಭವ ಎಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಬಾಲಕನು 'ನನ್ನನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿ?' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇದು —ತಂದೆಯೇ ! ನೀನು ಇಂಥ ನಿರುಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಹಸುಗಳನ್ನು ದಾನ ಕೊಡುವುದು ಸೂಕ್ತವಲ್ಲ. ಅಂದಮಾತ್ರಕ್ಕೆ, ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯು ಭಂಗವಾಯಿತು ಎಂದು ಭಾವಿಸಬೇಡ, ನನ್ನನ್ನು ದಾನಕೊಟ್ಟಾದರೂ ನಿನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪೂರೈಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ರೀತಿ ಹೇಳಿದ ಬಾಲಕನನ್ನು ತಂದೆಯಾದ ಉದ್ದಾಲಕನು 'ನೀನು ಸತ್ತುಹೋಗು' ಎಂದು ಶಪಿಸಿದನು.

ವಿವರಣೆ—"ನೀನು ಸತ್ತು ಯಮನ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಯಮನು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ದಿನ ಊಟ ಮಾಡದೇ ವಾಸಿಸು, ನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನ ಬಂದ ಯಮನು ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ 'ಮೊದಲಿನ ದಿನ ಏನನ್ನು ತಿಂದೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಆಗ ನೀನು 'ನಿನ್ನ ಸಂತತಿಯನ್ನು' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸು. ಪುನಃ ಯಮನು 'ಎರಡನೆಯ ದಿನ ಏನನ್ನು ತಿಂದೆ ?' ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ನಿನ್ನ ಪಶುಗಳನ್ನು' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸು. 'ಮೂರನೆಯ ದಿನ ಏನನ್ನು ತಿಂದೆ ?' ಎಂಬ ಯಮನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ನಿನ್ನ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸು" ಎಂಬುದಾಗಿ ತಂದೆಯು ಮಗನನ್ನು ಶಪಿಸಿದನು. 'ನೀನು ಯಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅಲ್ಲಿ ಉಪವಾಸವಿರು, ಯಮನಿಗೂ ಅದರಿಂದ ದುಃಖ ಉಂಟುಮಾಡು. ಎಂಬುದು ಶಾಪದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ವಿಶೇಷಾಂಶವು ಯಜುರ್ವೇದ ಕಾಲಕ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲಿಖಿತವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಆಚಾರ್ಯರು 'ಶಶಾಪ' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಸ್ಮೃತಿಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಯಮನಿಗೆ ನಚಿಕೇತನು 'ನಿನ್ನ ಸಂತತಿಯನ್ನು ತಿಂದೆ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ, ಅಧಿತಿಯು ಮನೆಗೆ ಬಂದು, ಅನ್ನ ಸಿಗದೆ ಉಪವಾಸವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನ ಸಂತತಿ.

ಪಶು ಮುಂತಾದ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಎಲ್ಲ ಪುಣ್ಯ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಭಂಗ್ಯಂತರದಿಂದ ಹೇಳಿದೆ. 'ಆಶಾಪ್ರತೀಕ್ಷೇ ಸಂಗತಂ ಸೂನ್ಯತಾಂ ಚ' ಎಂದು ಮುಂದೆ, ಇದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಇದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾನು ನಿನ್ನ ಸಂತತಿಯನ್ನು ತಿಂದೆ' ಎಂದರೆ, 'ನಾನು ನಿನ್ನ ಅಧಿತಿಯಾಗಿ ಬಂದು, ಉಪವಾಸವಿದ್ದುದರಿಂದ, ನಿನಗೆ ಸಂತತ್ಯಾದಿ ಫಲ ನೀಡಬಲ್ಲ ನಿನ್ನ ಪೂರ್ವಪುಣ್ಯವನ್ನೇ ನಾನು ಕಸಿದು ಕೊಂಡಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದರ್ಥ. || ೩ ||

ಶಾಸಕ್ಕೆ ಅಂಜದ ಮಗ :

ಉಪನಿಷತ್—ಬಹೂನಾಂ ಏಮಿ ಪ್ರಥಮಃ ಬಹೂನಾಂ ಏಮಿ ಮಧ್ಯಮಃ |
ಕಂಸ್ಥಿದ್ಯಮಸ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯಂ ಯನ್ಮಯಾದ್ಯ ಕರಿಸ್ಯತಿ || ೪ ||

ಯಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುವವರಲ್ಲಿಲ್ಲ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನಾನು ಹೋಗಬಹುದು. ಇಲ್ಲವೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೋಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಅವನು ನನ್ನಿಂದ ಪಡೆಯಬಹುದಾದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನಿದೆ ? ಅಪ್ರಯೋಜಕನಾಗಿ ಹೋಗಬಾರದು ಎನ್ನುವಿಯಾದರೆ, ಮುಖ್ಯನಾಗಿ ಹೋಗಲೆ ? ಆಗ ಯಮನೆ ನನಗೆ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ನಾನು ಅವನಿಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಹೋಗಲೆ ? ಆಗಲೂ ಅವನ ಸೇವೆ ಮಾಡುವ ಅವಕಾಶ ನನಗೆ ಸಿಗಲಾರದು, ಅವನಿಗೇಗಾಲೇ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸೇವಕರಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಯಮನಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಯಮನ ಬಳಿಗೆ 'ಮುಖ್ಯನಾಗಿ ಹೋಗುವುದು, ಸಾಮಾನ್ಯನಾಗಿ ಹೋಗುವುದು' ಎಂಬುದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹೀಗೆ ಊಹಿಸಬೇಕು —ನಚಿಕೇತನು ತಂದೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. 'ತಂದೆಯೇ ನನ್ನನ್ನು ಯಮನಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿರುವೆ, ನಿರುಪಯುಕ್ತವಾದ ಹಸುಗಳನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಬಾರದೆಂಬ ನನ್ನ ಕೋರಿಕೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿರಬೇಕಾದರೆ ನನ್ನಿಂದ ಯಮನಿಗೆ ಏನಾದರೂ ಪ್ರಯೋಜನವಿದೆ ಎಂದೇ ನೀನು ಭಾವಿಸಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ನಾನು ಯಮನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಮುಖ್ಯ ಅತಿಥಿ ಎಂದು ನಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಿದ್ದರೆ, ಮುಖ್ಯ ಅತಿಥಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಮನು ನನಗೇ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕಾಗುವುದು. ಆಗ ನನ್ನಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಅವನಿಂದ ನನಗೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಇದು ಒಂದು ವಿಪರ್ಯಾಸವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ನಾನು ಯಮನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನೆಂದೆ ನಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾದರೆ, ಅದರ ಪ್ರಕಾರ ನಾನು ಯಮನ ಸೇವೆ ಮಾಡಲು ತಕ್ಕವನಾಗಿದ್ದು, ನನ್ನಿಂದ ಯಮನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿರುವ ಸಂಭವವೇನೋ ಇದೆ. ಆದರೆ ಯಮನಿಗೆ ಸೇವಕರು ಹಿಂದಿ

ನಿಂದಲೂ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಜನ ಕ್ಲೃಪ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನನಗೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಯಮನ ಸೇವಾವಕಾಶ ಸಿಗಲಾರದು. ಹೀಗೆ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಆಲೋಚಿಸಿದರೂ ನನ್ನನ್ನು ನೀನು ಯಮನಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದುದು ಯುಕ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ವೇದೇಶೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಆಶಯ.

ರಾಘವೇಂದ್ರ ತೀರ್ಥರ ಖಂಡಾರ್ಥದ ರೀತಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. 'ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಸಾಯುವವರಿಗೆಲ್ಲಾ ನಾನು ಮೊದಲಿಗನಾಗಿ ಈಗ ಸಾಯಲಿದ್ದೇನೆ. ಹಿಂದೆ ಸತ್ತವರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ನಾನೂ ಒಬ್ಬನು ಸೇರಿ ಮಥ್ಯಮನಾಗುತ್ತೇನೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ನಾನೂ ಒಬ್ಬನೆನಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅಂತೂ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕರು ಯಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಮುಂದೆಯೂ ಹೋಗಲಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಲಭಿಸದ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನ ಯಮನಿಗೆ ನನ್ನಿಂದ ಏನಿದ್ದೀತು ? ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ನನ್ನನ್ನು ದಾನ ಮಾಡಿರುವಿ' ಎಂದು ನಚಿಕೇತನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದನು. || ೪ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಅನುಪಶ್ಯ ಯಥಾ ಪೂರ್ವೇ ಪ್ರತಿಪಶ್ಯ ತಥಾಪರೇ |

ಸಸ್ಯಮಿವ ಮರ್ತ್ಯಃ ಪಚ್ಯತೇ ಸಸ್ಯಮಿವ ಜಾಯತೇ ಪುನಃ || ೫ ||

ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಯಮನಿಗೆ ದಾನ ಮಾಡಿದುದು ವ್ಯರ್ಥವೆಂದೆ ನನಗೆ ದುಃಖ ಹೊರತು, ನಾನು ಮರಣಕ್ಕೆ ಅಂಜುವುದಿಲ್ಲ. ನನಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಸತ್ತಿರುವ ಅನೇಕರನ್ನು ಕಂಡು, ನನ್ನ ನಂತರವೂ ಅನೇಕರು ಸಾಯಲಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಗಂಡು, ದುಃಖವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಯಮನ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಹುಟ್ಟಿದವನಿಗೆ ಸಾವು ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ. ಸಸ್ಯದಂತೆಯೇ ಮನುಷ್ಯನು ಹಣ್ಣಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಸ್ಯದಂತೆಯೇ ತಿರುಗಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ 'ಅನುಪಶ್ಯ' 'ಪ್ರತಿಪಶ್ಯ' ಇವು ಲೈಂಗಿಕ ಅವ್ಯಯಗಳು, ಮನಗಂಡು ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಬಹುನಾ ಮೇಮಿ ಪ್ರಥಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಮಿಮಿ'—ಯಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ಅನ್ವಯ ಹೇಳಬೇಕು.

ಶ್ರೀ ವೇದೇಶತೀರ್ಥರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಇವು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು, 'ನೀನು ಮನಗಾಣು' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ 'ಅನುಪಶ್ಯ' ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯ, 'ಪ್ರತಿಪಶ್ಯ' ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾಪದ. ಓಂದಿನವರು ಹೇಗೆ ಸತ್ತರೆಂಬುದನ್ನು ಕಂಡು ಮುಂದಿನವರೂ ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಯುವರೆಂದು ಮನಗಾಣು ಎಂದರ್ಥ.

ಸತ್ಕಾರವಿಲ್ಲದ ಅತಿಥಿ ಮನೆಸುಡುವ ಬೆಂಕಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ನೈಶ್ವಾನರಃ ಪ್ರವಿಶತಿ ಅತಿಥಿಃ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗೃಹಾನ್ |

ತಸ್ಯೈತಾಂ ಶಾಂತಿಂ ಕುರ್ವಂತಿ ಹರ ನೈವಸ್ವತೋದಕಂ || ೩ ||

ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಗಳು ಅವನಿಗೆ ಅರ್ಘ್ಯ-ಪಾದ್ಯಾದಿ ಉಪಚಾರಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಮಗನಾದ ಯಮನೇ ನಮ್ಮ ಮನೆಗೆ ಬಂದಿರುವ ಈ ಅತಿಥಿಗೆ ಅರ್ಘ್ಯ ಪಾದ್ಯಾದಿ ಉಪಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡು.

ವಿನರಣಿ—ತಂದೆಯ ಶಾಪವನ್ನು ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ನಚಿಕೇತನು ಯಮನ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಯಮನು ಆಗ ಬೇರೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದನು. ಯಜಮಾನನಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಮನೆಯ ಯಜಮಾನನಿಲ್ಲದ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾರೆನೆನ್ನುತ್ತ ಮೂರು ದಿನ ಯಮನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಉಪವಾಸವೆ ಇದ್ದನು. ಬಳಿಕ ಯಮನು ಪ್ರವಾಸದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದಾಗ, ಯಮನ ಹೆಂಡತಿಯು ಯಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ ಮಾತುಗಳಿವು. ವಸ್ತುತಃ ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ತಾನು ಹೇಳಿದ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಅವನ ಪತ್ನಿ ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಅತಿಥಿಯು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಾರದೆಂದೇನಿಲ್ಲ. ನಚಿಕೇತನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡದಿದ್ದುದು ತಾನು ಉಪವಾಸವಿದ್ದು ಯಮನ ಮನ ಒಲಿಸಿ ವರ ಕೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ. ಯಮನು 'ಏಕೆ ಉಪವಾಸವಿದ್ದೆ ?' ಎಂದರೆ ತಾನು ತನ್ನ ಈ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ ನೆಂದು ವಾದಿರಾಜೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಜಗಾಮ ಯಮಂ ಬಾಲೋ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರೀ ಯಮಸ್ಯ ತು |

ಸತ್ಕಾರ್ಯ ಸಂಪೂಜ್ಯಮಾನೋಽಪಿ ಜಗ್ರಾಹಾರ್ಘ್ಯಾದಿಕಂ ನ ತು |

ಆಗತೇ ತು ಯಮೇ ಪ್ರಾಹ ಯಮಂ ಸೋದಕಮಾಹರ ||

ಅನುನಾದ—ಬಾಲಕನಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯಾದ ನಚಿಕೇತನು ಯಮನ ಮನೆಗೆ ಹೋದನು. ಆಗ ಯಮ ಬೇರೆ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದನು. ಆದರೂ ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯಿಂದ ಆದರಾತಿಥ್ಯಗಳನ್ನು ನಚಿಕೇತನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಯಮನು ಲೋಕಾಂತರದಿಂದ ಬಂದ ನಂತರ ಯಮನ ಪತ್ನಿಯು 'ಸ್ವಾಮೀ ! ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯನ್ನು ಅರ್ಘ್ಯ-ಪಾದ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು.

ವಿನರಣಿ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ದಾಲಕನು ಮಗನಿಗೆ ಶಾಪ ಕೊಟ್ಟಾಗ ಆ ಶಾಪದಿಂದ ತಾನು ವಿಹ್ವಲನಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಗನು ಹೇಳಿದ ಒಡನೆಯೇ, ಮುಂದಿನ

ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಮನ ಹೆಂಡತಿಯ ಮಾತು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಗತಿಯು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ 'ಸ ಜಗಾಮ ಯಮಂ ಬಾಲಃ' ಯಮನಲ್ಲಿಗೆ ನಚಿಕೇತನು ಹೋದನು ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಆಶಾಪ್ರತೀಕ್ಷೇ ಸಂಗತಂ ಸೂನ್ಯತಾಂ ಚ

ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತೇ ಪುತ್ರಪಶೂಂಶ್ಚ ಸರ್ವಾನ್ |

ಏತದ್ವ್ಯಂಕ್ತೇ ಪುರುಷಸ್ಯಾಲ್ಪನೇಧಸೋ

ಯಸ್ಯಾನಶ್ನನ್ ವಸತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ ಗೃಹೇ || ೭ ||

ಯಾವ ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಊಟ ಮಾಡದೆ ಉಪವಾಸ ವಾಸಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥ ಅಲ್ಪ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನ, ಈವರೆಗೆ ಹೊಂದಿದ ವಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಆಸೆ, ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೊಂದಬಹುದಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಇರುವ ಆಸೆ, ಸಜ್ಜನರ ಸಹವಾಸ, ಅವರಿಂದ ತನ್ನ ಬಗ್ಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳು, ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತು ತಟಾಕಾದಿಗಳಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಪುಣ್ಯ, ಸತ್ತುತ್ತರು ಹಾಗೂ ಪಶುಗಳು ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕೂಡ ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನ ಉಪವಾಸವು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ನಿವರಣೆ—ಅತಿಥಿ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅದರಿಂದಾಗುವ ಅನರ್ಥವನ್ನು ಯಮನ ಪತ್ನಿಯು ಯಮನಿಗೆ ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಿಸ್ರೋ ರಾತ್ರೀರ್ಯದನಾತ್ಸೀರ್ಗೃಹೇ ಮೇ |

ಅನಶ್ನನ್ ಬ್ರಹ್ಮನ್ನತಿಥಿರ್ನಮಸ್ಯಃ

ನಮಸ್ತೇಽಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಸ್ವಸ್ತಿ ಮೇಽಸ್ತು

ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರತಿ ತ್ರೀನ್ ವರಾನ್ ವೃಣೇಷ್ವ || ೮ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ! ನಮಸ್ಕಾರಾರ್ಹನಾದ, ಅತಿಥಿಯಾದ ನೀನು ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸದೇ ಮೂರು ರಾತ್ರಿ ವಾಸಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಮೂರು ವರಗಳನ್ನು ಕೇಳು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೇ ! ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ. ನನಗೆ ಮಂಗಳ ಉಂಟಾಗಲಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಯಮಃ ತಂ ತು ಸಂಪೂಜ್ಯಾದಾತ್ ವರತ್ರಯಂ ||

ಅನುವಾದ—ಹೀಗೆ ಹೆಂಡತಿಯಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಯಮನು ನಚಿಕೇತನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಮೂರು ವರಗಳನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿದನು. ||೮||

ಉಪನಿಷತ್—ಶಾಂತಸಂಕಲ್ಪಃ ಸುನುನಾ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ |

ನೀತಮನ್ಯುರ್ಗೌತಮೋ ಮಾಽಭಿ ಮೃತ್ಯೋ |

ತ್ವತ್ಪ್ರಸೃಷ್ಟಂ ಮಾಽಭಿ ವದೇತ್ ಪ್ರತೀತ

ಏತತ್ಪ್ರಯಾಣಾಂ ಪ್ರಥಮಂ ವರಂ ವೃಣೇ || ೯ ||

ಯಮನೇ ! ಗೌತಮ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ನನ್ನ ತಂದೆಯು ನನ್ನಲ್ಲಿ ಕೋಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ನನಗೆ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯೂ ಇಲ್ಲದವನಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಬೇಕು, ಮತ್ತು ನಿನ್ನಿಂದ ಕಳುಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ನಾನು ಹಿಂತಿರುಗಿದಾಗ ನನ್ನನ್ನು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ, ಮಗನೆಂಬ ವಾತ್ಸಲ್ಯದಿಂದ ಮಾತನಾಡಿಸಬೇಕು. ನಾನು ಕೇಳಬೇಕಾಗಿರುವ ಮೂರು ವರಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಮೊದಲನೆಯ ವರ, ಈ ವರವನ್ನು ನಾನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಯಥಾ ಪುರಸ್ತಾದ್ ಭನಿತಾ ಪ್ರತೀತಃ

ಔದ್ದಾಲಕಿರಾರುಣಿರ್ನುತ್ಪ್ರಸೃಷ್ಟಃ |

ಸುಖಂ ರಾತ್ರೀಃ ಶಯಿತಾ ನೀತಮನ್ಯುಃ

ತ್ವಾಂ ದದೃಶಿನಾನ್ ಮೃತ್ಯುನುಖಾತ್ ಪ್ರನುಕ್ತಂ || ೧೦ ||

‘ಉದ್ದಾಲಕ ಮತ್ತು ಅರುಣಿಯರ ಮಗನಾದ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯು ನಾನು ಕಳುಹಿಸಿದ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ನನ್ನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಕೋಪರಹಿತನಾಗುವನು ಮತ್ತು ಬೇರೆ ಊರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಬಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಹೇಗೆ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಗುರುತಿಸುತ್ತಾನೆ. ರಾತ್ರಿ ಸುಖವಾಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಾನೆ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು.

ನಿವರಣೆ—ನಚಿಕೇತನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ಉದ್ದಾಲಕ, ಅವನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರೂ ಉದ್ದಾಲಕ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಚಿಕೇತನ ತಂದೆಯನ್ನು ಉದ್ದಾಲಕನೆಂದೂ ಕರೆಯಬಹುದು ಉದ್ದಾಲಕನ ಮಗನೆಂದೂ ಕರೆಯಬಹುದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೌಮನಸ್ಯಂ ಪಿತುಶ್ಚೈವ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗಂ ಹರಿನ್ |

ಮುಕ್ತೇ ಸ್ಥಿತಂ ಚ ತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಇತಿ ಸ್ವಾದಾದ್ವರತ್ರಯನ್ ||

ಇತಿ ಗತಿಸಾರೇ |

ಅನುನಾದ—ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಅವನ ತಂದೆಯು ಶಾಂತಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗುವುದು, ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪದ ಉಪದೇಶ, ಮುಕ್ತರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪೋಪದೇಶ ಹೀಗೆ ಮೂರು ವರವನ್ನು ಯಮನು ದಯಪಾಲಿಸಿದನು, ಎಂಬುದಾಗಿ ‘ಗತಿಸಾರ’ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನಚಿಕೇತನು ಬೇಡಿದ ಎರಡನೇ ವರ:

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ವರ್ಗೇ ಲೋಕೇ ನ ಭಯಂ ಕಂಚನಾಸ್ತಿ

ನ ತತ್ರ ತ್ವಂ ನ ಜರಯಾ ಬಿಭೇತಿ |

ಉಭೇ ತೀರ್ತ್ವಾ ಅಶನಾಯಾಪಿಸಾಸೇ

ಶೋಕಾತಿಗೋ ಮೋದತೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇ || ೧೧ ||

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮನ್ವಂತರ ಕಾಲಪರ್ಮಂತವೂ, ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತ ವಾಗಿಯೂ ಯಾವ ರೀತಿಯ ಭಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪಾಪಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷೆ ನೀಡಲು ಅಥವಾ ಮರಣ ಉಂಟುಮಾಡಲು ಅಲ್ಲಿ ನೀನು ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದವನು ಮುದಿತನಕ್ಕೆ ಭಯ ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಸಿವು-ನೀರಡಿಕೆಗಳ ಬಾಧೆ ಇಲ್ಲದೆ, ಯಾವ ದುಃಖವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮನ್ವಂತರ ಕಾಲ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಕೊಡಬಲ್ಲ, ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣುವಿದ್ಯೆಯ ವರವನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ, ಸ್ವರ್ಗ ಲೋಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ-ವಿಷ್ಣುಲೋಕಗಳೆರಡನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಮಂತ್ರವಿದು. 'ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡುಬಾರಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದುದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಅದು ಆ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ವಿವಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ, ಆ ಲೋಕ ಅತ್ಯುತ್ತಮವೆಂದು ಅದರ ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ಸ ತ್ವಮಗ್ನಿಂ ಸ್ವರ್ಗಮಧ್ಯೇಷಿ ಮೃತ್ಯೋ

ಪ್ರಚ್ಛಾಹಿ ತಂ ಶ್ರದ್ಧಧಾನಾಯ ಮಹ್ಯಂ |

ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾ ಅಮೃತತ್ವಂ ಭಜಂತೇ

ಏತದ್ ದ್ವಿತೀಯೇನ ವೃಣೇ ವರೇಣ || ೧೨ ||

ಯಮನೇ ! ನನಗೆ ವರನೀಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದ ನೀನು, ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣು ಲೋಕಕ್ಕೂ ಕಾರಣಭೂತನಾದ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಜಿನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವಿ. ಶ್ರದ್ಧಾವಂತನಾದ ನನಗೆ ಅದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸು. ಏಕೆಂದರೆ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಠೋಮಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕವನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಒಂದು ಮನ್ವಂತರಕಾಲ ಅಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಬಳಿಕ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೂ ಮೋಗುತ್ತಾರೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ನ್ಯಂತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣು ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸೆಂದು ಎರಡನೆಯ ವರವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ರ್ಯತ್ವಾದಗ್ನಿನಾಮಾಸೌ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗೋ ಹರಿಃ |

ಅನುವಾದ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಗ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮ ನಾದುದರಿಂದ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯ ಅಂತರಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಅಗ್ನಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರ ತೇ ಬ್ರವೀಮಿ ತದು ಮೇ ನಿಬೋಧ

ಸ್ವರ್ಗ್ಯಮಗ್ನಿಂ ನಚಿಕೇತಃ ಪ್ರಜಾನನ್ |

ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿನುಭೋ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ

ವಿದ್ಧಿ ತ್ವಮೇತಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ || ೧೩ ||

ನಚಿಕೇತನೇ ! ಸ್ವರ್ಗಸಾಧನೀಭೂತನಾದ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ ನಾನು ನಿನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಅದನ್ನು ನನ್ನಿಂದ ತಿಳಿ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಶಾಶ್ವತವಾದ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದೂ ಮತ್ತು ಸಮಸ್ತಲೋಕಧಾರಕನೆಂದೂ, ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಅಂತರಾಮಿಯಾಗಿ ಇರುವವನೆಂದೂ ತಿಳಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಲೋಕೋ ವಿಷ್ಣೋರನಂತಸ್ಯ ತಜ್ಞಾ ನಾನಿತ್ಯ ಆಪ್ಯತೇ |

ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಹೃದ್ಗತಃ ||

ಅನುವಾದ—ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ನಾಶರಹಿತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಿತ್ಯವಾದ ಲೋಕವು ಜ್ಞಾನಿಯಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆ ಭಗವಂತನು ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಧಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮತ್ತು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಅನಂತಲೋಕವೆಂದರೆ ಅನಂತನ ಲೋಕ, ವಿಷ್ಣುಲೋಕವೆಂದೂ, ಅನಂತವಾದ ಲೋಕವೆಂದರೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಲೋಕವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. || ೧೩ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಲೋಕಾದಿಮಗ್ನಿಂ ತಮುನಾಚ ತಸ್ಮೈ

ಯಾ ಇಪ್ಸಕಾ ಯಾವತೀರ್ವಾ ಯಥಾ ವಾ |

ಸ ಚಾಪಿ ತತ್ಪ್ರತ್ಯವದದ್ಯಥೋಕ್ತಂ

ಅಥಾಸ್ಯ ಮೃತ್ಯುಃ ಪುನರಾಹ ತುಷ್ಯಃ || ೧೪ ||

ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳನ್ನೂ, ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಗಾತ್ರವನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಆ ನಚಿಕೇತನು ಯಮನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದನು. ಇದರಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ಯಮನು ಪುನಃ ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏನ ಸರ್ವಲೋಕಾದಿಃ ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ಧ್ರುವಂ ||
ಇತಿ ಚ ||

ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾಃ ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾದೇವತಾಃ |

ಇಷ್ಟಕಾದೇವತಾಂ ನಿಷ್ಕಂ ಸಷ್ಟ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಶತತ್ರಿಕಂ |

ಯಥಾವದೇನ ನಿಜ್ಞಾಯ ಮುಚ್ಯತೇ ಕರ್ಮಬಂಧನಾತ್ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಅಗ್ನಿನಾಮಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೇ ಸಮಸ್ತ ಲೋಕಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು ನಿಶ್ಚಿತ ಪಾಗಿಯೂ ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದುವನು. 'ಯಾಃ ಇಷ್ಟಕಾಃ' ಎಂದರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳು. ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ರೂಪಗಳನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರು ಕರ್ಮಬಂಧನದಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿಷ್ಟು :

ವಿವರಣೆ—ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಭಗವಂತನ ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ರೂಪಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಮೂನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿವೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಶ್ರೀ ವೇದೇಶೀಯ ಟೀಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪರಿಹರಿಸಲಾಗಿದೆ—

ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೌಂತರವ್ಯಯುಷಿಯ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ, ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಯುಷಿಯ ಮತವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ, ಮೂನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಪೈಕಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ಸಾವಿರದ ಎಂಭತ್ತು ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿವೆ ಎಂದು ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಐತರೇಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಠಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂನ್ನೂರ ಅರವತ್ತು ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಭಗವದ್ರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ

ಭಗದ್ವ್ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ನಿಷೇಧಿಸಲೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎರಡು ಭಾಷ್ಯ
ಗಳಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ||೧೪||

**ಉಪನಿಷತ್—ತಮಬ್ರವೀತ್ ಪ್ರೀಯಮಾಣೋ ಮಹಾತ್ಮಾ
ನರಂ ತನೇಹಾದ್ಯ ದದಾಮಿ ಭೂಯಃ |**

ತನ್ಯೇವ ನಾಮ್ನಾ ಭವಿತಾಽಯಮಗ್ನಿಃ

ಸೃಂಕಾಂ ಚೇನಾಮನೇಕರೂಪಾಂ ಗೃಹಾಣ || ೧೫ ||

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ “ನಾನು
ನಿನಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ನಾನು ನಿನಗೆ
ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಈ ಅಗ್ನಿಯು ನಿನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಅಂದರೆ ‘ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿ’ ಎಂಬ
ದಾಗಿಯೇ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ, ಇಗೋ ಬಂಗಾರದ
ಹಾರವನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ, ಸ್ವೀಕರಿಸು”.

ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಚಯನಮಾಡಿದವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ಫಲ :

ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಃ ತ್ರಿಭಿರೇತ್ಯ ಸಂಧಿಂ

ತ್ರಿಕರ್ಮಕೃತ್ತರತಿ ಜನ್ಮನ್ಯತ್ಯಾ |

ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಂ ದೇವಮೀಡ್ಯಂ ವಿದಿತ್ವಾ

ನಿಜಾಯ್ಯೇಮಾಂ ಶಾಂತಿಮುತ್ಯಂತಮೇತಿ || ೧೬ ||

ಮೂರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು
ಯಾವಾತನು ಮೂರು ಸಲ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಚಯನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಮತ್ತು
ಯಜ್ಞ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸುರೂಪಗಳಾದ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ
ಅವನು ಜನನ-ಮರಣಗಳನ್ನು ದಾಟುತ್ತಾನೆ. ವೇದದಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡತಕ್ಕವನಾದ,
ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣಸಂಪನ್ನನಾದ, ಸ್ತುತೃನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದು
ವಿಚಾರಮಾಡಿ ಮನನ ಮಾಡಿ, ನಂತರ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಆತ್ಮಂತಿಕ ಸುಖರೂಪ
ವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ನಚಿಕೇತನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ
ಎಂದು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಯಮನು ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ, ತಾನೇ ಮೊದಲು
ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತ್ರಿಭಿರೇತ್ಯ ಸಂಧಿಂ ನೇದೈರವಿರುದ್ಧಃ ನೇದೋಕ್ತಪ್ರಕಾರೇಣ ಭಗವ-
ತ್ತ್ವತ್ವಾದಿಕಂ ಜಾನನ್ನಿತ್ಯರ್ಥಃ | ತ್ರಿಕರ್ಮಕೃತ್ ಯಜ್ಞದಾನತಪಃಕರ್ತಾ |
ಯಜ್ಞದಾನತಪಃ ಕರ್ಮ ನ ತ್ಯಾಜ್ಯಂ ಕಾರ್ಯಮೇವ ತತ್ |

ಇತಿ ವಚನಾತ್ ||

ಅನುನಾದ—‘ತ್ರಿಭಿರೇತ್ಯ ಸಂಧಿಂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಎಂದು ಶಬ್ದಾರ್ಥ. ವೇದವಿರೋಧವಿಲ್ಲದವನು, ಅಂದರೆ, ವೇದೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಭಗವತ್ತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಮೂರು ಬಾರಿ ನಾಚಿಕೆತಾಗ್ನಿ ಚಯನ ಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಯಜ್ಞ-ದಾನ, ತಪಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳನ್ನಾಚರಿಸುವುದು, ಇವುಗಳಿಂದ ಜನನ-ಮರಣಗಳು ದೂರವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದಿದ್ದರೂ, ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ನೇರ ಮೋಕ್ಷ ಸಿಗಲಾರದು. ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧಿ ದ್ವಾರಾ ಮೂರು ವೇದಗಳ ಅಧ್ಯಯನದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮಜ್ಞಾನ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆದಾಗಲೇ ಮೋಕ್ಷ ಸಿಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಸಲು ‘ಮೂರು ವೇದಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಃ ತ್ರಯಮೇತದ್ವಿದಿತ್ಯಾ

ಯ ಏವಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಚಿಂತೇ ನಾಚಿಕೇತಂ |

ಸ ಮೃತ್ಯುಸಾಶಾನ್ ಪುರತಃ ಪ್ರಣೋದ್ಯ

ಕೋಕಾತಿಗೋ ಮೋದತೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕೇ || ೧೭ ||

ಯಾವ ವಿದ್ವಾಂಸನು ಮೂರು ಸಲ ನಾಚಿಕೆತಾಗ್ನಿ ಚಯನಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ, ಸಂಖ್ಯೆ ಮತ್ತು ಪರಿಮಾಣವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಾರಿ ಶೈನ, ಕೂರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಆಕಾರದಲ್ಲಿ, ನಾಚಿಕೆತಾಗ್ನಿಯ ವೇದಿಕೆಯನ್ನು ರಚನೆ ಮಾಡಿ ಯಾಗಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು, ತನ್ನ ಮುಂದಿರುವ ಯಮಪಾಶಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡಿಕೊಂಡು, ದುಃಖಗಳನ್ನು ದಾಟಿದವನಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಳಿಕ ಶ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಲೋಕವಾದ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸ್ವರೂಪ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತ್ರಯಮೇತತ್ ‘ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ’ ಇತ್ಯಾದಿ |

ಅನುನಾದ—‘ತ್ರಯಮೇತತ್’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಂದೆ, ‘ಯಾ ಇಷ್ಟಕಾ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ, ಇಟ್ಟಿಗೆಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹಾಗೂ ಅವುಗಳ ಪರಿಮಾಣ ಈ ಮೂರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. || ೧೭ ||

ಹದಿನಾರನೆ ಮಂತ್ರದ ‘ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞ’ ಎಂಬುದು ಭಗವಂತನ ನಾಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ಬ್ರಹ್ಮೇತಿ ನೇದ ಉದ್ವಿಷ್ಟಃ ತಸ್ಮಾತ್ ವ್ಯಕ್ತೋ ಯತೋ ಹರಿಃ |

ಬ್ರಹ್ಮಜಸ್ತೇನ ಕಥಿತಃ ಸ ಏವ ಜ್ಞೋಃಪಿಲಜ್ಞತಃ ||

ಇತಿ ನಾಮನಿರುಕ್ತಾ |

ಅನುವಾದ—'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂದರೆ ವೇದ. ವೇದಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನು ವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನು ಬ್ರಹ್ಮಜ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಭಗವಂತನೇ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದುದರಿಂದ 'ಜ್ಞ' ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.' ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾಮನಿರುಕ್ತಿ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹದಿನಾರನೇ ಮಂತ್ರದ 'ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞ' ಎಂಬುದು ಭಗವಂತನ ನಾಮ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನೇಕರೂಪಾಂ ಸ್ವರ್ಣಮಯೀಂ |

ಬಹುರೂಪಂ ಚ ಪುರಟಿಂ ಕಾರ್ತಸ್ವರಮಿತಿರ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ವಚನಾತ್ ||

ಯನೋನುವಾದಸಂತುಷ್ಟೋ ವಹ್ನೇಃ ತನ್ನಾಮುತಾನುಹಿ |

ಸ್ಯಂಕಾಂ ಸ್ವರ್ಣಮಯೀಂ ಚೈವ ಕಂಠಮಾಲಾಂ ಅದಾದ್ವಿಭುಃ ||

ಇತಿ ಸಾದ್ವೇ |

ಅನುವಾದ—ಹದಿನೈದನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅನೇಕರೂಪಾಂ' ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಣಮಯವಾದುದು ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ, ಅನೇಕರೂಪ, ಪುರಟ ಕಾರ್ತಸ್ವರ ಎಂದು ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಹೆಸರುಗಳಿವೆ ಎಂದು ಕೋಶವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ನಚಿಕೇತನ ಅನುವಾದದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಯಮನು ಅಗ್ನಿಗೆ ನಚಿಕೇತನ ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟು, ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಬಂಗಾರದ ಕಂಠಹಾರವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪದ್ಮ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅನೇಕರೂಪವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆ ಆಗುತ್ತದೆ.

ನಚಿಕೇತ ಕೇಳಿರುವ ವರ ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತ ಬ್ರಹ್ಮನಿದೈ :

ಭಾಷ್ಯ—ಲೋಕಾದಿಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞೋ ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿಃ | ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣೈಶ್ಚ ಭಗವಾನೇವ | 'ಸ್ತೋಮಮಹದುರುಗಾಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ' ಇತಿ ಪರಾಮರ್ಶಾಚ್ಚ ಭಗವತೋ ಹ್ಯುರುಗಾಯನಾಮುಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ಗುಹಾನಿಹಿತತ್ವಂ ಚ ತಸ್ಯೈವ ವಿಶೇಷತಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ | ನ ಚ ಅಗ್ನಿಸರಿಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣ ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿಃ ಭಗವದ್ಜ್ಞಾನಂ ವಿನಾ |

ತದ್ವಾ ಏತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ ಅವಿದಿತಾ ಅಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕೇ ಜುಹೋತಿ ಯಜತೇ ತಪಸ್ತಸ್ಯತೇ ಬಹುನಿ ವರ್ಷಸಹಸ್ರಾಣಿ ಅಂತವದೇನಾಸ್ಯ ತದ್ಭವತಿ || ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತೇಃ |

ನ ಚ ಮುಖ್ಯೇ ಸತಿ ಅನುಖ್ಯಾಭೋ ಯುಜ್ಯತೇ

||೧೭||

ಅನುವಾದ—ಲೋಕಾದಿಃ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ, ಬ್ರಹ್ಮಜಜ್ಞಃ, ಅನಂತಲೋಕಾಪ್ತಿಃ, ಗುಹಾ ನಿಹಿತಃ, ಜನ್ಮ-ಮೃತ್ಯುತ್ಪರಣ ಹೇತುತ್ವ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಅವು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕೂಡುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಅಗ್ನಿಪರವಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಕರಣವೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಂದೆ 'ಕಾಮಸ್ಯಾಪ್ತಿಂ ಜಗತಃ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ತೋಮ ಮಹತ್, ಉರುಗಾಯಂ, ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ, ಉರುಗಾಯನೆನಿಸಿದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ, ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನೇ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ, ಈ ಪ್ರಕರಣವು ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಕರಣ ಅಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಂ ತರ್ಗತ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಕರಣವೇ ಆಗಿದೆ. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಉರುಗಾಯ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ವಿದ್ಧಿ ತ್ವಮೇತಂ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಗುಹಾನಿಹಿತತ್ವ ಅಂದರೆ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಇರು ವಿಕೆಯು ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಹೊರತಾಗಿ, ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅನಂತ ಲೋಕದ, ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಸಾಧ್ಯವಾಗ ಲಾರದು.

ಎಲೈ ಗಾರ್ಗಿಯೇ! ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ, ಯಾವಾತನು ವೈಶ್ವದೇವಾದಿ ಹೋಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅಶ್ವಮೇಧಾದಿ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅನೇಕ ವರ್ಷಗಳ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡು ತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನ ಯಜನ, ದಾನ, ತಪಸ್ಸು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಕೂಡ ಕೇವಲ ಸ್ವರ್ಗ ಫಲಗಳುಳ್ಳವುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಗಳು ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ.

ಅನಂತಲೋಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎಂದೂ ನಾಶವಿಲ್ಲದ ವಿಷ್ಣುಲೋಕವೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ. ಬಹುಕಾಲಸ್ಥಾಯಿಯಾದ ಸ್ವರ್ಗವು ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥ. ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ನ್ಯಾಯ. ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ಸರಿ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಅನಂತಲೋಕ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯ ಅರ್ಥವೇ ಸರಿ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ತೇಃಗ್ನಿರ್ನಚಿಕೇತಃ ಸ್ವಗೃಹ್ಯೇ ಯ-

ಮನ್ಯಣೇಥಾಃ ದ್ವಿತೀಯೇನ ವರೇಣ |

ಏತಮಗ್ನಿಂ ತನ್ಯೇವ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಂತಿ ಜನಾಸಃ

ತೃತೀಯಂ ವರಂ ನಚಿಕೇತೋ ವ್ಯಣೇಷ್ವ || ೧೮ ||

ನಚಿಕೇತನೇ! ನೀನು ಎರಡನೆಯ ವರವಾಗಿ ಕೇಳಿದ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವಾದ ಈ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ನಿನಗೆ ಉಪವೇಶ ಮಾಡಿದ್ದೇನೆ. ಈ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಜನರು ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಚಿಕೇತನೇ ಮೂರನೆಯ ವರವನ್ನು ಕೇಳು.

ನಚಿಕೇತನು ಬೇಡಿದ ಮೂರನೆಯ ವರ :

ಯೇಯಂ ಪ್ರೇತೇ ನಿಚಿಕಿತ್ಸಾ ಮನುಷ್ಯೇ

ಅಸ್ತೀತ್ಯೇಕೇ ನಾಯಮಸ್ತೀತಿ ಚೈಕೇ |

ಏತದ್ ವಿದ್ಯಾಮನುಶಿಷ್ಟಃ ತ್ವಯಾಹಂ

ವರಾಣಾಮೇಷ ವೃತಸ್ತೃತೀಯಃ || ೧೯ ||

ಮುಕ್ತನಾದ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನಿಯಾಮಕನಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವು ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಈ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇದೇ ನನ್ನ ಮೂರನೆಯ ವರ. ಇದನ್ನು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬೇಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಪ್ರೇತನೆಂದರೆ ಯಾರು? :

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರೇತೇ ಮುಕ್ತೇ ಮನುಷ್ಯೇ ನಿಯಾಮಕತ್ವೇನ ಭಗವಾನಸ್ತೀತಿ ಜ್ಞಾನಿನೋ ವದಂತಿ | ನಾಸ್ತೀತ್ಯಜ್ಞಾಃ | ತಸ್ಯ ನಿಯಾಮಕಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ಯಥಾವದಹಂ ವಿದ್ಯಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತಚೇತನನಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಭಗವಂತನು ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಭಗವಂತನು ಇಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂಥಹ ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ನಾನು ನಿನ್ನಿಂದ ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಸತ್ತ ನಂತರ ಜೀವನು ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಸಂಶಯ ಉಂಟಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಿನ್ನಿಂದ ನಾನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬೇರೆಯವರು ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ತಪ್ಪು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು, ಆಚಾರ್ಯರು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ನಚಿಕೇತನು ಯಮನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸ್ಯ ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಥಸ್ಯ ದೇಹಿನಃ |

ದೇಹಾದ್ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಕ್ಷಮತ್ರ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ || ಏತದ್ವೈತತ್ ||
ಇತಿ ಪರಿಹಾರಾಚ್ಚ ಮುಕ್ತೇ ಸ್ಥಿತೋ ಭಗವಾನ್ ಪೃಚ್ಛತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ |
ದೇಹಾತ್ ವಿಶೇಷೇಣ ಮೋಚನಂ ನಾನು ಮುಕ್ತರೇವ |

ಅನುವಾದ—ಶರೀರದ ಒಳಗೆ ಇರುವ ಈ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ಥೂಲದೇಹದಿಂದ ಹೊರ ಹೊರಟನಂತರ, ಲಿಂಗದೇಹದಿಂದಲೂ ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದಿದ ನಂತರ ಏನು ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ನೀನು ಯಾವ ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿರುವೆಯೋ ಅವನನ್ನೇ ಹೇಳುವೆನು (೨-೨-೪) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹಾಗೂ ಯಮನ ಉತ್ತರಗಳ ಪರಾಮರ್ಶೆಯಿಂದಲೂ, ಇದು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ವಿಷಯಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಹೇಳಿದ ದೇಹದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮೋಚನ ಎಂದರೆ ಅದು ಮುಕ್ತಿಯೇ ಸರಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮುಕ್ತೇರಪಿ ಮರಣಾತ್ಮಕತ್ವಾತ್ ಮರಣಮಿತ್ಯಪಿ ಭವತಿ | ಸ್ಥೂಲ-
ದೇಹ ತ್ಯಾಗಸ್ತು ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯೇತ್ಯನೇನೈವ ಉಕ್ತೋ ಭವತಿ ||

ಅನುವಾದ—ಮುಕ್ತಿಯೂ ಮರಣರೂಪವಾದುದರಿಂದ, 'ನಚಿಕೇತನೇ, ಮರಣದ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಬೇಡ-ನಚಿಕೇತನೇ ಮರಣಂ ಮಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮರಣ ಶಬ್ದವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. 'ದೇಹಾದ್ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ಥೂಲ ದೇಹ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದು ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ ಎಂಬ ಪದದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಯಮನು ಮರಣವನ್ನು ಕೇಳಬೇಡ ಎಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಮರಣದ ನಂತರವೂ ಜೀವನಿದ್ದಾನೆಯೇ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಸಂಗತವಾಗಿದೆ,

ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅಲ್ಲ, ಎಂಬ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಆಚಾರ್ಯರು ಹೀಗೆ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಕ್ತಿಯೂ ಮರಣ ರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರಣದ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಬೇಡ ಎಂಬ ಯಮನ ಮಾತಿಗೆ ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಬೇಡ ಎಂದರ್ಥ.

ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ 'ದೇಹಾತ್ ವಿಮುಚ್ಛಮಾನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ಥೂಲದೇಹ ಪರಿತ್ಯಾಗ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಾರದು. ಹಾಗಾದಲ್ಲಿ 'ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಎರಡು ದೇಹಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರ, ಮತ್ತೊಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಶರೀರ. ಅದನ್ನೇ ಲಿಂಗ ಶರೀರ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಈ ಎರಡೂ ಶರೀರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾದ ನಂತರವೇ ಮುಕ್ತಿ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ' ಮತ್ತು 'ದೇಹಾತ್ ವಿಮುಚ್ಛಮಾನಸ್ಯ' ಈ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ಥೂಲ ದೇಹದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮತ್ತು ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹದಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಬಿಡುಗಡೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಹಾಗಾದಲ್ಲಿ ಪುನರುಕ್ತಿದೋಷ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಯೂ ಪರಮಾತ್ಮ ವಿದ್ಯೆಯೆನ್ನಲು ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನಿಸ್ಥಂ ಪರಮಾತ್ಮಾನಂ ಸಾಮಾನ್ಯಾಜ್ಞಾನತೋಽಪಿ ತು |

ಅಜಾನತಸ್ತು ನುಕ್ತೌ ಚ ಜೀನಾಂತಃಸ್ಥಿತಮೀಶ್ವರಂ ||

ನಿಯಾಮಕಂ ಚ ಜೀನಾನಾಂ ನುಕ್ತಾನಾಮಪಿ ಸರ್ವದಾ |

ಗುಣಾನ್ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದೀನ್ ಅವಿಜ್ಞಾಯ ಹರೇಸ್ತಥಾ ||

ನೈವ ನುಕ್ತಿಃ ಭವೇತ್ ತಸ್ಮಾತ್ ಕೃಚ್ಛ್ರತ್ವದವದದ್ಯಮಃ |

ತಸ್ಯ ಗೋಪ್ಯತ್ವವಿಜ್ಞಪ್ತೌ ತಥಾಪ್ಯಗ್ನಿಸ್ಥವೇದನಾತ್ ||

ಸುಖಾಧಿಕ್ಯಂ ಭವೇನ್ಮುಕ್ತೌ ತಸ್ಮಾತ್ತತ್ ಸ್ವರ್ಥಗೀರಿತಂ ||

ಇತಿ ತತ್ಪ್ರಸಾರೇ |

ಅನುವಾದ—ಅಗ್ನಿಯ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯಾಕಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಹಾಗೂ ಆ ಜೀವರಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮತ್ತು ಅವನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿಯದಿದ್ದರೆ ಮುಕ್ತಿಯು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಯಮನು ಮೂರನೆಯ ಪರವಾಗಿ ಕೇಳಿದ, ಮುಕ್ತಿ ನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಗೋಪ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸಲು, ನಿಧಾನವಾಗಿ ತಡವಾಗಿ

ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೂ ಕೂಡ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸುಖಾಧಿಕೃತ ಉಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೇ ಯಮನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತತ್ವಸಾರ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಎರಡನೆಯ ವರವಾಗಿ ಕೇವಲ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಮೂರನೆಯ ವರವಾಗಿಯೂ ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಉಪದೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ತಡವಿಲ್ಲದೆ ಯಮನು ಉತ್ತರಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ತಡವಾಗಿ ಉತ್ತರಿಸುವುದೇಕೆ ? ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು ಎಂಬುದು ಒಂದು ಆಕ್ಷೇಪ. ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವಾಗಿರುವಾಗ, ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಉಪದೇಶದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಾದರೂ ಏನು ? ಎಂಬುದು ಇನ್ನೊಂದು ಆಕ್ಷೇಪ. ಈ ಎರಡು ಆಕ್ಷೇಪಗಳಿಗೂ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಅತ್ಯಂತಗೋಪ್ಯವಾದುದು. ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲು ಕಠಿಣವಾದುದು ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠಸಾಧನವಾದುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದ ಕೂಡಲೆ ಯಮನು ಉತ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಉತ್ತರದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಡವಾಗಿ ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವು ವ್ಯರ್ಥವಲ್ಲ, ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದಾಧಿಕೃತ ಅದು ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಮೂರನೆಯ ವರ ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಉಪದೇಶ :

ಭಾಷ್ಯ—‘ಸ್ಥಾನುಮನ್ಯೇನುಸಂಯಂತಿ ಯಥಾಕರ್ಮ ಯಥಾಶ್ರುತಂ’
ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ‘ಯ ಏಷು ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಕಾಮಂ ಕಾಮಂ
ಪುರುಷೋ ನಿರ್ಮನಾಣಃ’ ಇತಿ ವಚನಾಚ್ಚ ಜೀವೇಷು ಸ್ಥಿತೋ
ಭಗವಾನ್ ಪೃಚ್ಛತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ ||

ಅನುವಾದ—ಕೆಲವು ಜೀವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ಥಾನು ವರ ಶರೀರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಜೀವರ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿ. ಈ ಜೀವರು ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಭಗವಂತನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಾ ಜಾಗ್ರತನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ, ನಿದ್ರಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದುದರಿಂದಲೂ, ಜೀವನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆಯೇ

ನಚಿಕೇತನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದ್ದು ಹೊರತು, ಮರಣಹೊಂದಿದ ಜೀವನ ಬಗ್ಗೆ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಮುಂದೆ ಯಮನು 'ಯ ಏಷು ಸುಪ್ತೇಷು' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏಷು' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಸುಪ್ತಜೀವರ ಬಗ್ಗೆ ಹೇಳಿ, ಆ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ನಚಿಕೇತನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ ಸುಪ್ತನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳಿದುದು ಅಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ಸಮಸ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಆಚಾರ್ಯರು 'ಜೀವೇಷು ಸ್ಥಿತೋ ಭಗವಾನ್ ಪೃಚ್ಛತೇ' ಎಂದಿದ್ದಾರೆ. ನಚಿಕೇತನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವಾಗ, ಕೇವಲ ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತ ಹಾಗೂ ಅಮುಕ್ತ ಎರಡೂ ವಿಧವಾದ ಜೀವರಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಆದ್ದರಿಂದ 'ಯ ಏಷು ಸುಪ್ತೇಷು' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರಿ ಜೀವನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮೃತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತೋ ಮುಕ್ತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಶ್ಚ ಉಭಯಾತ್ಮಕೋ ಭಗವಾನ್ ವಿನಕ್ಷಿತ ಇತ್ಯೇತಸ್ಮಾಚ್ಚ ಅನಿರೋಧಃ |

ಅನುನಾದ—'ಯೇಯಂ ಪ್ರೇತೇ' ಎಂಬ ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೇತೇ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೃತಜೀವರಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಮುಕ್ತ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಅರ್ಥ, ಮುಕ್ತರೂ ಮೃತಜೀವರೇ, ಮರಣಹೊಂದಿದ ಜೀವರೂ ಮೃತಜೀವರೇ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರ ಹಾಗೂ ಮೃತರ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ವಿಷಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹಾಗೂ ಉತ್ತರಗಳಿಗೆ ಅಸಾಂಗತ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗುಹ್ಯಂ ತತ್ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಮ್ರಿಯಮಾಣಂ ಶರೀರಿಣಂ |

ಸಂಪ್ರಾಪ್ತನುಹಿ ಜೀವೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಸ್ವಹಿತೇಷ್ವಹಿ ||

ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡೇ |

ಅನುನಾದ—ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ಯನಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಭಗವಂತನು ಮರಣ ಹೊಂದುವ ಜೀವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಂದರೆ ಜೀವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಜೀವನು ನಿದ್ರಿಸಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ತಾನು ಜಾಗ್ರತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣಿ—'ಹಂತ ತ ಇದಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಹ್ಯವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಮರಣ ಹೊಂದಿ ಸಂಸಾರಿಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ

ಸಂಸಾರಜೀವನ ಬಗ್ಗೆ ಯೇ ಯಮನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರ ಇಲ್ಲಿ ಇದೆ. ಮರಣ ಹೊಂದುವುದೆಂದರೆ ಮರಣ ಹೊಂದುವ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇರುವುದೆಂದೇ ಅರ್ಥ. ಇದಕ್ಕೆ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಪುರಾಣದ ಸಮ್ಮತಿ ಇದೆ. || ೧೯ ||

ಉಪನಿಷತ್—ದೇವೈರತ್ಯಾಪಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ ಪುರಾ

ನ ಹಿ ಸುಜ್ಞೇಯೋಽಣುರೇಷ ಧರ್ಮಃ |

ಅನ್ಯಂ ವರಂ ನಚಿಕೇತೋ ವೃಣೇಷ್ವ

ಮಾ ಮೋಪರೋತ್ತೀರತಿ ಮಾ ಸೃಜೈವಂ || ೨೦ ||

ನಚಿಕೇತನೇ ! ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಧಾರಕನಾದ, ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಸಂದೇಹವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ನಚಿಕೇತನೇ ! ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳು, ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ನನ್ನನ್ನು ಬಲವಂತ ಮಾಡಬೇಡ ಈ ವರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡು.

ವಿನರಣೆ—ಶ್ರೀ ವೇದೇಶತೀರ್ಥರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ 'ಮಾ ಸೃಜೈವಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪಾಠ. 'ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ವರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡು, ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳು' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ 'ಮಾ ಸೃಜೈವಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪಾಠ. ನಚಿಕೇತನ ಮಾತು ಇದು. ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳು ಎಂದು ಯಮನು ಹೇಳಿದ ನಂತರ ನಚಿಕೇತನು ಯಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಯಮನೇ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡಬೇಡ, ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಬೇಡ'.

ಭಾಷ್ಯ—ಧಾರಕತ್ವಾತ್ ಧರ್ಮೋ ಭಗವಾನ್ |

ಅನುನಾದ—'ನಹಿ ಸುಜ್ಞೇಯೋಽಣುರೇಷ ಧರ್ಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವು ಬಲು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಭಗವಂತನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಧರ್ಮರಬ್ಬ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯುವುದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ, ನಚಿಕೇತನು ಧರ್ಮೋಪದೇಶದ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿಲ್ಲ.

ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದುಸುಲಭವಲ್ಲನಾದುದರಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಲು ಅಗ್ರಹಃ
ಉಪನಿಷತ್—ದೇನೈರತ್ರಾಪಿ ನಿಚಿಕಿತ್ಸಿತಂ ಕಿಲ

ತ್ವಂ ಚ ಮೃತ್ಯೋ ಯನ್ನ ಸುಜ್ಞೇಯಮಾತ್ಮ |
ನಕ್ತಾ ಚಾಸ್ಯ ತ್ವಾದ್ಯಗನ್ಯೋ ನ ಲಭ್ಯೋ
ನಾನ್ಯೋ ವರಸ್ತುಲ್ಯ ಏತಸ್ಯ ಕಶ್ಚಿತ್ || ೨೦ ||

ಯಮನೇ. ಮುಕ್ತಾಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು
ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಅಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ದೇವತೆಗಳೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ
ಸಂದೇಹವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ನೀನೆ ಹೇಳಿರುವೆಯಷ್ಟೆ. ಈ ನನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ
ಉತ್ತರಿಸುವವರು ನಿನ್ನಂತವರು ಬೇರೆ ಸಿಗಲಾರರು, ಮತ್ತು ಈ ವರಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದ
ವರವೂ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ.

ಶತಾಯುಷಃ ಪುತ್ರಪೌತ್ರಾನ್ ವೃಣೇಷ್ವ
ಬಹೂನ್ ಪಶೂನ್ ಹಸ್ತಿಹಿರಣ್ಯಮಶ್ವಾನ್ |
ಭೂಮೇಃ ಮಹದಾಯತನಂ ವೃಣೇಷ್ವ
ಸ್ವಯಂ ಚ ಜೀವ ಶರದೋ ಯಾವದಿಚ್ಛಸಿ ||೨೧||

ನಚಿಕೇತನೇ,ನೂರಾರು ವರ್ಷ ಬದುಕತಕ್ಕ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಕೇಳು.
ಪಶುಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಕೇಳು ಆನೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಹೇರಳವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಕೇಳು
ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ
ಕೇಳು. ನೀನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವಷ್ಟು ಕಾಲ ಬದುಕು.

ವಿನರಣಿ—ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸುಖದಲ್ಲಿ ವಿರಕ್ತನಾದವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷಶಾಸ್ತ್ರ
ದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಯಮನು ನಚಿಕೇತನ ವಿಷಯವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು
ಪರೀಕ್ಷಿಸಲು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಲೋಭಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಏತಸ್ತುಲ್ಯಂ ಯದಿ ಮನ್ಯಸೇ ವರಂ
ವೃಣೇಷ್ವ ನಿತ್ತಂ ಚಿರಜೀವಿಕಾಂ ಚ |
ಮಹಾಭೂಮೌ ನಚಿಕೇತಃ ತ್ವಮೇಧಿ
ಕಾಮಾನಾಂ ತ್ವಾ ಕಾಮಭಾಜಂ ಕರೋಮಿ || ೨೨ ||

ನಚಿಕೇತನೇ ! ನೀನು ಕೇಳಿದ ಈ ವರಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು ಬೇರೆ ಯಾವು
ದಾದರೂ ಇದೆ ಎಂದು ನೀನು ಭಾವಿಸುವೆಯಾದರೆ ಅದನ್ನು ಕೇಳು, ಯಥೇಚ್ಛ ಹಣ

ವನ್ನು ಕೇಳು. ಬಹುಕಾಲ ಬದುಕುವಂತೆ ಆಯುಷ್ಯವನ್ನು ಕೇಳು. ನಚಿಕೇತನೇ ! ಪುಣ್ಯಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವನ್ನು ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು, ಅಭೀಷ್ಟ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಒಡೆಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದುದು ಮೇಲಿನ ಅನುವಾದ. ವೇದೇಶಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ 'ನೀನು ಕೇಳಿದ ವರವು ನಾನು ಈಗ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ ವರಕ್ಕೆ ಸಮಾನ ಎಂದು ನಿನಗೆ ಅನ್ನಿಸುವುದಾದರೆ ಈ ವರವನ್ನೇ, ಅಂದರೆ ಐಶ್ವರ್ಯ, ದೀರ್ಘಾಯುಷ್ಯಗಳನ್ನೇ ಕೇಳು. ನಿನಗೆ ಇವು ಸಾಲವು ಎನಿಸುವುದಾದರೆ ಇನ್ನು ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಅದೇನೆಂದರೆ, ಮಹಾರಾಜ್ಯಾಧಿಪತಿಯಾಗಿ ನೀನು ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದು.

ಉಪನಿಷತ್—ಯೇ ಯೇ ಕಾಮಾ ದುರ್ಲಭಾ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕೇ

ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಭಂದತಃ ಪ್ರಾರ್ಥಯಸ್ವ |

ಇಮಾ ರಾಮಾಃ ಸರಥಾಃ ಸತೂರ್ಯಾಃ

ನಹೀದೃಶಾ ಲಂಭನೀಯಾ ಮನುಷ್ಯೈಃ |

ಅಭಿರ್ಮುತ್ ಪ್ರತ್ಯಾಭಿಃ ಪರಿಚಾರಯಸ್ವ

ನಚಿಕೇತೋ ಮರಣಂ ಮ್ಯಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ ||೨೪||

ಮನುಷ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅಭೀಷ್ಟವಸ್ತುಗಳು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಹೊಂದಲು ದುರ್ಲಭವಾಗಿವೆಯೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕೇಳು. ಸೌಂದರ್ಯ-ಗುಣಶೀಲ ಸಂಪನ್ನರಾದ, ರಥಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ, ವಾದ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಕೇಳು. ಇಂಥಹ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಹೊಂದಲು ಅಸಾಧ್ಯ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರಿಂದ ನೀನು ನೃತ್ಯ-ಗೀತಾದಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿಕೋ. ನಚಿಕೇತನೇ ! ಮೃತನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನ ರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೇಳಬೇಡ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮರಣೇ ಸ್ಥಿತಂ ಭಗವಂತಂ ಮ್ಯಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ ||

ಅನುವಾದ—ಮೃತನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬೇಡ.

ವಿವರಣೆ—ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಮರಣಂ ಮ್ಯಾನುಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮರಣದ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಬೇಡ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡಬಾರದು. ನಚಿಕೇತನು ಮರಣದ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದ ಮೃತನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥ

ಮಾಡಬೇಕು. ಆಗ ನಟಿಕೇತನ ಹಾಗೂ ಯಮನ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ||೨೪||

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ಲೋಕಭಾವಾನುತ್ಪ್ರಸಂಗೋ ಯದಂತಕೃತ-

ತ್ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಜರಯಂತಿ ತೇಜಃ |

ಅಪಿ ಸರ್ವಂ ಜೀವಿತಮಲ್ಪಮೇವ

ತನ್ನೈವ ವಾಹಾಸ್ತವ ನೃತ್ಯಗೀತಂ || ೨೫ ||

ಯಮನೇ ! ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಲೇ ಬೇಕಾದ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ, ನೀನು ಹೇಳಿದ ಮಕ್ಕಳು, ಮೊಮ್ಮಕ್ಕಳು, ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಧನ, ಕನಕ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಕೂಡ ನಾಳೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಗುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ನಶ್ವರವಾದವು ಗಳು. ಅವುಗಳ ಯೋಗ ಕ್ಷೇಮದ ಬಗ್ಗೆ ಚಿಂತೆಯು ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹ್ರಾಸಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೇ ನಾನು ಎಷ್ಟು ದಿನ ಬದುಕಿದರೂ ಒಂದು ದಿನ ಸಾಯಲೇಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುಕಾಲ ಬದುಕುವಿಕೆಯೂ ಅಲ್ಪವಾದದ್ದೇ ಆಗಿದೆ. ನೀನು ನನಗೆ ಕೊಡುವ ರಥಗಳೂ ಗೀತಗಳೂ ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಿನಗೇ ಇರಲಿ. ನನಗೆ ಬೇಡ.

ನ ವಿತ್ತೇನ ತರ್ಪಣೇಯೋ ಮನುಷ್ಯೋ

ಲಸ್ಯಾಸ್ತುಮಹೇ ವಿತ್ತಮದ್ರಾಕ್ಷ್ಯ ಚೇತ್ತ್ವಾಂ |

ಜೀವಿಷ್ಯಾಮೋ ಯಾವದೀಶಿಷ್ಯಸಿ ತ್ವಂ

ವರಸ್ತು ಮೇ ವರಣೇಯಃ ಸ ಏವ || ೨೬ ||

ಹಣದಿಂದ ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ತೃಪ್ತಿಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನಂಥವರಿಂದ ಹಣವನ್ನು ಕೇಳಬಾರದು. ನಿನ್ನ ದರ್ಶನ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ನಾವು ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮ ಆಯುಷ್ಯವೂ ನಿನ್ನ ಅಧೀನವೇ ಆಗಿದೆ. ನೀನು ಎಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಬದುಕಿಸುತ್ತಿಯೋ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ನಾವು ಬದುಕುತ್ತೇವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಮೊದಲು ಯಾವ ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆಯೋ ಆ ವರವನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಅಜೀರ್ಯಃ ಕಾನುಮ್ಯತಾನಾಮುಪೇತ್ಯ

ಜೀರ್ಯನ್ ಮರ್ತ್ಯಃ ಕ್ವಾಧಸ್ತಃ ಪ್ರಜಾನನ್ |

ಅಭಿಧ್ಯಾಯನ್ ವರ್ಣರಶಿಪ್ರಮೋದಾನ್

ಅಶಿದೀರ್ಘೇ ಜೀವಿತೇ ಕೋ ರಮೇತ || ೨೭ ||

ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಯಮನೇ ! ಮುದಿತನವಿಲ್ಲದ, ಮರಣವಿಲ್ಲದ ನಿನ್ನಂಥ ಮಹಾ ತ್ಮರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದೂ ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನೋಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆಯದೆ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುವ ಮನುಷ್ಯನು ಎಲ್ಲಿರುವನು ? ನರಕ ಅಥವಾ ಅಂಧಂತಮ ಸ್ಥಾನ ಹೊಂದುವ ಮನುಷ್ಯನು ಎಲ್ಲಿರುವನು ? ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವರ್ಣಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀ-ಪುತ್ರರೇ ಮೊದಲಾದವರ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾಗೂ ಅವರೊಡನೆ ನಡೆಸಿದ ಕ್ರೀಡೆ ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲವೂ ಕಳೆದ ಬಳಿಕ ಇವುಗಳನ್ನೇ ಮೆಲುಕು ಹಾಕುತ್ತ ತುಂಬ ದಿನ ಬಾಳುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸುಖ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ ?

ವಿನಯೇ—ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಯಮನಂಥ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೇಳದೆ ಲೌಕಿಕ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ, ಅಂಧಂತಮಸ್ಥಾನ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ನಚಿಕೇತನು ವಿವೇಕಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸದುಪಯೋಗಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಸ್ಮಿನ್ನಿದಂ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಂತಿ ಮೃತ್ಯೋ

ಸಾಂಪರಾಯೇ ಮಹತಿ ಬ್ರೂಹಿ ನಸ್ತತ್ |

ಯೋಯಂ ವರೋ ಗೂಢಮನುಪ್ರವಿಷ್ಕೋ

ನಾನ್ಯಂ ತಸ್ಮಾತ್ ನಚಿಕೇತಾ ವೃಣೇತೇ || ೨೮ ||

|| ಇತಿ ಕಾತಕೋಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಾ ವಲ್ಲೀ ||

ಯಮನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಭಗವಂತನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆನೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಯಾವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜನರು ಸಂದೇಹ ಉಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆನೋ ಅಂತಹ ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸು. ಈ ನಚಿಕೇತನು ಅತಿ ಗಹನವಾದ ಈ ವರವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ವರವನ್ನು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿನಯೇ—ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ನಚಿಕೇತನ ಮಾತು. ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಶ್ರುತಿಯು ತಾನಾಗಿಯೇ ಹೇಳುವ ಮಾತು.

ಪಿತೃ ಸೌಮನಸ್ಯರೂಪವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ವರವು ಐಹಿಕ ಫಲರೂಪವಾದುದು. ಐಹಿಕ ಸುಖವನ್ನೂ ನಿಂದಿಸಿದ ನಚಿಕೇತನು ಐಹಿಕ ಫಲರೂಪವಾದ ಮೊದಲನೆಯ ವರವನ್ನು ಏಕೆ ಕೇಳಿದನು ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಶ್ರೀವಾದಿರಾಜರು ಈ ರೀತಿ ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ಮಾತ್ಸರದೇವೋ ಭವ', 'ಪಿತೃದೇವೋ ಭವ' ಎಂಬಂತೆ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಸಾಧಕನೂ ಕೂಡ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನೇ ಮೊದಲನೆಯ ದೇವತೆಗಳ

ನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪಿತೃಸೌಮನಸ್ಯವೂ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವೇ ಆಗಿದೆ. ||೨೮||

ಭಾಷ್ಯ—ಮಹತಿ ಸಾಂಪರಾಯೇ ಮುಕ್ತಾ ||

|| ಇತಿ ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯೇ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ಪ್ರಥಮಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಅನುವಾದ—ಸಾಂಪರಾಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಶ್ರೇಯಸ್ಸು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ 'ಮಹತಿ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ, ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಅರ್ಥ.

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ ಪ್ರಥಮ ವಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಿತು

|| ಹರಿಃ ಓಂ ||

|| ಅಥ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ ಹಾಗೂ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವಿವೇಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅನ್ಯಚ್ಛ್ರೇಯೋಽನ್ಯದುತೇವ ಪ್ರೇಯಃ

ತೇ ಉಭೇ ನಾನಾರ್ಥೇ ಪುರುಷಂ ಸಿನೀತಃ |

ತಯೋಃಶ್ರೇಯ ಆದದಾನಸ್ಯ ಸಾಧು ಭವತಿ

ಹೀಯತೇಽರ್ಥಾದ್ಯ ಉ ಪ್ರೇಯೋ ವ್ಯಣೀತೇ || ೧ ||

ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವೇ ಬೇರೆ. ಐಹಿಕ ಸುಖ ಸಾಧನವಾದ ಭೋಗ ವಸ್ತುಗಳೇ ಬೇರೆ. ಇವೆರಡೂ ಕೂಡ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿ ಪುರುಷನನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಯಾರು ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಒಳ್ಳೆಯ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಭೋಗ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಮೋಕ್ಷ ಫಲದಿಂದ ವಂಚಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ನಚಿಕೇತನು ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಯಮನು ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. 'ತೇ ಉಭೇ ನಾನಾರ್ಥೇ ಪುರುಷಂ ಸಿನೀತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸಿನೀತಃ' ಎಂದರೆ ಬಂಧಿಸುತ್ತವೆ, ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಾಗ 'ಅನ್ಯದುತೇವ'

ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇವ' ಶಬ್ದವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿದಾಗ—“ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವಾದ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳೂ ಐಹಿಕ ಸುಖ ಸಾಧನವಾದ ಧನ-ವನಿತಾದಿಗಳೂ ವಸ್ತುತಃ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನಗಳೇ. ಆಜ್ಞಾನಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಧನ-ವನಿತಾದಿಗಳು ಐಹಿಕ ಸುಖ ಸಾಧನ, ಶ್ರವಣಾದಿಗಳು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವೆಂಬ ಭೇದ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಧನ-ವನಿತಾದಿಗಳೂ ವಿಷ್ಣುಪ್ರೀತಿಕರವಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಆಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳೂ ಐಹಿಕ ಸುಖ, ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಮುಂತಾದ ಉದ್ದೇಶ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಆಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಸಾಧನಗಳೂ ಸಂಸಾರ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತವೆ” ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದೆಂದು ವಾದಿರಾಜರು ಪೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರೇಯಶ್ಚ ಪ್ರೇಯಶ್ಚ ಮನುಷ್ಯಮೇತ-

ಸ್ತೌ ಸಂಪರೀತ್ಯ ವಿವಿನಕ್ತಿ ಧೀರು |

ಶ್ರೇಯೋ ಧೀರೋಽಭಿಪ್ರೇಯಸೋ ವೃಣೇತೇ

ಪ್ರೇಯೋ ಮಂದೋ ಯೋಗಕ್ಷೇಮಾನ್ ವೃಣೇತೇ || ೨ ||

ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನ ಮತ್ತು ಐಹಿಕ ಭೋಗ ಸಾಧನ ಇವೆರಡೂ ಕೂಡ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅವನವನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲಭಿಸುತ್ತವೆ. ವಿವೇಕಿಯಾದವನು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವೇ ಪರಮ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ನೀಡುವಂಥಹುದು ಹೊರತು ಭೋಗಪದಾರ್ಥವಲ್ಲ ಎಂದು ವಿವೇಚಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಳಿಕ ಆ ವಿವೇಕಿಯು ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಆಸೆಯನ್ನು ತೊರೆದು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವನ್ನು ಆರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವಿವೇಕಿಯು ಭೋಗಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಪಾದನೆ ರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ಸ ತ್ವಂ ಪ್ರಿಯಾನ್ ಪ್ರಿಯರೂಪಾಂಶ್ಚ ಕಾಮಾನ್

ಅಭಿಧ್ಯಾಯನ್ ನಚಿಕೇತೋಽತ್ಯಸ್ರಾಕ್ಷೀ |

ನೈತಾಂ ಸ್ಯಂಕಾಂ ವಿತ್ತಮಯೀಮನಾಪ್ನೋ

ಯಸ್ಯಾಂ ಮಜ್ಜಂತಿ ಬಹವೋ ಮನುಷ್ಯಾಃ || ೩ ||

ನಚಿಕೇತನೇ, ನಾನು ಎಷ್ಟೇ ಆಮಿಷಗಳನ್ನೂ ಡ್ವಿದರೂ ನೀನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಲಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಹೆಂಡರು ಮಕ್ಕಳು ಮುಂತಾದವರನ್ನಾಗಲೀ ಭೂಮಿ, ಮನೆ, ಧನ ಕನಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳನ್ನಾಗಲೀ, ಅವುಗಳು ಅನಿತ್ಯ, ನಿಸ್ಸಾರ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿರುತ್ತೀ. ಒಹು ಮಂದಿ ಐಶ್ವರ್ಯವೆಂಬ ಸಂಕೋಲೆಯ ಬಂಧನದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ

ಬೀಳುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಬಹು ಮಂದಿ ಈ ಚಿನ್ನದ ಹಾರವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ಮಾತ್ರ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—‘ನಚಿಕೇತೋಽತ್ಯಸ್ತಾಕ್ಷೀಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ‘ನಚಿಕೇತೋಽನ್ಯತ್ಪಾಕ್ಷೀಃ’ ಎಂಬ ಪಾಠವೂ ಉಂಟಿನ್ನುತ್ತ ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರರು ‘ಭೋಗ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವನ್ನೇ ಕೇಳಿರುವಿ’ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೃಂಕಾಂ ಶೃಂಖಲಾಂ |

ಅನುವಾದ—ಸೃಂಕಾ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಲೆ ಅಥವಾ ಹಾರ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥ.

ವಿವರಣೆ—ವೇದೇಶೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ ಭಾಷ್ಯದ ‘ಶೃಂಖಲಾ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಲೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ರಾಘವೇಂದ್ರರ ಹಾಗೂ ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ ಚಿನ್ನದ ಸರಪಳಿ, ಹಾರ ಎಂದರ್ಥ.

ಜ್ಞಾನ ಅಜ್ಞಾನಗಳ ಅಂತರ :

ಉಪನಿಷತ್—ದೂರಮೇತೇ ವಿಪರೀತೇ ವಿಷೂಚೀ

ಅವಿದ್ಯಾ ಯಾ ಚ ವಿದ್ಯೇತಿ ಜ್ಞಾತಾ |

ವಿದ್ಯಾಭೀಪ್ಸಿತಂ ನಚಿಕೇತಸಂ ಮನ್ಯೇ

ನ ತ್ವಾ ಕಾಮೋ ಬಹವೋ ಲೋಲುಪಂತಃ || ೪ ||

ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಯಾವ ಐಹಿಕ ಸಂಪತ್ತು ಭೋಗ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೋ ಮತ್ತು ಯಾವುದು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟದೆಯೋ ಇವೆರಡೂ ಕೂಡ ಅತ್ಯಂತ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವು ವಿರುದ್ಧ ಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ನೀನು ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನೇ ಬಯಸುವವನೆಂದು ನನಗೆ ಮನವರಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ನಿನಗೆ ಯಾವ ಆಮಿಷಗಳೂ ಪ್ರಲೋಭನ ಉಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ

ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂಮನ್ಯಮಾನಾಃ |

ದಂದ್ರಮ್ಯಮಾಣಾಃ ಪರಿಯಂತಿಮೂಢಾಃ

ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ || ೫ ||

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೇವಲ ಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳ ನಡುವೆಯೇ ಇರುವ ತಾವೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ಪಂಡಿತರು ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವ, ಕುಟಿಲ ಬುದ್ಧಿ

ಯುಳ್ಳ, ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಜನರು ಕುರುಡನ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಹೊರಟಿರುವ ಕುರುಡರುತೆ ಸ್ವರ್ಗ-ನರಕ-ಭೂಮಿ ಈ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ತಿರುಗುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ನ ಸಾಂಪರಾಯಃ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಬಾಲಂ

ಪ್ರಮಾದ್ಯಂತಂ ವಿತ್ತನೋಹೇನ ಮೂಢಂ |

ಅಯಂ ಲೋಕೋ ನಾಸ್ತಿ ಪರ ಇತಿ ಮಾನೀ

ಪುನಃ ಪುನರ್ವಶಮಾಪದ್ಯತೇ ಮೇ || ೬ ||

ಹಣದ ಮೋಹದಿಂದ ಮೂಢನಾಗಿರುವ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಬಾಲಕನಿಗೆ ಸದೃಶನಾಗಿರುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಭಗವಂತನು ಹೊಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮೃದ್ಧಿ ಕಣ್ಣೆದುರು ಕಾಣುವ ಈ ಲೋಕವೇ ಶಾಶ್ವತ, ಪರಲೋಕವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ಆತನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಹುಟ್ಟಿ ಸತ್ತು ನನ್ನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ಜ್ಞಾನ ಸಂಪಾದನೆ ಸುಲಭವಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಶ್ರವಣಾಯಾಪಿ ಬಹುಭಿಯೋ ನ ಲಭ್ಯಃ

ಕೃಣ್ಣಂಕೋಟಿಪಿ ಬಹವೋ ಯನ್ನ ವಿದ್ಯುಃ |

ಅಶ್ವರ್ಯೋಽಸ್ಯ ವಕ್ತಾ ಕುಶಲೋಽಸ್ಯ ಲಬ್ಧಾ

ಅಶ್ವರೋ ಜ್ಞಾತಾ ಕುಶಲಾನುಶಿಷ್ಯಃ || ೭ ||

ಅನೇಕರು ಭಗವಂತನ ವಿಷಯಕವಾದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅನೇಕರು ಭಗವತ್ತ್ವವನ್ನು ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದರೂ ಕೂಡ ಅವರು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಗುರುವಿನಿಂದ ಉಪದಿಷ್ಟನಾಗಿ ಭಗವತ್ತ್ವವನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ತಿಳಿದು ತಾನು ತಿಳಿದಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸುವ ಗುರು ದುರ್ಲಭ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಗುರುಗಳು ಉಪದೇಶಿಸಿದಂತೆ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳುವ ಶಿಷ್ಯನೂ ದುರ್ಲಭ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದವರಿಂದಲೇ ಉಪದೇಶ ಪಡೆಯಬೇಕು :

ನ ನರೇಶಾವರು ಪ್ರೋಕ್ತ

ವಿಷ ಸುಜ್ಞೇಯೋ ಬಹುಧಾ ಚಿಂತ್ಯಮಾನಃ |

ಅನನ್ಯಪ್ರೋಕ್ತೇ ಗತಿರತ್ರ ನಾಸ್ತಿ

ಅಣೀಯಾನ್ ಹೃತಕೃಮಣುಪ್ರಮಾಣಾತ್ || ೮ ||

ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರು ಹೇಳುವ ಭಗವತ್ ಸ್ವರೂಪವು ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಭಗವಂತನು ಅಲ್ಪಗುಣವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಪ್ರಾಕೃತದೇಹವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ, ಅನೇಕರೀತಿಯಾಗಿ ಅವರು ಚಿಂತಿಸುವುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಭಗವಂತನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನಂತ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ವೇದಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಭಗವಂತನು ಶೈವಾದಿ ಮತೀಯರಿಂದ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಕಡಿಮೆಯವನೆಂದು ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ.

ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತನಗಿಂತ ಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಉಪದೇಶದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಣುಪರಿಮಾಣದ ವಸ್ತುವಿಗಿಂತಲೂ ಭಗವಂತನು ಹೆಚ್ಚು ಅಣುವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೇದ್ಯನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅನುಮಾನಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಅನ್ಯೋಽಹಂ ಇತ್ಯಜಾನನ್ ಅನನ್ಯಃ | ತೇನ ಪ್ರೋಕ್ತೇ ಗತಿಃ ಜ್ಞಾನಂ ನಾಸ್ತಿ | 'ಪ್ರೋಕ್ತಾನ್ಯೇನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ' ಇತಿ ವಾಕ್ಯಶೇಷಾತ್ |

ಅನುವಾದ—'ಅನನ್ಯಪ್ರೋಕ್ತೇ ಗತಿರತ್ರ ನಾಸ್ತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಭಗವಂತನು ನನ್ನಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ, ನಾನು ಭಗವಂತನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದು ಅಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದವನು 'ಅನನ್ಯಃ' ಅವನಿಂದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದರೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ 'ಪ್ರೋಕ್ತಾನ್ಯೇನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ' ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಜೀವೇಶ್ವರರ ಭೇದಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಗುರುವಿನಿಂದ, ವೇದಪ್ರವಚನದ ಮೂಲಕ ಉತ್ಪಾದಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೇ ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿವರಣೆ—'ಅನನ್ಯಪ್ರೋಕ್ತೇ ಗತಿರತ್ರ ನಾಸ್ತಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ, 'ಅನನ್ಯ' ಅಂದರೆ ಜೀವ ಪರಮಾತ್ಮರ ಐಕ್ಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಿಯಿಂದ, ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಡೆದರೆ, 'ಗತಿ' ಎಂದರೆ ಸಂಶಯ ನಿವಾರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪರರು ಮಾಡುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ತಪ್ಪು ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಾನಾಂ ಚೈವ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚ ಯೋ ನ ವೇತ್ತಿ ಭಿದಾಂ ಪುಮಾನ್ | ತದನುವ್ರತಾಶ್ಚ ಯೇ ಕೇಚಿತ್ ತೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಂ ನ ಜಾಯತೇ || ಇತಿ ಬ್ರಹ್ಮವೈವರ್ತೇ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವರಿಗೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಭೇದವನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಯಾರು ಅಭೇದವನ್ನೇ ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನಿಗೆ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸತಕ್ಕವರು ಯಾರಿದ್ದಾರೆಂದೋ ಅವರೆಲ್ಲರಿಗೂ ಕೂಡ, ಭಗವಂತನ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವೈವರ್ತ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ನೈಷಾ ತರ್ಕೇಣ ಮತಿರಾಪನೇಯಾ

ಶ್ರೋತ್ರಾನ್ಯೇನೈವ ಸುಜ್ಞಾನಾಯ ಪ್ರೇಷ್ಠ |

ಯಾಂ ತ್ವಮಾಪಃ ಸತ್ಯಧೃತಿರ್ಬಲಾಸಿ

ತ್ವಾದೃಜ್ ನೋ ಭೂಯಾತ್ ನಚಿಕೇತು ಪ್ರಷ್ಠಾ || ೯ ||

ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರನಾದ ನಚಿಕೇತನೇ, ನೀನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಈ ಪರಮಾತ್ಮ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಕೇವಲ ಅನುಮಾನದಿಂದ ಉತ್ಪಾದಿಸಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ, ನಾಶ ಪಡಿಸಲೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವ ಪರಮಾತ್ಮರ ಭೇದಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನಿಂದ ವೇದ ಪ್ರವಚನದ ಮೂಲಕ ಉತ್ಪಾದಿತವಾದ ಬುದ್ಧಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಚಿಕೇತನೇ, ನೀನು ಅಚಲವಾದ ಧೈರ್ಯ ಉಳ್ಳವನಾಗಿರುವಿ. ಎಷ್ಟು ಐಹಿಕ ಸುಖ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದರೂ ವಿಚಲಿತನಾಗದೆ ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಉತ್ಸುಕನಾಗಿರುತ್ತಿ. ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವೇ ಸರಿ! ನಿನ್ನಂಥಹ ಶಿಷ್ಯರು ನನಗೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದೊರೆಯಲಾರರು.

ಯಮನು ಭಗವಂತನನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆ :

ಜಾನಾಮ್ಯಹಂ ಕೇವಧಿರಿತ್ಯನಿತ್ಯಂ

ನಹ್ಯಧ್ರುವೈಃ ಸ್ರಾಪ್ಯತೇ ಹಿ ಧ್ರುವಂ ತತ್ |

ತತೋ ಮಯಾ ನಚಿಕೇತಶ್ಚಿಕೋಽಗ್ನಿಃ

ಅನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯೈಃ ಸ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ ನಿತ್ಯಂ || ೧೦ ||

ಆಕಾರವಾಚ್ಯನೂ, ನಿತ್ಯನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸುಖನಿಧಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಮ ವುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಾಧನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಭಕ್ತಿರಹಿತರಾದವರಿಂದ ಶಾಶ್ವತನಾದ ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸದಾ ಧ್ಯಾನಿಸುವ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಆರಾಧಿಸಿದ್ದೇನೆ. ನಚಿಕೇತನೇ! ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಾನು ನಿತ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತೇನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆಖ್ಯಂ ನಿಷ್ಣಾನ್ವಿಖ್ಯಂ ನಿತ್ಯಂ ಶೇವಧಿರಿತಿ ಜಾನಾಮಿ| ನಿತ್ಯಂ ಆಖ್ಯ-
 ನಿಷ್ಣುನಿಷಯೈಃ ದ್ರವ್ಯೈಃ ಮನಆದಿಭಿಃ | ಆಖ್ಯನಿತ್ಯನಿಷಯೈಃ
 ನಿಷ್ಣಾನ್ವಿಖ್ಯನಿತ್ಯನಿಷಯೈಃ ದ್ರವ್ಯೈಃ | ನಿತ್ಯಂ ಭಗವಂತಂ
 ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ | ಧ್ರುವೋ ಭಗವಾನ್ ಅಧ್ರುವೈಃ ತದ್ಭಕ್ತಿವರ್ಜಿತೈಃ
 ನ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ | || ೧೦ ||

ಅನುನಾದ—‘ಜಾನಾಮ್ಯಹಂ ಶೇವಧಿರಿತ್ಯನಿತ್ಯಂ’ ಎಂದರೆ ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯ
 ವಾದ ವಿಷ್ಣು ವೆಂಬ ಶಾಶ್ವತ ತತ್ತ್ವವನ್ನು (ಅ+ನಿತ್ಯಂ) ಸುಖಿನಿಧಿ ಎಂಬುದಾಗಿ
 ನಾನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ, ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಅನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯೈಃ’ ಎಂದರೆ, ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯ
 ನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ, ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯ
 ಗಳಿಂದ, ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಅಥವಾ ನಿತ್ಯನಾದ ಅಕಾರ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ವೆಂಬ
 ಶಾಶ್ವತ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವಿಷಯೀಕರಿಸತಕ್ಕ ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ,
 ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಪ್ರಾಪ್ತವಾನಸ್ಮಿ ನಿತ್ಯಂ ಎಂದರೆ ಶಾಶ್ವತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ನಾನು
 ಹೊಂದಿರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ನ ಹ್ಯಧ್ರುವೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಹಿ ಧ್ರುವಂ ತತ್’
 ಎಂದರೆ, ಶಾಶ್ವತನಾದ ಭಗವಂತನು ಅವನ ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವ
 ದಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

ವಿನರಣೆ—ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಆಖ್ಯ’ ಅಂದರೆ ಅ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥ.
 ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಆಪಾತತಃ ತೋರುವ ಅರ್ಥವನ್ನು
 ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ‘ನ ಹ್ಯಧ್ರುವೈಃ ಪ್ರಾಪ್ಯತೇ ಹಿ ಧ್ರುವಂ ತತ್’ ‘ಅನಿತ್ಯದ್ರವ್ಯೈಃ ಪ್ರಾಪ್ತ-
 ವಾನಸ್ಮಿ ನಿತ್ಯಂ’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯಾಹತವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ
 ಹೇಳಿದಂತೆ ಅರ್ಥವಿಟ್ಟುಕೊಂಡಾಗ ವ್ಯಾಹತಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಅಧ್ರುವೈಃ’,
 ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದವರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಶೂನ್ಯವಾದ
 ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವುಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ‘ಅನಿತ್ಯ
 ದ್ರವ್ಯೈಃ, ಸದಾ ಭಗವಂತನ ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸು ಮುಂತಾದವು
 ಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ನಾನು ಹೊಂದಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಯಮನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.
 ಇದು ವಾದಿರಾಜರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶ.

ಉಪನಿಷತ್—ಕಾನುಸ್ಯಾಪ್ತಿಂ ಜಗತಃ ಸ್ತುತಿಷ್ಠಾಂ

ಕ್ರತೋರಾನಂತ್ಯನುಭಯಸ್ಯ ಸಾರಂ |

ಸ್ತೋನುಮಹದುರುಗಾಯಂ ಸ್ತುತಿಷ್ಠಾಂ

ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದೃಶ್ಯಾ ಧೀರೋ ನಚಿಕೇತೋಽಪ್ರಾಕ್ಷೀಃ || ೧೧ ||

ನಚಿಕೇತನೇ! ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಆಧಾರನಾದ, ಸತ್ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಕ್ಷಯವಾದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನಾದ, ಪೋಕ್ಷಕ ಕಾರಣನಾದ, ಸಕಲ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗದಷ್ಟು ಮಹತ್ತಾದ, ವೇದಗಳಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟನೆಂದು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ, ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಆಶ್ರಯ ನಾದ ಪರಮ ಪುರುಷನನ್ನು ಕಂಡು, ಧೀರನಾದ ನೀನು ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಕಡೆಗೆ ಚರಿಸದಂಥ ಮನೋದಾರ್ಥ್ಯದಿಂದಾಗಿ ಐಹಿಕ ಅಭೀಷ್ಟಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸಿರುವಿ.

ಛಾಂದೋಗ್ಯ—ಕ್ರತೋರಾಸಂತ್ಯಜೇತುಂ | ಸ್ತೋಮೈರಪಿ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಪ್ರಾಪ್ತು-
ಮಶ್ಯಂ | ಸ್ತೋಮೇಭ್ಯೋಽಪಿ ಮಹಾಂತಂ | ಉರುಗಾಯ-
ಮಿತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಜ್ಞ ನ ಜೀವವಿಷಯೋಽಯಂ ಪ್ರಶ್ನಃ |

ಅನುವಾದ—‘ಕ್ರತೋರಾಸಂತ್ಯಜೇತುಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆನಂತ್ಯವೆಂದರೆ ಅಕ್ಷಯಫಲಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತನಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ‘ಸ್ತೋಮಮಹತ್’ ಎಂದರೆ ವೇದ ಸಮೂಹಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಅಶಕ್ತನಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ವೇದಗಳ ಸಮೂಹಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡವನಾದ, ಅಂದರೆ ಸಕಲ ವೇದಗಳಿಂದಲೂ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗದಿರುವ ಎಂದೆ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ.

‘ಉರುಗಾಯಂ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಗ್ಗೆಯೇ ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹೊರಟಿದೆ ಹೊರತು, ಇದು ಜೀವನನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಶ್ನೆ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್ತು ಅಭೀದಪರವಲ್ಲ :

ಛಾಂದೋಗ್ಯ—‘ಶರೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ’ ‘ಶರವತ್ತನ್ಮಯೋ ಧನೇತ್’ ‘ಅಧಯಂ ತಿಹೀರ್ಷತಾಂ ಸಾರಂ’ ‘ತಾದ್ಯಗೇವ ಧವತೀ’ತ್ಯಾದೌ ಸರ್ವತ್ರ ಭೇದಸ್ಯೈವೋಕ್ತೇಶ್ಚ ನ ಜೀವಾಭೇದಃ | ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸೀತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಜ್ಞ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಸ್ತೋ ಧಗವಾನೇವೋಚ್ಯತ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ | ಉರುಗಾಯಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಕಾಮಸ್ಯಾಪ್ತಿಮಶ್ಯಪ್ರಾಪ್ತೀಃ |

ನ ಚ ಮೃತ್ಯಾ ಯಮಂ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ನಚಿಕೇತಸೋ ಮೃತೋಽಸ್ಮಿ ನವೇತಿ ಸಂತಯೋ ಯುಚ್ಯತೇ ||

ಅನುನಾದ—‘ಮನಸ್ಸು ಗುರಿ ತಪ್ಪದ ಬಾಣದಂತಿರಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಆ ಬಾಣಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಬಾಣವು ತನ್ನ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಗ್ನವಾಗಿರುವಂತೆ, ಜೀವನ ಮನಸ್ಸು ಯಾವಾಗಲೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಟ್ಟಿರಬೇಕು’. ಇಲ್ಲಿ ಯೋಧ ಹಾಗೂ ಬಾಣದ ಲಕ್ಷ್ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಭೇದವಿದೆಯೋ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವಿದೆ, ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

‘ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಗೆ ಭಗವಂತನು ಅಪಾಯ ವಿಲ್ಲದ ತೀರವಿದ್ದಂತೆ ಇದ್ದಾನೆ’ ಇಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತ ಪರಮಾತ್ಮರೊಳಗೆ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ.

‘ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರು ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸೇರಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾಗಿ ಅದರಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು, ಅದೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗೇ ಮುಕ್ತರೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿದರೂ ಒಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ’ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವನ್ನೇ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಜೀವನಿಗೂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೂ ಐಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

‘ಅಭಯಂ ತಿತಿರ್ಷತಾಂ ಪಾರಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ‘ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸಿ’ ಎಂದುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಆ ಮಂತ್ರವು ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಗೆ ಅಕ್ಷರತ್ವ, ಪರಬ್ರಹ್ಮತ್ವ, ಅಭಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಆ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೇ ಉಪದೇಶ ವಿಷಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಕಾಮಸ್ಯಾಪ್ತಿಂ’ ಎಂಬುದು ‘ಉರುಗಾಯ’ನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ‘ಉರುಗಾಯಂ’ ಅಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೆ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಂಡು, ‘ಕಾಮ ಸ್ಯಾಪ್ತಿಂ’ ಅಂದರೆ ಕಾಮ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಾದ ಧನ, ಕನಕ, ವನಿತಾ, ವಿತ್ತಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತೀ ಎಂದು ಅನ್ವಯ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ಅತ್ಯಸ್ರಾಕ್ಷೀಃ’, ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತೀ’ ಎಂದರೆ ಏನನ್ನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹಾಗೇ ಉಳಿದೀತು.

ತಂವಯ ಶಾಪದಿಂದ ಸತ್ತು ಯಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿರುವ ನಚಿಕೇತನಿಗೆ, ಸತ್ತ ಮೇಲೂ ಆತ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದಲೇ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾದುದರಿಂದ, ಸತ್ತ ಮೇಲೆ ಆತ್ಮನು ಇದ್ದಾನೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಉಂಟಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಚಿಕೇತನು ಮೂರನೆಯ ವರವಾಗಿ ಕೇಳಿದುದು ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಬಗ್ಗೆಯೇ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ. ||೧೧||

ಉಪನಿಷತ್—ತಂ ದುರ್ದರ್ಶಂ ಗುಣಮನುಪ್ರವಿಷ್ಯಂ

ಗುಹಾಹಿತಂ ಗಹ್ವರೇಷ್ಯಂ ಪುರಾಣಂ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಯೋಗಾಧಿಗಮೇನ ದೇವಂ

ಮತ್ಸಾ ಧೀರೋ ಹರ್ಷಶೋಕೌ ಜಹಾತಿ || ೧೨ ||

ನಿಗೂಢನಾಗಿದ್ದು, ಅತಿ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ನೋಡಲು ಶಕ್ಯನಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನ ಒಳಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಇರುವ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ, ಮುಕ್ತ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಪುರಾತನನಾದ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವುಳ್ಳ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಯೋಗದಿಂದ ಲಭಿಸುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತಿಳಿದು ಧೀರನಾದ ವನು, ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸಿಗಲಿ ಸಿಗದಿರಲಿ ಅದರಿಂದ ಹಿಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲ, ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನ ದರ್ಶನದಿಂದ ತೃಪ್ತನಾಗಿ ಪರಮಾನಂದ ಭರಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಗಹ್ವರೇ ಮುಕ್ತಜೀವೇ ಸ್ಥಿತಂ |

ಅನುವಾದ—‘ಗಹ್ವರೇಷ್ಠಂ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಹ್ವರೇ ಎಂದರೆ ಮುಕ್ತ ಜೀವರಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಿವರಣೆ—ಗಹ್ವರೇಷ್ಠ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅನರ್ಥಗಳ ಸಂಕಟದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ದುರ್ದರ್ಶ, ಗುಹಾಹಿತ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಿಶೇಷಣಗಳು ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನೆಂದೇ ಅರ್ಥ, ಅವನು ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕ. ಮುಕ್ತ ಜೀವರು ಸಂಸಾರಿ ಜೀವರಿಂದ ಅಗಮ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಹೊರತು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ಅವರನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಗಹ್ವರರು. ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಗಹ್ವರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

|| ೧೨ ||

ಮಹಾತ್ಮರ ಉಪದೇಶದಿಂದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಲಭ್ಯನಾಗುತ್ತದೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಏತಚ್ಚುತ್ಸಾ ಸಂಪರಿಗೃಹ್ಯ ಮರ್ತ್ಯಃ

ಪ್ರವೃಹ್ಯ ಧರ್ಮಮಣುಮೇನಮಾಪ್ಯ |

ಸ ಮೋದತೇ ಮೋದನೀಯಂ ಹಿ ಲಬ್ಧ್ವಾ

ವಿವೃತಂ ಸದ್ ನಚಿಕೇತಸಂ ಮನೈಃ

|| ೧೩ ||

ಯಾವ ಮಾನವನು ಮಹಾತ್ಮರಿಂದ ಉಪದೇಶ ಪಡೆದು ಜಗದಾಧಾರನಾದ, ಪರಮ ಸೂಕ್ಷ್ಮನೂ ಆದ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಜೀವರಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಮುಕ್ತ ಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವವನೆಂದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವನೋ ಅವನು ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸುಖ ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂಥ ಸುಖದಾಯಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕವು ಬಾಗಿಲನ್ನು ತೆರೆದು ಕೊಂಡಿದೆ, ನಚಿಕೇತನನ್ನು ಸ್ವಾಗತಿಸುತ್ತಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಾನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತೇನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರವೃಹ್ಯ ಜೀನಾತ್ ಸೃಥಕ್ಕೃತ್ಯ |

ಮುಕ್ತ ಜೀನೇ ಸ್ಥಿತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ವಿದಿತ್ವಾ ಜೀನತಃ ಸೃಥಕ್ |

ನೋದತೇ ನೋದನೀಯಂ ತಂ ಸ್ರಾಸ್ಯ ಮುಕ್ತಃ ಸದೈವ ಚ||

ಇತಿ ಮಹಾನಾರಾಹೇ |

ಏತದ್ಧೈನಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿಷ್ಣಾತ್ವಾ ಖ್ಯಂ ಪರಮನ್ಯಯಂ |

ಸರ್ವಸ್ಯಾಲಂಬನಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ || ಇತಿ ಚ|

ಅನುನಾದ—ಪ್ರವೃಹ್ಯ ಭಗವಂತನು ಜೀವನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದು, 'ಮುಕ್ತಜೀವರಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದು, ಆನಂದ ದಾಯಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಯಾವಾಗಲೂ ಸುಖದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಮಹಾವರಾಹಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಏತದ್ಧೈನಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ, ಏತದ್ಧೈನಾಕ್ಷರಂ ಪರಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮ', 'ಪರ' ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದವನು ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ. ಅವನು ನಾಶ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯೀಭೂತನಾದವನೂ ಅವನೆ, ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವವರು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಮಹಾವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ತಂ ದುರ್ದರ್ಶಂ', 'ಏತಚ್ಛ್ರುತ್ವಾ' ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಹೇಳಿದೆ. ||೧೩||

ಉಪನಿಷತ್—ಅನೈತ್ರ ಧರ್ಮಾದನೈತ್ರಾಧರ್ಮ-

ದನೈತ್ರಾಸ್ತಾತ್ ಕೃತಾಕೃತಾತ್ |

ಅನೈತ್ರ ಭೂತಾಚ್ಚ ಭವ್ಯಾಚ್ಚ ಯತ್ತತ್ ಸಶ್ಯಸಿ ತದ್ವದ || ೧೪ ||

ಪುಣ್ಯಾತ್ಮರಾದ ಚೇತನರಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ, ಪಾಪಚೇತನರಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ, ಈ ಕಾರ್ಯಪದಾರ್ಥ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತೂ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ, ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿದಿರುತ್ತೀಯೋ ಹಾಗೆ ನನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸರ್ವೇ ನೇದಾ ಯತ್ಪದಮಾನುನಂತಿ

ತಪಾಂಸಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ಯದ್ವದಂತಿ|

ಯದಿಚ್ಛಂತೋ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಚರಂತಿ

ತತ್ತೇ ಪದಂ ಸಂಗ್ರಹೇಣ ಬ್ರವೀಮಿ | ಓಮಿತೈತತ್ || ೧೫ ||

ಎಲ್ಲ ವೇದಗಳೂ ಯಾವ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭೋಧನೆ ಮಾಡುತ್ತವೆಯೋ, ಯಾವ ಭಗವಂತನ ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಕೂಡ ವೇದಗಳು ವಿಧಿಸಿವೆಯೋ, ಯಾವ ಭಗವಂತನ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಅಥವಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿ ಮಹಾತ್ಮರು ಶ್ರವಣಾದಿ ರೂಪವಾದ ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯ ಜಯರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವರೋ, ಅಂತಹ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಾನು ನಿನಗೆ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ಭಗವಂತನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನೆಂದು ಅವನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಉಪನಿಷತ್—ಏತದ್ಧೈವಾಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಏತದ್ಧೈವಾಕ್ಷರಂ ಪರಂ |

ಏತದ್ಧೈವಾಕ್ಷರಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಯೋ ಯದಿಚ್ಛತಿ ತಸ್ಯ ತತ್ || ೧೧ ||

ಈ ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನೇ ಅವಿನಾಶಿಯು. ಗುಣಪೂರ್ಣನು. ಇವನೇ ಸರ್ವೋತ್ತಮನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂಥಹ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು ಯಾವುದನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅದು ಅವನಿಗೆ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಏತದಾಲಂಬನಂ ಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಏತದಾಲಂಬನಂ ಪರಂ |

ಏತದಾಲಂಬನಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ಮಹೀಯತೇ || ೧೨ ||

ಒಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಈ ಭಗವಂತನೇ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಲಕ್ಷಣ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅಂದರೆ ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ರಾಜನಂತೆ ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರದೆ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ, ಒಳಗೂ, ಹೊರಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥಹ ಸರ್ವಾಧಾರನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನು, ವಿಷ್ಣು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತನಗಿಂತ ಕಿರಿಯರಾದವರಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮುಂದೆ ಜನನ-ಮರಣಗಳಿಲ್ಲ :

ನ ಜಾಯತೇ ಮ್ರಿಯತೇ ನಾ ವಿಪಶ್ಚಿತ್

ನಾಯಂ ಕುಶಶ್ಚಿತ್ ನ ಬಭೂವ ಕಶ್ಚಿತ್ |

ಅಜೋ ನಿತ್ಯಃ ಶಾಶ್ವತೋಽಯಂ ಪುರಾಣೋ

ನ ಹನ್ಯತೇ ಹನ್ಯಮಾನೇಽಪಿ ದೇಹೇ || ೧೩ ||

ಭಗವಂತನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಜನಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಮರಣವನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಂಡು ಮುಕ್ತನಾದವನೂ ಜಡ

ದೇಹದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟು ಸಾವುಗಳು ಯಾವ ಜೀವರಿಗೂ ಇಲ್ಲ. ಯಾವ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲ ಈಗ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿಲ್ಲ, ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ಜಡದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಜನನ ರಹಿತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮರಣರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಕಾರರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಶರೀರವು ನಾಶವಾದರೂ ಕೂಡ ತಾನು ನಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಮುಕ್ತನು ಜಡ ದೇಹದಿಂದಲೂ ಜನನ-ಮರಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—ಇಲ್ಲಿ ಜನನ-ಮರಣಗಳೆಂದರೆ ಜೀವರ ಸ್ವರೂಪದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳೆಲ್ಲ, ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಶಗಳು ಯಾವ ಜೀವರಿಗೂ ಇಲ್ಲ. ಬಾಹ್ಯ ವಾದ ಜಡದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು ಜನನ. ಆ ದೇಹವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಮರಣ. ಇದು ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ಇದೆ, ಭಗವಂತನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅವನು ಜಡದೇಹವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ, ಜಡದೇಹದ ನಾಶವೂ ಅವನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ ದೇಹವು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಪತ್ತಿ-ನಾಶರೂಪವಾದ ಜನನ-ಮರಣಗಳೂ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಸ್ವರೂಪತಃ ಜನನ-ಮರಣಗಳಿಗಿಂತೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇಂಥಹ ಭಗವಂತನ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತ ಜೀವನಿಗೆ ಈ ಎರಡೂ ರೀತಿಯ ಜನನ-ಮರಣ ಗಳಿಲ್ಲದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಉಪಾಸನೆಗನುಗುಣ ಅದರ ಫಲ ತಾನೆ ?

ಭಾಷ್ಯ—ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶಾಖ್ಯೌ ಜ್ಞಾನಿನೋಪ್ಯುದ್ಭವಾಭವೌ |

ನ ಕುತಶ್ಚಿದ್ಯತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಜಾಯತೇತಸ್ತದೀಕ್ಷಣಾತ್ |

ಭಾನಾಭಾವೌ ನ ನಿದುಷೋ ಯಸ್ಮಾಜ್ಜೀವೋ ನ ಕಶ್ಚನ |

ಜಾಯತೇ ನಿರ್ರಯತೇ ನಾಪಿ ಸ್ವರೂಪೇಣ ಕಥಂಚನ |

ಅಜೋ ನಿತ್ಯೋವಿಕಾರಶ್ಚ ಜೀವಃ ಪುರಮುಣನ್ನಪಿ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಜ್ಞಾನಿಗೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆಯೇ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶ ರೂಪವಾದ ಜನನ-ಮರಣಗಳಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಿಷ್ಣುವು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ ದೇಹದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಥಹ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೆ, ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿ ವಿನಾಶರೂಪವಾದ ಜನನ-ಮರಣಗಳು ಇಲ್ಲದಂತಾಗುವುದು ಸಹಜ.

ಯಾವ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ, ಸ್ವರೂಪತಃ ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನಿಗೆ ದೇಹೋತ್ಪತ್ತಿವಿನಾಶರೂಪವಾದ ಜನನ-

ಮರಣಗಳು ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುವುದೇ ವಿಶೇಷ. ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಜನನ ರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಸ್ವರೂಪತಃ ಮರಣ ರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ನಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ವಿಕಾರ ರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಹಾವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಯಂ ಭಗವಾನ್ ಕುತೋಽಪಿ ನ ಬಭೂವ ಯಸ್ಮಾದತಃ ತದ್ವೇತ್ತಾಪಿ
ವಿಪಶ್ಚಿತ್ ನ ಜಾಯತೇ ನ ಮ್ರಿಯತೇ ಚ | ಯತಃ ಕಶ್ಚಿಜ್ಜೀವಃ ಸ್ವತೋ
ನ ಬಭೂವ | ದೇಹಸಂಬಂಧಾದ್ಧಿ ಜಾಯತೇ | ವಿಪಶ್ಚಿತಸ್ತು ದೇಹ
ಸಂಬಂಧಾಭಾವಾತ್ ನ ಜಾಯತೇ ನ ಮ್ರಿಯತೇ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಯಂ' ಎಂದರೆ ಈ ಭಗವಂತನು ಯಾವಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಸಾಯುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಥಹ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ಞಾನಿಯೂ ಕೂಡ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಾಯುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಜೀವನೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಹುಟ್ಟುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಸಾಯುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ದೇಹ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ, ದೇಹ ವಿಯೋಗದಿಂದ ಸಾಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ವ್ಯವಹಾರ. ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗೆ ಜಡ ದೇಹದ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ದೇಹ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ಜನನವಿಲ್ಲ, ದೇಹ ವಿಯೋಗರೂಪವಾದ ಮರಣವೂ ಇಲ್ಲ. ||೧೮||

ಜೀವರೆಲ್ಲರೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ನಿತ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ:

ಉಪನಿಷತ್—ಹಂತಾ ಚೇನ್ಮನ್ಯತೇ ಹಂತುಂ ಹತಶ್ಚೇನ್ಮನ್ಯತೇ ಹತಂ |

ಉಭೌ ತೌ ನ ವಿಜಾನೀತಃ ನಾಯಂ ಹಂತಿ ನ ಹನ್ಯತೇ ||೧೯||

ಕೊಲ್ಲುವವನು ಜೀವನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದರೆ, ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವವನು ಸ್ವರೂಪತಃ ನಾನೇ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡರೆ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಭ್ರಾಂತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕೊಲ್ಲುವವನೂ ಜೀವ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲ, ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವವನೂ ಸ್ವರೂಪತಃ ನಾಶಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ದೇಹವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಬಹುದೇ ಹೊರತು ಇನ್ನೊಬ್ಬನನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಶರೀರವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸಿ, ಅವನನ್ನೇ ನಾಶಪಡಿಸಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಶರೀರವು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಂದ ನಾಶವಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ, ನಾನೇ ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ ಈ ತಿಳುವಳಿಕೆಗಳು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಗಳಲ್ಲ. ಅವು ಭ್ರಾಂತಿಗಳೇ ಸರಿ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವತೋ ಮರಣಾಭಾನಾತ್ ಉಭೌ ತೌ ನ ವಿಜಾನೀತಃ |

ಅನುವಾದ—ಜೀವನು ದೇಹವಿಯೋಗರೂಪವಾದ ಮರಣ ಉಳ್ಳವನಾದರೂ ಕೂಡ ಸ್ವರೂಪತಃ ಮರಣರಹಿತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ನಾನು ಅವನನ್ನು ಸ್ವರೂಪತಃ ಕೊಂದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನೂ, ಅವನಿಂದ ನಾನು ಸ್ವರೂಪತಃ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನೂ ಇಬ್ಬರೂ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲ, ಭ್ರಾಂತರು. ||೧೯||

ಭಗವಂತನು ಅಣುವಿಗಿಂತ ಅಣು, ಮಹತ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಮಹತ್ತು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಣೋರಣೀಯಾನ್ ಮಹತೋ ಮಹೀಯಾನ್

ಅತ್ಯಾಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ನಿಹಿತೋ ಗುಹಾಯಾಂ |

ತನುಕ್ರತುಃ ಸಶ್ಯತಿ ವೀತತೋಕೋ

ಧಾತುಃ ಪ್ರಸಾದಾನ್ಮಹಿಮಾನಮಾತ್ಮನಃ || ೨೦ ||

ಭಗವಂತನು ಸೂಕ್ಷ್ಮಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮಹಾಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಹಾಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅನಾದಿನಿತ್ಯನಾದ, ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದ ಜೀವನ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೇರಕಶಕ್ತಿಯಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಇದ್ದಾನೆ. ಭಗವಂತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯರಹಿತವಾದ ನಿಶ್ಚಯಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ ಸಾಧಕನು ತನಗಿಂತಲೂ ಅನಂತಾನಂತಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಅಣಿಮಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಭಗವಂತನನ್ನು, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಧಾರಕನಾದ ಆ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಉಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ದುಃಖರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏವಂ ನಿತ್ಯಸ್ಯ ಜಂತೋಃ ಗುಹಾಯಾಂ ನಿಹಿತಃ | ಏ ವಿಷ್ಣೋ ಕ್ರತುರ್ಯಸ್ಯ ಸಃ ಅಕ್ರತುಃ ತನ್ನಿಶ್ಚಯಃ | ಆತ್ಮನಃ ಸಕಾಶಾತ್ ಮಹಿಮಾನಂ ಮಹಾಮಾನಂ |

ಜೀವಾದ್ಗುಣಪರೀಮಾಣಂ ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಷ್ಣೋರ್ಮಹತ್ತರಂ |

ತಸ್ಮಾತ್ ಜೀವಾತ್ ಸ ಮಹಿಮಾ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ ಶ್ರುತೌ |

ಇತಿ ಚ |

ಅನುವಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಆಸ್ಯ' ಎಂದರೆ 'ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವ' ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವ ಜೀವನ ಹೃದಯಗುಹೆಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ ಎಂದು 'ಆಸ್ಯ ಜಂತೋರ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ.

'ಅಕ್ರತು' ಎಂದರೆ, ಅಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣಮನನಾದಿ ಗಳಿಂದ ನಿಶ್ಚಯಾತ್ಮಕ ಜ್ಞಾನವಿರುವವನು. 'ಮಹಿಮಾನಂ' ಎಂದರೆ ತನಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದಾದ ಗುಣಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನನ್ನು. 'ಜೀವನಿಗಿಂತ ಬಹಳ ಮಹತ್ತಾದುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಪರಿಮಾಣವಾದುದರಿಂದ, ವಿಷ್ಣುವು ಜೀವರಿಗಿಂತ ದೊಡ್ಡ ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನು ಎಂದು 'ಮಹಿಮಾನಮಾತ್ಮನಃ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ' ಎಂದು ಮಹಾವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. || ೨೦ ||

ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಶಕ್ತ :

ಉಪನಿಷತ್—ಆಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತಿ ಶಯಾನೋ ಯಾತಿ ಸರ್ವತಃ |
ಕಸ್ತಂ ಮದಾನುದಂ ದೇವಂ ಮದನ್ಯೋ ಜ್ಞಾತುಮರ್ಹತಿ || ೨೧ ||

ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಕುಳಿತುಕೊಂಡಿದ್ದೇ ಬಹುದೂರದವರೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಮಲಗಿದ್ದೇ ಎಲ್ಲೆಡೆಗೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ದೈತ್ಯರಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸುಖದುಃಖಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಆ ದೇವನನ್ನು ನನಗಿಂತ ಬೇರೆಯವರು ಯಾರು ನನ್ನಂತೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು, ಅಥವಾ ನನಗಿಂತ ಭಿನ್ನ ನಾಗಿರುವ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾರು ತಾನೇ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು ? ಅಥವಾ ನನಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾತ್ರ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಐಶ್ವರ್ಯಾದೇವ ಆಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತೀತ್ಯಾದಿ |

ಆಸೀನೋ ದೂರಂ ವ್ರಜತಿ ಶಯಾನೋ ಯಾತಿ ಸರ್ವತಃ |

ಐಶ್ವರ್ಯಾಧ್ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ವಿರುದ್ಧಂ ಘಟಯತ್ಯಸೌ | ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದುದರಿಂದಲೇ ಕುಳಿತುಕೊಂಡೇ ಬಹುದೂರ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು ಕೂಡುತ್ತವೆ; 'ಕುಳಿತಿದ್ದೇ ದೂರಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ, ಮಲಗಿದ್ದೇ ಎಲ್ಲೆಡೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಂತನು ಸರ್ವಶಕ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಹಾವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನಕ್ಷರ ಶರೀರಗಳಲ್ಲೂ ಶಾಶ್ವತನಾದ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಶರೀರಂ ಶರೀರೇಷು ಅನವಸ್ಥೇಷ್ವನಸ್ಥಿತಂ |

ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ ಮತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ ||

|| ೨೨ ||

ನಶ್ವರವಾದ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಶರೀರನಿಮಿತ್ತವಾದ
ವಿಕಾರಗಳಿಲ್ಲದವನಾದ, ದೇಶಕಾಲಗುಣಗಳ ಮಿತಿ ಇಲ್ಲದಿರುವ, ಸರ್ವ
ಶಕ್ತನಾದ, ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದು ಜ್ಞಾನಿಯು ದುಃಖದಿಂದ
ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹವೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಸಾಧನ :

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ

ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ |

ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯಃ

ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ವಿವೃಣುತೇ ತನೂಂ ಸ್ವಾಂ || ೨೩ ||

ಪಾಠಪ್ರವಚನಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರವೇ ಈ ಭಗವಂತನನ್ನು ನೋಡಲಿಕ್ಕಾಗಲಿ,
ಹೊಂದಲಿಕ್ಕಾಗಲಿ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞಾಬಲದಿಂದಲೂ ಈತನನ್ನು
ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಬಹಳ ಶಾಸ್ತ್ರ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದರೂ ಈತನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೀ
ಕರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ಭಗವಂತನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಯಾವ ಭಕ್ತನನ್ನು
'ಈತನು ನನ್ನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥಹ
ಭಕ್ತನು ಮಾತ್ರ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಬಲ್ಲ. ಭಗವಂತನು ಆ ಭಕ್ತನಿಗೆ, ಅವನ
ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೈರಾಗ್ಯಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಲ್ಲದೆ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹವಾಗದು :

ಉಪನಿಷತ್—ನಾವಿರತೋ ದುಶ್ಚರಿತಾತ್ ನಾಶಾಂತೋ ನಾಸಮಾಹಿತಃ |

ನಾಶಾಂತಮಾನಸೋ ವಾಽಪಿ ಪ್ರಜ್ಞಾನೇನೈನಮಾಪ್ನುಯಾತ್ || ೨೪ ||

ದುರಾಚಾರಗಳಿಂದ ದೂರವಿರದವನು, ಭಗವಂತನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತವಾಗುವಂಥ
ಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದವನು, ಪದಾರ್ಥಗಳ ಯಥಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದವನು, ವಿಷಯಸುಖ
ಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವಿಲ್ಲದವನು ಭಗವಂತನ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ಅವನ
ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಹೊಂದಲಾರ.

ವಿವರಣೆ—ಮೇಲಿನ ಅನುವಾದವು ಶ್ರೀರಾಘವೇಂದ್ರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನುಸಾರ,
ಪೇದೇಶಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ, ಶಮದಮಾದಿ ಸಾಧನಗಳಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನನ್ನು
ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯವಿರುವಾಗ, ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಾದರೂ ಏನು ?
ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರಿಸಲು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿದೆ, ದುರಾಚಾರಗಳಿಂದ
ದೂರವಿಲ್ಲದವನಲ್ಲದವನೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗಲೂ ಎರಡು 'ನ' ಕಾರಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು ನಿಷೇಧಗಳು ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಹಣವಿಲ್ಲವೆಂದಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ, ನನ್ನಲ್ಲಿ ಹಣ ಇದ್ದೇ ಇದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ 'ದುಶ್ಚರಿತಾತ್ ಅವಿರತೋ ನ'ಯಾರು ದುರಾಚಾರದಿಂದ ದೂರಸರಿಯದೆ ಇಲ್ಲವೋ, ಅಂದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದೂರ ಸರಿದಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅರ್ಥಾತ್ ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಅವನು ಕೂಡ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಕೇವಲ ಇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹದಿಂದಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಫಲಿತಾರ್ಥ, ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ||೨೪||

ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವು ದುರ್ಲಭ:

ಉಪನಿಷತ್ — ಯಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಉಭೇ ಭವತ ಓದನಃ |

ಮೃತ್ಯುರ್ಯಸ್ಯೋಪಸೇಚನಂ ಕ ಇತ್ಥಾ ವೇದ ಯತ್ರ ಸಃ || ೨೫ ||

|| ಇತಿ ಕಾಕಕೋಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಯೂ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ, ತಾನೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮದೇವರೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿಯೂ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಜಾತ್ಯಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮತ್ತು ತಾನೂ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ವಾಯುದೇವರೂ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಆಹಾರವಾಗಿದ್ದಾರೆಯೋ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೃತ್ಯು ಎನಿಸಿರುವ ರುದ್ರ ದೇವರು ವ್ಯಂಜನ ಅಥವಾ ತುಪ್ಪದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿದ್ದಾರೆಯೋ, ಅಂಥಹ ಸರ್ವ ಸಂಹಾರಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲ ? ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲಿ ಇರುವನೆಂಬುದನ್ನು ಯಾರೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—'ಕ ಇತ್ಥಾ ವೇದ ಯತ್ರ ಸಃ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವೇದೇಶ ತೀರ್ಥರು ಮೂರು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

೧. ಇಂಥಹ ಸಂಹಾರಕನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ ? ಅವನು ಎಲ್ಲಿರುವನೆಂಬುದನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ ? ಯಾರೂ ತಿಳಿದಿಲ್ಲ.

೨. ಯಾವ ಚತುರ್ಮುಖದೇವರಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಆ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮಾತ್ರ ವೇದದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾರೆ.

೩. 'ಕಃ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಯಃ' ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಯಾರು ಹೀಗೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದಿರುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿರುವನೋ ಅಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ವೈಕುಂಠದಲ್ಲಿ, ಇರುತ್ತಾನೆ, ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ವಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಅಥ ತ್ವತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಹೃದಯದೊಳಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯತಂ ಪಿಬಂತೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ

ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ ಪರಮೇ ಪರಾರ್ಥೇ |

ಭಾಯಾತಸೌ ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವದಂತಿ

ಪಂಚಾಗ್ನಯೋ ಯೇ ಚ ತ್ರಿನಾಚಿಕೇತಾಃ || ೧ ||

ದೇವಯಜ್ಞ, ಪಿತೃಯಜ್ಞ, ಭೂತಯಜ್ಞ, ಮನುಷ್ಯಯಜ್ಞ, ಬ್ರಹ್ಮಯಜ್ಞಗಳೆಂಬ ಪಂಚಮಹಾಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಮಳೆ, ಪೃಥಿವೀ, ಪುರುಷ, ಸ್ತ್ರೀ ಈ ಐದು ಅಗ್ನಿವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕರಾದ, ಮೂರು ಸಲ ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮಿಸುವ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು, ಪುಣ್ಯದಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯಗುಹೆಯೊಳಗೆ ಸರ್ವಜೀವೋತ್ತಮನಾದ, ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಜ್ಞಾನಾದಿ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿರುವ, ಪುಣ್ಯದ ಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವ, ಆತ್ಮ ಮತ್ತು ಅಂತರಾತ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷವಾದ ರೂಪಗಳನ್ನು, ಜ್ಞಾನಿ, ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸುಖ ಮತ್ತು ದುಃಖಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವುಗಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವಿನರಣಿ—'ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಜೀವನು ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ, ಭಗವಂತನು ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ, ಜೀವನು ಅಸ್ವಾದುವಾದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಸ್ವಾದು ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಪಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನಂತೆ ಭಗವಂತನಲ್ಲ. ಅವನು ಅಸ್ವಾದುವಾದುದನ್ನು ಸ್ವಾದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸುಕೃತದ ಸಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೂ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮಾಂತರಾತ್ಮೀತಿ ನಿಭುಃ ಏಕ ಏವ ದ್ವಿಧಾ ಸ್ಥಿತಃ |
 ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೇ ವಾಯೌ ಪರೇಭ್ಯೋಽಪ್ಯದ್ವರೂಪಕೇ ||
 ತುಧಾನ್ ಪಿಬತಿ ಭೋಗಾನ್ ಸಃ ಛಾಯೇನ ವಿದುಷಾಂ ಪ್ರಭುಃ |
 ಆತಪಃ ಸಾಹಿನಾಂ ನಿತ್ಯಂ..... ||

ಅನುನಾದ—ಸರ್ವಗತನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ, ಆತ್ಮ
 ಅಂತರಾತ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಿಂದ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ರುದ್ರಾದಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರಿ
 ಪೂರ್ಣ ಸ್ವರೂಪನಾದ, ಜೀವೋತ್ತಮನಾದ ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಭು
 ವಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಶುಭ ಕರ್ಮಫಲಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ನೆರಳಿನಂತೆ
 ಸುಖವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಪಾಪಿಗಳಿಗೆ ಬಿಸಿಲಿನಂತೆ ಯಾವಾಗಲೂ ದುಃಖವನ್ನು
 ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ||೧||

ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವವನೂ, ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿರುವವನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಭಗವಂತ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಃ ಸೇತುರೀಜಾನಾನಾಂ ಅಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ಪರಂ |

ಅಭಯಂ ತಿತಿರ್ಷತಾಂ ಸಾರಂ ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸಿ || ೨ ||

ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಪೂಜಕರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಮತ್ತು
 ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಲು ಇಚ್ಛಿಸುವವರಿಗೆ ಅಭಯಪ್ರದನಾಗಿರುವನೋ.
 ಅಂಥಹ ಅವಿನಾಶಿಯಾದ, ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಲು
 ನಾವು ಸಮರ್ಥರಿದ್ದೇವೆ.

ವಿವರಣೆ—‘ನಾಚಿಕೇತಂ ಶಕೇಮಸಿ’ ಎಂದರೆ, ‘ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸಲು
 ಸಾಧನವನ್ನು ನಾಚಿಕೇತನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಲು ನಾವು ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೇವೆ’ ಎಂದರ್ಥ.
 ಇದು ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರರ ವಿವರಣೆ.

ಶ್ರೀ ವಾದಿರಾಜರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ ‘ಶಕೇಮ’ ‘ಸಿ’ ಎಂದು ಎರಡು
 ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳು. ಸಿ-ಅಸಿ. ‘ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು
 ಉಪದೇಶಿಸಲು ನಾವು ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೇವೆ. ನೀನೂ ಅದನ್ನು ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥನಾ
 ಗಿರುತ್ತಿ’ ಎಂದರ್ಥ.

ವೇದೇಶೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಪ್ರಕಾರ ‘ನಾಚಿಕೇತಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನನ್ನು
 ಧ್ಯಾನಿಸಲು ನಾವು ಸಮರ್ಥರಾಗಿದ್ದೇವೆ’ ಎಂದರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—.....ನುರ್ಯಾದಾ ವಿಷ್ಣುಯಾಜಿನಾಮ್ |

ಸಂಸಾರಸ್ಯ ಚ ಪಾರಸ್ಯಃ ಸ ವಿಷ್ಣುಃ ದ್ವಿಸ್ವರೂಪಕಃ ||

ಅನುನಾದ—ಆತ್ಮ, ಅಂತರಾತ್ಮ ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪೂಜಿಸುವವರಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಂಸಾರ ಸಮುದ್ರದ ತೀರವೆನಿಸಿದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

|| ೨ ||

ಧ್ಯಾನಮಾಡಲು ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹವು ಅವಶ್ಯಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಆತ್ಮಾನಂ ರಥಿನಂ ವಿದ್ಧಿ ಶರೀರಂ ರಥಮೇವ ಚ |

ಬುದ್ಧಿಂ ತು ಸಾರಥಿಂ ವಿದ್ಧಿ ಮನಃ ಪ್ರಗ್ರಹಮೇವ ಚ || ೩ ||

ಜೀವನನ್ನು ರಥಿಕನೆಂದು ತಿಳಿ. ಶರೀರವನ್ನು ರಥ ಎಂದು ತಿಳಿ. ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಸಾರಥಿ ಎಂದು ತಿಳಿ. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹಗ್ಗವೆಂದು ತಿಳಿ.

ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಹಯಾನ್ಯಾಹುಃ

ವಿಷಯಾಂಸ್ತೇಷು ಗೋಚರಾನ್ |

ಆತ್ಮೇಂದ್ರಿಯಮನೋಯುಕ್ತಂ

ಭೋಕ್ತೇತ್ಯಾಹುರ್ನುನೀಷಿಣಃ

|| ೪ ||

ಶರೀರವೆಂಬ ರಥಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೇ ಕುದುರೆಗಳು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾದ ಶಬ್ದಾದಿಗಳೇ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೆಂಬ ಕುದುರೆಗಳ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರದೇಶಗಳು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಳ್ಳವನಾಗಿ, ದೇಹರಥಕ್ಕೆ ಸಾರಥಿಯಾದ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ರಹಿತನಾದರೆ ದುಃಖ ಭೋಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದರೆ ಸುಖ ಭೋಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಇಂದ್ರಿಯ ನಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ವಿನೇಕವು ಅವಶ್ಯಕ :

ಯಸ್ತ್ವನಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ಅಯುಕ್ತೇನ ಮನಸಾ ಸದಾ |

ತಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಾಣ್ಯವಶ್ಯಾನಿ ದುಷ್ಪಾಶ್ವಾ ಇವ ಸಾರಥೇಃ || ೫ ||

ಯಾರು ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಿಶೇಷವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಸಾರಥಿ ಇಲ್ಲದವನಾಗಿದ್ದು, ಹತೋಟಿ ತಪ್ಪಿದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಂದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳೆಡೆಗೆ ಹರಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಕೆಟ್ಟಕುದುರೆಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾರಥಿಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ, ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್ —ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ಯುಕ್ತೇನ ಮನಸಾ ಸದಾ |
ತಸ್ಯೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ವಶ್ಯಾಣಿ ಸದಶ್ವಾ ಇವ ಸಾರಥೇಃ || ೭ ||

ಯಾರು ಶಾಸ್ತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ವಿವೇಕವೆಂಬ ಸಾರಥಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಹತೋಟಿಯಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಂಥಹ ಪುರುಷನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಒಳ್ಳೆಯ ಕುದುರೆಗಳು ಹೇಗೆ ಸಾರಥಿಯ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ, ಅವನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ.

ಯಸ್ತ್ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ಅಮನಸ್ಕಸ್ಸದಾಶುಚಿಃ |
ನ ಸ ತತ್ಪದಮಾಪ್ನೋತಿ ಸಂಸಾರಂ ಚಾಧಿಗಚ್ಯತಿ || ೮ ||

ಯಾರು ಶಾಸ್ತ್ರಜನಿತವಾದ ವಿವೇಕ ಎಂಬ ಸಾರಥಿಯಿಂದ ಶೂನ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲವೋ, ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಬಿಟ್ಟು ಅಶುದ್ಧನಾಗಿರುವನೋ ಅಂಥಹವನು ಭಗವಂತನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಪುನಃ ಪುನಃ ಸಂಸಾರವನ್ನೇ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಯಸ್ತು ವಿಜ್ಞಾನವಾನ್ ಭವತಿ ಸಮನಸ್ಕಃ ಸದಾ ಶುಚಿಃ |
ಸ ತು ತತ್ಪದಮಾಪ್ನೋತಿ ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂಯೋ ನ ಜಾಯತೇ || ೯ ||

ಯಾರು ವಿವೇಕವೆಂಬ ಸಾರಥಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಮನಸ್ಸನ್ನು ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆಯೋ, ವಿಷಯ ಲಂಪಟನಾಗದೆ ಪರಿಶುದ್ಧನಾಗಿರುವನೋ ಅಂಥಹ ಪುರುಷನು ಭಗವಂತನ ಸ್ಥಾನವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿಜ್ಞಾನಸಾರಥಿಯಸ್ತು ಮನಃಪ್ರಗ್ರಹವಾನ್ ನರಃ |
ಸೋಽಧ್ವನಃ ಪಾರಮಾಪ್ನೋತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಮ್ || ೧೦ ||

ಯಾರು ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಸಾರಥಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದಾನೆಯೋ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಹಗ್ಗ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನು ಸಂಸಾರವೆಂಬ ದಾರಿಗೆ ಕೊನೆಯಾಗಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಾ ಹೃಥ್ವಾ ಅರ್ಥೇಭ್ಯಶ್ಚ ಪರಂ ಮನಃ |
ಮನಸಸ್ತು ಪರಾ ಬುದ್ಧಿಃ ಬುದ್ಧೇರಾತ್ಮಾ ಮಹಾನ್ ಪರಃ ||
|| ೧೦ ||

ಮಹತಃ ಪರಮವ್ಯಕ್ತಂ ಅವ್ಯಕ್ತಾತ್ ಪುರುಷಃ ಪರಃ |
ಪುರುಷಾನ್ನಪರಂ ಕಿಂಚಿತ್ ಸಾ ಕಾಷ್ಠಾ ಸಾ ಪರಾ ಗತಿಃ||

|| ೧೧ ||

ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ, ಅವುಗಳ ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸೌಪರ್ಣೀ ವಾರುಣೀ ಪಾರ್ವತಿಯರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗಿಂತ ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ರುದ್ರ ಗರುಡ ಶೇಷರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಬುದ್ಧಿ ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿನಿಗಿಂತ ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಿಂತ ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳು. ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿಮಾನಿನಿಗಿಂತಲೂ, ಪೂರ್ಣನಾದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ಶ್ರೇಷ್ಠನು. ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಆ ವಿಷ್ಣುವು ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನೆ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಪರಮ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ದೇವೇಭ್ಯಃ ಇಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಭ್ಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಸೋರ್ಥಾಭಿಮಾನಿನಃ |
ಸೋಮವಿತ್ತಪಸೂರ್ಯಾಸ್ಯಾಃ ಅಶ್ವೈಗ್ನೀಂದ್ರೇಂದ್ರಸೂನವಃ ||
ಯನೋ ದಕ್ಷಶ್ಚೇಂದ್ರಿಯೇಶಾಃ ಸುಪರ್ಣೀ ವಾರುಣೀ ತಥಾ |
ಉನೇತಿ ಚಾರ್ಥಮಾನಿನ್ಯಃ ತಿಸ್ರೋ ದ್ವಿದ್ವೈಕದೇವತಾಃ ||
ಮನೋಽಭಿಮಾನಿನೋ ರುದ್ರವೀಂದ್ರಶೇಷಾಸ್ತ್ರಯೋಽಪಿ ತು |
ತೇ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಅರ್ಥಮಾನಿಭ್ಯಃ ತೇಭ್ಯೋ ಬುದ್ಧಿಸ್ಸರಸ್ವತೀ ||
ತಸ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ತತೋಽವ್ಯಕ್ತಾಭಿಧಾ ರಮಾ |
ತಸ್ಯಾಸ್ತು ಪುರುಷೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಪೂರ್ಣತ್ವಾನ್ನೈವ ತತ್ಸಮಃ |
ಕಶ್ಚಿತ್ ಕುತಶ್ಚಿತ್ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ತು ನಾಸ್ತೀತಿ ಕಿಮು ಸಾ ಕಥಾ ||

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಚಂದ್ರ, ಕುಬೇರ, ಸೂರ್ಯ, ವರುಣ, ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳು, ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರನ ಮಗನಾದ ಜಯಂತ, ಯಮ, ದಕ್ಷ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಇವರುಗಳು

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು, ಸುಪರ್ಣೀ, ವಾರುಣೀ ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತೀ ಈ ಮೂವರು ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು. ಶಬ್ದ ಸ್ಪರ್ಶಗಳಿಗೆ ಸೌಪರ್ಣೀಯು ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆ. ರೂಪ ಮತ್ತು ರಸಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ವಾರುಣೀ. ಗಂಧಕ್ಕೆ ಪಾರ್ವತೀಯು ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ.

ರುದ್ರ, ಗರುಡ, ಶೇಷರು ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು. ಈ ಮೂವರು ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸೌಪರ್ಣೀ, ವಾರುಣೀ, ಮತ್ತು ಪಾರ್ವತೀಯರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳು.

ಸರಸ್ವತಿಗಿಂತಲೂ ಮಹತ್ತರತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಚತುರ್ಮುಖಿ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವರು ಹಾಗೂ ವಾಯು ದೇವರು ಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯು ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅವ್ಯಕ್ತ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳು.

ಸಕಲ ಗುಣ ಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ ಪುರುಷ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಮನಾದವನು ಯಾರೂ, ಯಾವ ದೇಶದಲ್ಲಿಯೂ, ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ವನು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಇದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುವ ಪಾಶುಪತಾದಿಗಳ ಮಾತು ಹೇಗೆ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದೀತು?

||೧೦-೧೧||

ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಭಗವಂತನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ :

ಉಪನಿಷತ್ — ಏಷ ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು ಗುಣೋತ್ಕೃತೈಃ ಸ್ವಕಾಶತೇ |

ದೃಶ್ಯತೇ ತ್ವಗ್ರ್ಯಯಾ ಬುದ್ಧ್ಯಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮಯಾ ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿಭಿಃ ||

|| ೧೨ ||

ಈ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಗೋಪ್ಯವಾಗಿ ಅಡಗಿದ್ದು, ಅಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಯಾರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಶ್ರವಣ, ಮನನ, ನಿರಿದ್ಧಾಸನಗಳನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು, ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಯವರಿಗೆ ಭಗವಂತನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಅಧೀನರು :

ಯಚ್ಛೇದ್ವಾಙ್ಮನಸೀ ಪ್ರಾಜ್ಞಃ ತದ್ ಯಚ್ಛೇದ್‌ಜ್ಞಾನ ಆತ್ಮನಿ |

ಜ್ಞಾನನಾತ್ಮನಿ ಮಹತಿ ತದ್ಯಚ್ಛೇಚ್ಛಾಂತ ಆತ್ಮನಿ || ೧೩ ||

ಜ್ಞಾನಿಯಾದವನು ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಸೌಪರ್ಣೀ, ವಾರುಣೀ, ಪಾರ್ವತೀಯರ ಅಧೀನರೆಂದು

ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಆ ವಿಷಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮನೋಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಗರುಡ ಶೇಷ ರುದ್ರರ ಅಧೀನರೆಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಆ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಜ್ಞಾನಾಭಿಮಾನಿ ಸರಸ್ವತೀ ಹಾಗೂ ಭಾರತಿಯರ ಅಧೀನರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಜ್ಞಾನಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳ ಅಧೀನರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳನ್ನು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅಧೀನರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯನ್ನು ಪರಮಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ನಿವರಣೆ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಹದಿಮೂರನೆಯ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪೂರ್ವ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ದೇವತೆಗಳ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅಧೀನರು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನಳು ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪರಿಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ಹೆಂಡತಿಯು ಗಂಡನ ಅಧೀನಳಾಗಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನಳೆಂಬುದನ್ನು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಸ್ಮಾದ್ ನಾಗಾತ್ಮಿಕಾ ದೇವೀಃ ಉಮಾದ್ಯಾಸ್ತು ಶಿವಾದಿಷು |

ಶಿವಾದೀನ್ ಬ್ರಹ್ಮನಾಯ್ಹೋಸ್ತು ನಿಯಚ್ಛೇನ್ಮಹದಾತ್ಮನೋಃ |

ತೌ ರಮಾಯಾಂ ಪರಾನಂದೇ ತಾಂ ವಿಷ್ಣೌ ಪರಮಾತ್ಮನಿ |

ತದ್ವಶತ್ತೇನ ತದ್ಭಾಷ್ಯನಂ ನಿಯಮೋ ನಾನು ನಾಪರಃ |

ಕುತಸ್ತು ಮಾನುಷೋ ದೇವಾನ್ನಿಯಚ್ಛೇದ್ವಿನಿಯಾಮಕಾನ್ ||

ಇತಿ ಚ |

ಸ್ವಭಾರ್ಯಾಯಾಃ ಪರತ್ವಂ ಸಿದ್ಧಮಿತಿ ಮಹತಃ ಪರಮಿತೈವೋಕ್ತಮ್ ||

|| ೧೩ ||

ಅನುನಾದ—ಹೀಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಚಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು, ವಾಗಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಪಾರ್ವತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳ ಅಧೀನರೆಂದೂ, ವಾಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಾದ ಪಾರ್ವತಿ ಮುಂತಾದವ

ರನ್ನು ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಅಧೀನರೆಂದೂ, ರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸರಸ್ವತೀ ಭಾರತೀಯರ ದ್ವಾರಾ ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ-ವಾಯುಗಳ ಅಧೀನರು ಎಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳನ್ನು ರಮಾದೇವಿಯ ಅಧೀನರೆಂದೂ, ಆ ರಮಾದೇವಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನಕೆಂದೂ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಒಬ್ಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಅಧೀನನೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸುವುದೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ನಿಯಚ್ಛೇದ್' ಎಂದು ಹೇಳಿದ ನಿಯಮ. ಬೇರೆ ಏನೂ ಅಲ್ಲ. 'ಯಚ್ಛೇದ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸಾಧಕನು ಈ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದೀತು. ಮಾನವನು ತನಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತಾನು ಹೇಗೆ ನಿಯಂತ್ರಿಸಬಲ್ಲ ? ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವಿದೆ.

ಹೆಂಡತಿಯು ಗಂಡನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಎಂದೇ ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಾಯುಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿಗೆ ಅಧೀನರು, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಭಗವದಧೀನ ಎಂದು ಹೇಳದೆ ಮಹತ್ತತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ಬ್ರಹ್ಮ-ವಾಯುಗಳು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮ-ವಾಯುಗಳು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅಧೀನರೂ ಹೌದು, ಲಕ್ಷ್ಮೀದ್ವಾರಾ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಧೀನರೂ ಹೌದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ||೧೩||

ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ನೇದಪುರುಷನ ಹಿತವಚನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಉತ್ತಿಷ್ಠತ ಜಾಗ್ರತ ಸ್ರಾಪ್ಯ ವರಾನ್ನಿಬೋಧತ |

ಕ್ಷುರಸ್ಯ ಧಾರಾ ನಿಶಿತಾ ದುರತ್ಯಯಾ ದುರ್ಗಂ ಪಥಃ

ತತ್ಕವಯೋ ವದಂತಿ || ೧೪ ||

ಸಜ್ಜನರೇ ! ಸಾಂಸಾರಿಕ ವಿಷಯಭೋಗಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಏಳಿರಿ. ಅವಿದ್ಯೆಯ ನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚಿತ್ತು ಕೊಳ್ಳಿರಿ. ಉತ್ತಮ ಗುರುಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಿರಿ. ಸಂಸಾರವು ಕತ್ತಿಯ ಅಲುಗಿನಂತೆ ಹರಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಪಾರಾಗುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನ ವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷ ಮಾರ್ಗವು ದುರ್ಗಮವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನವೂ ಗುರೂಪದೇಶವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ದುರ್ಲಭವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಮರೂಪಮವ್ಯಯಂ

ತಥಾಽರಸಂ ನಿತ್ಯಮಗಂಧವಚ್ಚ ಯತ್ |

ಅನಾದ್ಯನಂತಂ ಮಹತಃ ಪರಂ ಧ್ರುವಂ

ನಿಜಾಯ್ಯ ತಂ ಮೃತ್ಯುಮುಖಾತ್ಪ್ರಮುಚ್ಯತೇ || ೧೫ ||

ಭಗವಂತನು ಶಬ್ದರಹಿತ- ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವೇದ್ಯನಾಗದ
ವನು, ಸ್ಪರ್ಶರಹಿತ- ತ್ವಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವೇದ್ಯನಾಗದಿರುವವ, ರೂಪರಹಿತ-
ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿರುವವ. ನಾಶರಹಿತ. ರಸರಹಿತ-ರಸನೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವೇದ್ಯನಾಗದಿರು
ವವ. ಗಂಧರಹಿತ- ಘ್ರಾಣೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ವೇದ್ಯನಾಗದಿರುವವ. ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತ, ದೇಶ
ಕಾಲಗುಣಗಳಿಂದ ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನ, ಮಹತ್ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಾಯುಗಳಿ
ಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದವ, ಶಾಶ್ವತನಾದವ. ಇಂಥಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು
ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿದಿಧ್ಯಾಸನಗಳಿಂದ ಅರಿತು, ಅಪರೋಕ್ಷವನ್ನೂ ಪಡೆದರೆ, ಅವನ
ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸಂಸಾರ ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಫಲಸ್ತುತಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಚಿಕೇತಮುಪಾಖ್ಯಾನಂ ಮೃತ್ಯುಪ್ರೋಕ್ತಂ ಸನಾತನಂ |

ಉಕ್ತಾ ತ್ವಕ್ತಾ ಚ ಮೇಧಾನೀ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ

ಮಹೀಯತೇ ||೧೬||

ಯಮನು ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ನೀಡಿದ ಸನಾತನವಾದ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಪಠನ ಮಾಡಿ
ದರೂ, ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿದರೂ ಜ್ಞಾನಿಯಾಗಿ ವಿಷ್ಣುಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆದರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಯ ಇದಂ ಪರಮಂ ಗುಹ್ಯಂ ಶ್ರಾವಯೇತ್ ಬ್ರಹ್ಮಸಂಸದಿ |

ಪ್ರಯತಃ ಶ್ರಾದ್ಧಕಾಲೇ ನಾ ತದಾನಂತ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪತೇ

ತದಾನಂತ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪತ ಇತಿ || ೧೭ ||

|| ಇತಿ ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತು ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ತೃತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಯಾರು ಈ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ಪರಮ ರಹಸ್ಯವಾದ ನಾಚಿಕೇತೋಪಾಖ್ಯಾನ
ವನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಗೋಷ್ಠಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಚನ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಥವಾ ಶ್ರಾದ್ಧ
ದಲ್ಲಿ ಶ್ರವಣ ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನಿಗೆ ಅದು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆದರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು
'ತದಾನಂತ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪತೇ' ಎಂಬುದನ್ನು ಎರಡು ಸಲ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ಅಥವಾ ಇದು
ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿ ಸೂಚನೆಗಾಗಿ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಡೀ ಅಧ್ಯಾಯದ
ಅರ್ಥದ ಅವಧಾರಣೆಗಾಗಿ.

ಕಾಠಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೂರನೆಯ ವಲ್ಲಿಯುಮುಗಿಯಿತು.

|| ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಃ ||

ನೋಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷಿಗೆ ನೈರಾಗ್ಯ ಸಂಪಾದನೆ ಆವಶ್ಯಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಪರಾಂಚಿ ಖಾನಿ ವ್ಯತ್ಯಣಾತ್ ಸ್ವಯಂಭೂಃ

ತಸ್ಮಾತ್ ಪರಾಕ್ ಪಶ್ಯತಿ ನಾಂತರಾತ್ಮನ್ |

ಕಶ್ಚಿದ್ಧೀರಃ ಪ್ರತ್ಯಗಾತ್ಮಾನಮೈಕ್ಷತ್

ಅನ್ಯತ್ತಚಕ್ಷುಃ ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಮಿಚ್ಛನ್

|| ೧ ||

ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಭಗವಂತನು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವಿಷಯಾಸಕ್ತಗಳಾಗಿ ಕೆಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನು ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳ ಕಡೆಗೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೇ ಹೊರತು ತನ್ನೊಳಗೆ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಪಡುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಬಾಹ್ಯವಿಷಯಗಳಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಭಗವಂತನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತೃಣ ಕಾತ್ಕರಣ ಇತಿ ಧಾತುಃ ||

ಅನುನಾದ—ವ್ಯತ್ಯಣಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತೃಣ ಧಾತುವಿಗೆ ಕೆಡುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ವಿನರಣಿ—ಪೇರೆಯವರು ಹೇಳುವಂತೆ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು. ಆ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಅರ್ಥ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು ಧಾತುಪಾಠವನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಪರಾಚಃ ಕಾಮಾನನುಯಂತಿ ಬಾಲಾಃ

ತೇ ನೃತ್ಯೋರ್ಯಂತಿ ವಿತತಸ್ಯ ಸಾಶಂ

ಅಥ ಧೀರಾಃ ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಂ ವಿದಿತ್ವಾ

ಧ್ರುವಮಧ್ರುವೇಷ್ಟಿಹ ನ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತೇ

|| ೨ ||

ಅನುನಾದ—ಯಾರು ಅವಿವೇಕಿಗಳಾಗಿ ಬಾಹ್ಯ ವಿಷಯಭೋಗ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜಿನ್ನು ಹತ್ತುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಬಹುಕಾಲದವರೆಗೆ ಇರುವ ಅಜ್ಞಾನದ ಬಂಧನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ದುಃಖವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿವೇಕಿಗಳಾದವರು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಶಾಶ್ವತವೆಂದು ತಿಳಿದು, ನರ್ಪರವಾದ ಲೌಕಿಕ ವಿಷಯಸುಖಗಳನ್ನು ಬಯಸದಿರುತ್ತಾರೆ.

ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಯಮನ ಉತ್ತರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯೇನ ರೂಪಂ ರಸಂ ಗಂಧಂ

ಶಬ್ದಾನ್ ಸ್ಪರ್ಶಾಂಶ್ಚ ಮೈಥುನಾನ್ |

ಏತೇನೈವ ನಿಜಾನಾತಿ ಕಿಮುತ್ರ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ || ಏತದ್ವೈತತ್ ||೩||

ಯಾವ ಭಗವಂತನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಜೀವನು ರೂಪ ರಸ ಗಂಧ ಶಬ್ದ ಸ್ಪರ್ಶ ಮೈಥುನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥಹ ಭಗವಂತನು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇರುವನೇನು? ಅವನು ಹೇಗಿರುತ್ತಾನೆ? ಯಾವ ಮಹಿಮೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತಾನೆ? ಎಂದು ನಚಿಕೇತನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿದಾಗ, ಯಮನು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಚಿಕೇತನೇ! ಭಗವಂತನು ಮುಕ್ತನಿಗೂ ನಿಯಾಮಕನು. ಅವನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಹಿಮೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ.

ವಿನರಣಿ—'ಯಮನೇ, ಜೀವನಿಗೆ ಸಂಸಾರ ದಸೆಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಜೀವನು ರೂಪ ರಸ ಗಂಧ ಸ್ಪರ್ಶ ಮೊದಲಾದ ಲೌಕಿಕ ಸುಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೇ? ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವೇನು?' ಎಂಬುದಾಗಿ ನಚಿಕೇತನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವು ಅತ್ಯಂತ ಗೋಪ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಯಮನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ 'ಏತದ್ವೈತತ್' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉತ್ತರದ ವಿವರಣೆ ಹೀಗಿದೆ. 'ಏತತ್' ಎಂದರೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ. ಜೀವನಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಭಗವಂತನು, ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಅಸ್ವತಂತ್ರರಾದ ಜೀವರನ್ನು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರರನ್ನಾಗಿ, ತನ್ನ ಸಮಾನರನ್ನಾಗಿ ಭಗವಂತನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ ರಾಜನು ತನ್ನ ಅಧೀನದಲ್ಲಿರುವ ಭ್ರತೃಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ತನ್ನ ಸಮಾನರನ್ನಾಗಿ ಎಂದೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ ಎಂದು ಶ್ರೀ ವಾದಿರಾಜರು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಂ ಗುಹ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ | ಯಥಾ ಮರಣಂ ಸ್ತ್ರಾಪ್ಯ ಜೀವೋ ಭವತಿ ತಚ್ಚ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಜೀವೇಶ್ವರಭೇದಜ್ಞಾಪನಾಯ |

ಅನುನಾದ—ಅತ್ಯಂತ ಗೋಪ್ಯವಾದ ಈ ಪರಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ನಿನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಜೀವನು ಮುಂದೆ ಹೇಗೆ ಇರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ನಿನಗೆ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಜೀವ-ಪರಮಾತ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—‘ಯಂ ಇದಂ ಮಧ್ವದಂ ವೇದ ಆತ್ಮಾನಂ ಜೀವಂ’ (ಐದನೆಯ ಮಂತ್ರ) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ‘ಆತ್ಮಾನಂ ಜೀವಂ’ ಎಂದು ಜೀವೈಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ಯದೇವೇಹ ತದಮುತ್ರ’ (ಹತ್ತನೆಯ ಮಂತ್ರ) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನೇ ಅಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂದು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಎಂಬುದಾಗಿ ಮಾಯಾವಾದಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಮುಂದೆ ಇದೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ಪಲ್ಲಿಯಲ್ಲಿ ಆರನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಹಂತ ತ ಇದಂ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಸಲು, ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಮುಂದೆ ಬರುವ ‘ಹಂತ ತ ಇದಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಈಗಲೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿ, ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವೇ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜೀವ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಜೀವಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ವೇದೇಶೀಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥಿಯಲ್ಲಿ ‘ಹಂತ ತ ಇದಂ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ ಎಂದಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಃ ಕರ್ಮಫಲಭೋಕ್ತಾ ಸುಷ್ಪಾದಿಮಾನ್ ಸ ಜೀವಃ |

ಅನುವಾದ—ಯಾರು ಕರ್ಮಫಲಭೋಕ್ತನೋ ಮತ್ತು ಸುಷುಪ್ತಿ ದುಃಖ ಮತ್ತು ಮರಣಗಳುಳ್ಳವನೋ ಅವನೇ ಜೀವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಃ ಪ್ರಲಯಾದಿಷು ಜೀವೇಷು ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ ಸಃ ವಿಷ್ಣುಃ | ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈತ್ಯರ್ಥಃ | ನ ಹಿ ಜೀವಸ್ಯ ಯೋನ್ಯಾದಿಗಮನಂ ಬ್ರಹ್ಮ ||

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಲಯಾದಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವರು ಸುಷುಪ್ತಿ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಯಾರು ನಿದ್ರಿಸದೇ ಎಚ್ಚರದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಶೋಕ ರಹಿತ ನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಆಶ್ರಯ ನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಎರಡನೇ ಪಲ್ಲಿಯ ಏಳು ಮತ್ತು ಎಂಟನೇ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಭಗವಂತನು ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನು ಕರ್ಮಫಲಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸ್ಥಾವರಶರೀರಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಆದರೆ ಭಗವಂತನು ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಥಾವರ ಶರೀರಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಾದ್ಯೇದೇನ ಜ್ಞಾತಂ ಹಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಯಥಾನಂದ್ ಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ ||

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಾಗಲೇ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿದಂತೆ.

ನಿವರಣೆ—ನಚಿಕೇತನು ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ, ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದ ಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯಕ. ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ವಿಲಕ್ಷಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ, ಜೀವನಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದು ಬ್ರಹ್ಮನ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಚಾರ್ಯರು ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಸಲು, ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ, ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವೇ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಜಾಗರಾದಿ ನಿಯಾಮಕನೇ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ನಿಯಾಮಕನು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ್ವಪ್ನಾಂತಂ ಜಾಗರಿತಾಂತಂ ಚ ಉಭೌ ಯೇನಾನುಪಶ್ಯತಿ |
ಮಹಾಂತಂ ವಿಭುಮಾತ್ಮಾನಂ ಮತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ ||
|| ೪ ||

ಯಾವ ಭಗವಂತನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಜೀವನು ಜಾಗರ, ಸ್ವಪ್ನ, ಸುಷುಪ್ತಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥಹ ಮಹತ್ವರಿಮಾಣವುಳ್ಳ, ಸರ್ವತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದ ಜ್ಞಾನಿಯು ದುಃಖವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಯ ಇದಂ ಮಧ್ಯದಂ ನೇದ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಜೀವಮಂತಿಕಾತ್ |

ಈಶಾನಂ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ವಿಜುಗುಪ್ಸತೇ ||

ಏತದ್ವೈ ತತ್ || ೫ ||

ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದು ಕರ್ಮಫಲದ ಸಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಭೋಗಿಸುವ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ ವರ್ತಮಾನಗಳ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ಯಾರು ಜೀವನ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಇರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು, ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಚಿಕೇತನೇ, ನೀನು ಕೇಳಿದ ಮುಕ್ತ ನಿಯಾಮಕ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀವಸ್ಯಾಂತಿಕೇ | ನ ಹಿ ಸ್ವಸ್ಯ ಸ್ವಯಂ ಜೀವೋಂತಿಕೇ ಭವತಿ |
ವಸ್ತುಂತರಸ್ಯ ಹಿ ದೂರತ್ವನುಂತಿಕತ್ವಂ ವಾ ||

ಅನುವಾದ—‘ಜೀವಂ ಅಂತಿಕಾತ್’ ಎಂಬ ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ಪದಗಳಿಗೆ, ‘ಜೀವನಾದ ತನ್ನನ್ನು ತನ್ನ ಬಳಿ ಇರುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ’ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡದೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಜೀವನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ಒಂದು ಪದಾರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದು ಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತ ದೂರವಿರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ತಾನೇ ತನ್ನ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಾಗಲೀ, ದೂರದಲ್ಲಾಗಲೀ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನು ತಾನೇ ತನ್ನ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಃ ಪೂರ್ವಂ ತಪಸೋಽಜಾತನುದ್ಭವಃ ಪೂರ್ವನುಜಾಯತ |
ಗುಹಾಂ ಪ್ರನಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತಂ ಯೋ ಭೂತೇಭಿರ್ವ್ಯಸಶ್ಯತಿ ||
ಏತದ್ವೈ ತತ್ || ೬ ||

ಅನುವಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಹೊರತು ಇತರ ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂದೆ ಜನಿಸದೇ ಇದ್ದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಅಹಂಕಾರ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರದೇವರಿಗಿಂತಲೂ, ಎಲ್ಲ ಪಂಚಮಹಾಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ಜೀವರ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ ತನ್ನನ್ನು ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಭಗವಂತನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಅನ್ನಾನುಭೃಶ್ಚ ಭೂತೇಭ್ಯಃ ತಪೋನಾನ್ನಃ ಶಿವಾದಪಿ |
ಪೂರ್ವಂ ಯೋ ಜನಯಾಮಾಸ ಪೂರ್ವಾಜಾತಂ ಚತುರ್ಮುಖಂ ||
ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಚ ಗುಹಾಸಂಸ್ಥಂ ಸರ್ವಭೂತೈಸ್ಸಹಾಭಿಭೂಃ |
ಯಃ ಸಶ್ಯತಿ ಸದಾ ನಿಷ್ಠುಃ ಸ ಏಷ ಹೃದಿ ಸಂಸ್ಥಿತಃ || ಇತಿ ಚ ||
ಯಥಾ ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ ಇತ್ಯಾದಿನಾ ಜಾತಾ ಏವ
ಇಂದ್ರಾದಯಃ ಕಶ್ಯಪಾತ್ ಪುನರ್ಜಾಯಂತೇ ನ ತಥಾ ಭಗವತೋ
ಬ್ರಹ್ಮಾ | ಕಿಂತು ಅಜಾತಮೇವ ಅದ್ಭವಃ ಪೂರ್ವಂ ಅಜಾಯತ
ಜನಯಾಮಾಸ | ಅಜಾಯತೇತಿ ಜಜ್ಞೇ ಬಹುಜ್ಞಮಿತಿವತ್
ಅಂತರ್ಣೀತಣಿಚ್ ||

ಅನುವಾದ—ಹಿಂದೆ ಹುಟ್ಟಿದೇ ಇದ್ದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು, ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಅಪ್ಪ ಎಂದೆನಿಸಿರುವ, ಪಂಚ ಭೂತ

ಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತು ದಿಗಂಬರ ಜಟಾಧಾರಿಯಾದ ಗಿದ್ದು ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಪ್ರೇರಕನಾದ್ದರಿಂದ ತಪಸ್ ಎಂದೆನಿಸಿರುವ ರುದ್ರದೇವರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಯಾರು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದನೋ, ಯಾರು ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನನ್ನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಯಾವಾಗಲೂ ನೋಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ.

'ಮುಖಾದಿಂದ್ರಶ್ಚಾಗ್ನಿಶ್ಚ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮುಖ ಮೊದಲಾದ ಅವಯವಗಳಿಂದ ಮೊದಲೊಮ್ಮೆ ಜನಿಸಿದ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಪುನಃ ಕಶ್ಯಪ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಜನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವರು ಹಾಗೆ ಮೊದಲು ಬೇರೆ ಯಾರಿಂದಲೂ ಜನಿಸದೆ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಮೊದಲ ಬಾರಿಗೆ ಜನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಥಹ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವರನ್ನು, ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲಿಗೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರ್ಥ.

'ಅಜಾಯತ' ಎಂದರೆ ಮೇಲು ನೋಟಕ್ಕೆ ಜನಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಜಾಯತ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದರೂಪವನ್ನು ಷಜರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಷಜರ್ಥವು ಅಂತರ್ನೀತವಾಗಿದೆ ಅಂದರೆ ಗೂಢವಾಗಿದೆ. ಧಾತುರೂಪವನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಜಾಯತ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ 'ಅಜನಯತ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. 'ಬಹುಜ್ಞಂ ಜಜ್ಞೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜಜ್ಞೇ ಎಂದರೆ ಮೇಲು ನೋಟಕ್ಕೆ ಹುಟ್ಟಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಬಹಳ ತಿಳಿದವನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿದನು' ಎಂದರೆ ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜಜ್ಞೇ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಂತರ್ನೀತಣ್ಯರ್ಥವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ, 'ಬಹಳ ತಿಳಿದವನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು' ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥವು ಸುಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಾಯತ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಷಜಂತವನ್ನಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಿ, 'ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ ದೇವರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡುವುದು ಸುಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ||೬||

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾ ಪ್ರಾಣೇನ ಸಂವಿತತ್ಯದಿತಿದೇವತಾನುಯೀ |

ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಶ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತೀಂ ಯಾ ಭೂತೇಭಿರ್ವ್ಯಜಾಯತ ||

ಏತದ್ವೈತತ್ || ೭ ||

ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸಂವರಿಸುವುದರಿಂದ ಅದಿತಿ ಎನಿಸಿರುವ ಸ್ತ್ರೀರೂಪಿಯೂ ಆಗಿರುವ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು, ಮುಖ್ಯ ವಾಯುವಿನಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅವುಗಳೊಂದಿಗೆ ಅವುಗಳ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವ

ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ, ಮತ್ಸ್ಯ ಕೂರ್ಮಾದಿ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ನಚಿಕೇತನೇ, ನೀನು ಕೇಳಿದ ಮುಕ್ತನಿಯಾಮಕನ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅದನಾದದಿತಿರ್ನಿಷ್ಠುಃ ಯಃ ಪ್ರಾಣಸಹಿತಃ ಸ್ಥಿತಃ |

ಉತ್ತಮೋ ದೇವತಾಭ್ಯಶ್ಚ ಸೋತ್ಮಾನಂ ನಿವಿಧಾತ್ಮನಾ ||

ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾದಿರೂಪೇಣ ಗುಹಾಸಂಸ್ಥಮಜೀಜನತ್ |

ಭೂತೈಸ್ಸಹ ಮಹಾವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮಾತ್ಮಾ ಯುಗೇ ಯುಗೇ ||

ಇತಿ ಚ |

ದೇವತಾಮಯೀ ದೇವೋತ್ತಮಾ | ಪ್ರಾಣೇನ ಸಹಿತೋ ಭವತಿ |

ಗುಹಾಂ ಪ್ರನಿಶ್ಯ ತಿಸ್ಥಂತಂ ಸ್ವಾತ್ಮಾನಂ ಭೂತೈಸ್ಸಹ ನಿವಿಧಂ

ಜನಯಾಮಾಸ ||

ಅನುನಾದ—ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದರಿಂದ ಅಂದರೆ ಸಂಹರಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿಷ್ಣುವು ಅದಿತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆಯೋ. ಮುಖ್ಯವಾಯುವಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ವಾಸವಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅಂಥಹಾ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ, ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿಯೂ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

‘ದೇವತಾಮಯೀ’ ಎಂದರೆ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ಎಲ್ಲ ಭೂತಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ, ಮತ್ಸ್ಯ, ಕೂರ್ಮಾದಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭಗವಂತನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.

ನಿವರಣೆ—ನಚಿಕೇತನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಕೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರವು ದೇವ ಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸ್ತ್ರೀ ರೂಪವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ತಪ್ಪಲ್ಲ.

|| ೭ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಅರಣ್ಯೋರ್ನಿಹಿತೋ ಜಾತನೇದಾ

ಗರ್ಭ ಇವ ಸುಭೃತೋ ಗರ್ಭಿಣೇಭಿಃ |

ದಿನೇ ದಿವ ಈಡ್ಯೋ ಜಾಗೃವದ್ಭಿಃ

ಹವಿಷ್ಮದ್ಭಿರ್ಮನುಷ್ಯೇಭಿರಗ್ನಿಃ

|| ೮ ||

ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಭಗವಂತನು ಗರ್ಭಿಣಿ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗರ್ಭದಂತೆ ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಜೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ

ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ಪ್ರತಿ ದಿನವೂ ಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ನಚಿಕೇತನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಗ್ಗೆ ಮಾತ್ರ ಕೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅರಣಿ' ಎಂದರೆ ಕಾಷ್ಠವಲ್ಲ. ಸುಖ ರೂಪನಾದ ಅಥವಾ ಬಲ ರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನು ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಅವರು ಅರಣಿ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಗ್ನಿ ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಪ್ರಳಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಿನ್ನುವ, ಅಂದರೆ ಸಂಹಾರ ಮಾಡುವ ಭಗವಂತ ಮತ್ತು ಜಾತವೇದಾಃ ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯಬಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಭಗವಂತ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವಜ್ಞೋ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಅರಣ್ಯೋರ್ಗುರುಶಿಷ್ಯಯೋಃ |

ಸುಭೃತಃ ಸ್ತೂಯತೇ ನಿತ್ಯಂ ಜಾನದ್ಭಿಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||ಇತಿ ಚ|

ಅರ್ಯತೇ ಣಃ ಅಭ್ಯಾಮಿತ್ಯರಣೇ ||

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುವು ಅರಣಿ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯರಾದ ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅಂದರೆ ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಪುರುಷೋತ್ತಮನು ಯಾವಾಗಲೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ.

ಸುಖರೂಪಿಯಾದ ಅಥವಾ ಬಲರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಯಾವ ಗುರು ಶಿಷ್ಯರಿಂದ ತಿಳಿಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೋ ಆ ಗುರುಶಿಷ್ಯರು ಅರಣೀಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯತಶ್ಚೋದೇತಿ ಸೂರ್ಯೋಽಸ್ತಂ ಯತ್ರ ಚ ಗಚ್ಛತಿ |

ತಂ ದೇವಾಸ್ಸರ್ವೇ ಅರ್ಪಿತಾಃ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

ಏತದ್ವೈತತ್ || ೯ ||

ಅನುವಾದ—ಸೃಷ್ಟಿ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಉದಯಿಸಿದನೋ ಪ್ರಲಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂಥಹ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರೂ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಯಾರೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲೈ ನಚಿಕೇತನೇ, ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಭೇದವಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದೇನೇಹ ತದನುತ್ರ ಯದನುತ್ರ ತದನ್ನಿಹ |

ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಮಾಪ್ನೋತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪತ್ಯತಿ||

|| ೧೦ ||

ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಯಾವ ಭಗವದ್ರೂಪವು ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೋ, ಅದೇ ಭಗವದ್ರೂಪವೇ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೆ. ಭಗವಂತನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪವು ಕೂಡ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ, ಯಾರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನು ಮರಣಾನಂತರ ಅಂಧಂ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಭಗವಂತನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನೂ ಮರಣಾನಂತರ ಅಂಧಂ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಯಃ ಸ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥಾನಗೋ ವಿಷ್ಣುಃ ದೇಹಾದಿಷು ಚ ಸಂಸ್ಥಿತಃ |
ಸ ಏನ ಮೂಲರೂಪಶ್ಚ ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಾಭಿಧಃ |
ಮೂಲರೂಪಶ್ಚ ಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ರಾದ್ಧಾರ್ಥಾವಾದಿಗಳಶ್ಚ ಸಃ ||

ಅನುನಾದ—ಯಾರು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಅವತರಿಸಿದನೋ ಮತ್ತು ಯಾರು ಎಲ್ಲರ ದೇಹಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವನೋ ಅವನೇ ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ನಾರಾಯಣನೆಂಬ ಭಗವಂತ. ಮೂಲರೂಪದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆಯೋ ಅವನೇ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ಅವತಾರಿಯಾದವನು ಮತ್ತು ದೇಹಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವವನು.

ಭಾಷ್ಯ—ಗುಣತಃ ಸ್ವರೂಪತೋ ನಾಪಿ ವಿಶೇಷಂ ಯೋಽತ್ರ ಸತ್ಯತಿ |
ಅತ್ಯಲ್ಪಮಪಿ ನೃತ್ವಾ ಸಃ ತನೋಂಧಂ ಯಾತ್ಯಸಂಶಯಂ |
ಭೇದಾಭೇದವಿದಶ್ಚಾತ್ರ ತನೋ ಯಾಂತಿ ನ ಸಂಶಯಃ ||

ಅನುನಾದ—ಪರಮಾತ್ಮನ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಗುಣಗಳಿಂದ ಆಗಲೀ ಅಥವಾ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಆಗಲೀ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸತ್ತು ಅಂಧಂ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲ.

ಪರಮಾತ್ಮನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವರೂ ಅಂಧಂ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಮನಸ್ಯೇದಮಾಪ್ತವ್ಯಂ ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಂಚನ |

ಮೃತ್ಯೋಃ ಸ ಮೃತ್ಯುಂ ಗಚ್ಛತಿ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ |

|| ೧೧ ||

ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಅವನ ಅವಯವಗಳು, ಗುಣಗಳು, ಕ್ರಿಯೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಏನೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭೇದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮನನಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಅಂತಃಕರಣದಿಂದ ಇದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಹೊರತು, ಕೇವಲ ಭೇದವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಈ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸ ಕೂಡದು. ಯಾರು ಭಗವಂತನ ಗುಣಕರ್ಮ-ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ಭೇದಾಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಸತ್ತನಂತರ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ತಥೈವಾನವಯನಾನಾಂ ಚ ಗುಣಾನಾಂ ಚ ಪರಸ್ಪರಂ |

ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ತೇನ ಚೈತೇಷಾಂ ಭೇದವಿಚ್ಛೋಭಯಂ ವಿದಃ |

ಯಾಂತ್ಯೇನಾಂಧಂತಮೋ ನಾತ್ರ ಕಾರ್ಯಾ ಕಾಚಿದ್ವಿಚಾರಣಾ ||

ಇತಿ ಚ |

ಹಾಗೆಯೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳಿಗೆ, ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ, ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ ಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ, ಭೇದಾಭೇದವನ್ನಾಗಲೀ ತಿಳಿಯುವವನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭವೇದೇಕತ್ರ ಸಂಯೋಗೇ ಇವಶಬ್ದೋಽವಿರುದ್ಧಯೋಃ |

ಧರ್ಮಯೋರುಪನಾಯಾಂ ನಾ ಸ್ವಲ್ಪತ್ವೇ ನಾ ವಿವಕ್ಷಿತೇ ||

ಇತಿ ಶಬ್ದನಿರ್ಣಯೇ |

ಅತೋ ! ನಾನೇನೇತೀವಶಬ್ದೋಽತ್ಯಲ್ಪವಿಷಯೋ ಭೇದಾಭೇದ

ವಿಷಯಶ್ಚ ||

ಅನುನಾದ—ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿರೋಧಿವಾಚಕಪದದ ನಂತರ 'ಇವ' ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಪರಸ್ಪರ ಎರಡು ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಇವ ಶಬ್ದವು ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಪ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ ಎಂದು ಶಬ್ದ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ 'ನಾನಾ ಇವ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಇವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಹಾಗು ಭೇದಾ ಭೇದ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಥಮಾ ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ ಸ್ವರೂಪಭೇದ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಂ | ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನೇತಿ ಕಿಂಚನ ಶಬ್ದಾದವಯವಾನಾಂ ಗುಣಾನಾಂ ಕ್ರಿಯಾಣಾಂ ಚ ಪರಸ್ಪರಂ ತದ್ವತಾಂ ಚ ಭೇದನಿಷೇಧಾರ್ಥಂ ||

ಅನುನಾದ—ಮೊದಲಿಗೆ 'ಯದೇವೇಹ ತದಮುತ್ರ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ' ಎಂದು ಭಗವಂತನ ಮೂಲರೂಪಕ್ಕೂ ಅವತಾರ ರೂಪಗಳಿಗೂ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ಎರಡನೆಯ ಸಲ 'ಮನಸೈವೇದ ಮಾಪ್ತವ್ಯಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ' ಎಂದು ಭಗವಂತನ ಗುಣಕ್ರಿಯೆ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಭಗವಂತನಿಂದ ಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಏಕೆಂದರೆ 'ನೇಹ ನಾನಾಸ್ತಿ ಕಿಂಚನ' ಎಂದು 'ಕಿಂಚನ' ಯಾವುದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂದಿದೆ. 'ಯಾವುದೂ' ಎಂದರೆ ಗುಣ ಕ್ರಿಯೆ ಅವಯವಗಳು ಯಾವುದೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲವೆಂದೆ ಅರ್ಥ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ||೧೧||

ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನ ಪರಿಮಾಣ :

ಉಪಪನಿತ್—ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠತಿ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ನ ತತೋ ನಿಜುಗುಪ್ಸತೇ ||

ಏತದ್ವೈ ತತ್ || ೧೨ ||

ಹಿಂದೆ ಜನಿಸಿರುವ, ಮುಂದೆ ಜನಿಸಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ಪ್ರೇರಕನಾದ ಭಗವಂತನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ಜೀವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಂಗುಷ್ಠಗಾತ್ರದ ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನಾಗಿ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಭಗವಂತನು ಪ್ರೇರಕನೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನಿಯು ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಚಿಕೇತನೇ, ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ನಾನು ನಿನಗೆ 'ಯದೇವೇಹ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ್ದೆ ಆಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ— ಭಗವಂತನು ಸರ್ವತ್ರವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರ ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಮಾತು ಹೇಗೆ ಸಂಗತವಾಗು ತ್ತದೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ 'ಮಧ್ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠತಿ', 'ಜೀವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ', ಹೃದಯವು ಅಂಗುಷ್ಠದಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿರುವುದ

ರಿಂದ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನೂ ಅಂಗುಷ್ಠಗಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಅಂಗುಷ್ಠಗಾತ್ರದ ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನೆಂದರೆ, ಅವನು ಇರುವ ಹೃದಯವೂ ಆ ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳದ್ದೆಂದೆ ಅರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಜ್ಯೋತಿರಿವಾಧೂನುಕಃ |

ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ ಸ ಏನಾದ್ಯ ಸ ಉ ಶ್ವಃ ||

ಏತದ್ವೈ ತತ್ || ೧೩ ||

ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನಷ್ಟು ಪರಿಮಾಣದಿಂದ ಇರುವ, ಧೂಮರಹಿತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ, ಪೂರ್ಣಪಡ್ಡು ಣನಾದ ಭಗವಂತನೆ, ಹಿಂದೆ ಜನಿಸಿರುವ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ಜನಿಸಲಿರುವ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕ. ಅವನು ಇಂದೂ ಇದ್ದಾನೆ. ನಾಳೆಯೂ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅನಾದಿಸಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನಚಿಕೇತನೇ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಗುಣ-ಕರ್ಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದಚಿಂತನೆಯಿಂದ ಅನರ್ಥನಾಗುತ್ತದೆ :

ಯಥೋದಕಂ ದುರ್ಗೇ ವೃಷ್ಟಂ ಪರ್ವತೇಷು ವಿಧಾವತಿ |

ಏನಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್ ತಾನೇನಾನು ವಿಧಾವತಿ || ೧೪ ||

ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಮವಾದ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಮಳೆಗರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ನೀರು, ಹೇಗೆ ಕೆಳಗೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ ಯಾರು ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ಒಡನೆಯೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಭೇದಾಭೇದ ಏನ ನಿಷಿದ್ಧತೇ ನತು ಭೇದಃ ಇತ್ಯಾಶಂಕಾಂ

ನಿನಾರಯಿತುಂ 'ಏನಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್' ಇತಿ ಭಗವದ್ಧ-

ರ್ಮಾಣಾಂ ಅನಯನಗುಣಕರ್ಮಣಾಂ ಭೇದದರ್ಶನೇ ಪೃಥಕ್ ದೋಷ-

ಮಾಹ | ಪರ್ವತೇಷು ದುರ್ಗೇ ಶಿಖರೇ ವೃಷ್ಟಮುಧೋ ವಿಧಾವತಿ |

ಏನಂ ವಿಷ್ಣೋಶ್ಚ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್ ಅಂಧಂತಮೋ ವಿಧಾವತಿ ||

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಯ ಇಹ ನಾನೇವ ಪಶ್ಯತಿ' ಎಂದು ಭೇದಾಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಭೇದಾಭೇದವು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯೇ ಹೊರತು ಭೇದವು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಲು, ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಏನಂ ಧರ್ಮಾನ್ ಪೃಥಕ್ ಪಶ್ಯನ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಗವಂತನ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ, ಅವಯವಗಳಿಗೆ, ಗುಣಗಳಿಗೆ ಹಾಗೂ ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿಯೂ

ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೂ ಭೇದವಿದೆ ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅಂಥಹ ವರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅನರ್ಥ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಮವಾದ ಶಿಖರಗಳಲ್ಲಿ ಮಳೆಯಿಂದ ಸುರಿದ ನೀರು ಕೆಳಕ್ಕೆ ವೇಗವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಅದರಂತೆ ಭಗವಂತನ ಧರ್ಮಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಭಗವಂತನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ತಿಳಿಯುವವನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

ಮುಕ್ತ ಜೀನರಿಗೂ ಭಗವಂತನಿಗೂ ಭೇದವಿದೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಥೋದಕಂ ಶುದ್ಧೇ ಶುದ್ಧಮಾಸಿಕ್ತಂ ತಾದೃಗೇನ ಭವತಿ |

ಏನಂ ಮುನೇರ್ವಿಜಾನತ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಗೌತಮ || ೧೫ ||

ಗೌತಮ ಗೋತ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನಚಿಕೇತನೆ, ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ನೀರನ್ನು ಸೇರಿಸಿದರೆ, ಸೇರಿಸಿದ ನೀರು ಮೊದಲಿದ್ದ ನೀರಿನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಹೊರತು, ಮೊದಲಿನ ನೀರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಮುಕ್ತರಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೂ ಕೂಡ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಭಗವಂತನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ. ಹೊರತು ಭಗವಂತನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಳಿದ ಜೀವರು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿಂದ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಬೇರೇನು ಹೇಳಬೇಕು?

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಜಾನತೋ ಮುನೇಃ ಆತ್ಮಾ ನಾಯುರಪಿ ತಾದೃಗೇನ ಭವತಿ ನ ತು ಸ ಏನ ಭವತಿ | ಕಿಮು ಅನ್ಯೇ ಜೀನಾಃ |

ಸರ್ವೇಷಾಂ ಜ್ಞಾನಿನಾಮಾತ್ಮಾ ದೇವಾನಾಂ ಚ ವಿಶೇಷತಃ |

ಮುಕ್ತೋ ನಾಯುಶ್ಚ ಸಾದೃಶ್ಯಂ ಏನ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಗಚ್ಛತಿ ||

ನ ತು ತದ್ರೂಪತಾಂ ಯಾತಿ ಕಿನ್ವನ್ಯೇ ದೇವಮಾನುಷಾಃ |

ಅಭಾಸಾಭಾಸರೂಪಾಸ್ತು ನಾಯೋದೇವಸ್ಯ ಸರ್ವಶಃ ||

ಇತಿ ಭವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ವಣಿ ||

ಶ್ರೀ ಕಾಠಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಅನುನಾದ—ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಕೂಡ ಮುಕ್ತರಾದಾಗ ಭಗವಂತನಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ ಹೊರತು ಭಗವಂತನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನಿಂದ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಹೀಗಾದ ಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಜೀವರೂ

ಹೀಗೆಯೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ ? ಅವರು ಭಗವಂತನ ಸದೃಶರೇ ಆಗುತ್ತಾರೆ ಹೊರತು ಭಗವಂತನೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯು ದೇವರು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಮುಕ್ತರಾದಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಧೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆಯೇ ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮನೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಯುದೇವರೇ ಹೀಗಾದ ಮೇಲೆ ವಾಯುದೇವರ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಮತ್ತು ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪರಾದ ದೇವತೆಗಳ ಮತ್ತು ಮನುಷ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ ? ಅವರೂ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಸದೃಶರೇ ಆಗುವರೇ ಹೊರತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಏಕೈಕವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದು ಭವಿಷ್ಯತ್ಪರ್ವವಚನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಕಾರಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇವಲ್ಲಿಯುಪುಗಿಯಿತು.

|| ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಮನುತೆಯ ತ್ಯಾಗವು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಪುರಮೇಕಾದಶದ್ವಾರಂ ಅಜಸ್ಯಾವಕ್ರಚೇತಸಃ |

ಅನುಷ್ಠಾಯ ನ ಶೋಚತಿ ನಿಮುಕ್ತಶ್ಚ ನಿಮುಚ್ಯತೇ ||

ಏತದ್ವೈ ತತ್ || ೧ ||

ಎರಡು ಕಿವಿಗಳು, ಎರಡು ಕಣ್ಣುಗಳು, ಮೂಗಿನ ಎರಡು ಹೊಳ್ಳೆಗಳು, ಬಾಯಿ, ಗುದದ್ವಾರ, ಗುಹ್ಯಾಂಗ, ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಈ ಹನ್ನೊಂದು ದ್ವಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರವು ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನಿಯಾದ, ಜನನ ಮರಣ ಹೀನನಾದ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನವಾದುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು, ದೇಹದಲ್ಲಿ ಮಮತೆಯನ್ನು ತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿದವನಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ದೇಹಾಭಿಮಾನ ರಹಿತನಾದುದರಿಂದ ಮೊದಲೆ ಮುಕ್ತನೆನಿಸಿದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮ ಮುಗಿದ ನಂತರ ತಿರುಗಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ನಚಿಕೇತನೆ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಇದಂ ಪುರಂ ಭಗವದಧೀನಮಿತ್ಯನುಷ್ಠಾಯ| ಅಜಸ್ಯೇದಂ ಪುರಮಿತಿ ಸ್ಥಿತಿಂ ಕೃತ್ವಾ |

ನಿಮುಕ್ತೋ ನಿರಭೀನಾನಾತ್ ಪೂರ್ವಮೇನಾಪರೋಕ್ಷನಿತ್ |

ನುಖ್ಯತೋ ಮುಚ್ಯತೇ ಪಶ್ಚಾತ್ ದುಃಖಾದ್ಯಾಭಾಸಹಾನತಃ ||

ಇತಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—‘ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಜಸ್ಯ ಇತಿ’ ಎಂದು ‘ಇತಿ’ ಶಬ್ದಾಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ‘ಈ ಶರೀರವು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನವಾದುದು ಎಂಬುದಾಗಿ ತಿಳಿದು’

ಎಂದು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಭಗವಂತನ ಅಧೀನ' ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅಜಸ್ಯ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅನುಷ್ಠಾಯ ಎಂದರೆ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಶರೀರದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲೇ ವಿಮುಕ್ತನಾದ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು, ತನ್ನ ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮವು ಕಳೆದ ನಂತರ ದುಃಖಾದ್ಯನು ಭವದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಪ್ರಮಾಣವಚನವಿದೆ.

ಭಗವಂತನ ಮಹಿಮೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹಂಸಃ ಶುಚಿಷದ್ವಸುರಂತರಿಕ್ಷಸ-

ದ್ವೋತಾ ನೇದಿಷದತಿಥಿದುರೋಣಸತ್ |

ನೃಷದ್ವರಸದೃತಸದ್ವೋಮಸದಬ್ಜಾ ಗೋಜಾ

ಯತುಜಾ ಅದ್ರಿಜಾ ಯತಂ ಬೃಹತ್

||೨||

ಭಗವಂತನು ದೋಷರಹಿತ ಮತ್ತು ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸುಖ ಉಳ್ಳವನು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಶಬ್ದ ಸ್ಪರ್ಶರೂಪ ರಸಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವವನು. ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿ ಇರುವವನು. ಶ್ರೇಷ್ಠ ಅನ್ನ ಉಳ್ಳವನು. ದ್ರೋಣಕಲಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವವನು. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು. ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಅಂದರೆ ವೇದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜಗದಾಧಾರಳಾದ, ಮೂಲಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಶ್ರೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ಭವಿಸಿದ ಕಮಲಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಪೃಥಿವಿಯಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ವೇದಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ಮತ್ತು ಗುಣಪೂರ್ಣ. ನಚಿಕೇತನೇ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನಿತ್ಯಂ ಹೀನೋಽಖಿಲೈರ್ದೋಷೈಃ ಸಾರರೂಪೋ ಯತೋ ಹರಿಃ |

ಹಂಸ ಇತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತಸ್ಮಾತ್ ವಾಯುಸ್ಥಃ ಶುಚಿಷತ್ ಸ್ಮೃತಃ ||

ನರಸುರ್ವಸುರಿತ್ಯುಕ್ತಃ ಸ ಏನಾಪ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಃ |

ಹೋತಾ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾದಿಸ್ಥೋ ನೇದ್ಯಾಂ ಪೂಜ್ಯಶ್ಚ ನೇದಿಷತ್ ||

ಅತ್ಯನ್ನಶ್ಚಾತಿಥಿಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಯಸ್ಮಾದನ್ನಂ ಥಮುಚ್ಯತೇ |

ಸ ದ್ರೋಣಕಲಶೇ ಸೋಮೇ ಸ್ಥಿತ ಉಕ್ತೋ ದುರೋಣಸತ್ ||

ನೃಷು ಸ್ಥಿತಶ್ಚ ದೇವೇಷು ವರೇಷ್ವಹಿ ಸ ಏವ ತು |
ಯತರೂಪೇ ತಥಾ ನೇದೇ ವ್ಯೋಮಾಖ್ಯ ಪ್ರಕೃತಾವಹಿ ||
ವ್ಯೋತಂ ಜಗದಿದಂ ಯಸ್ಯಾಂ ಸಾ ವ್ಯೋನು ಶ್ರೀರುದಾಹೃತಾ |
ಅಬ್ಜಗೋಜಾದ್ರಿಜೇಷ್ವೇವಮಾಸ್ತೇ ಸೋಽಬ್ಜಾದಿಗಸ್ತತಃ ||
ತಥೈವರ್ತೇಷು ಮುಕ್ತೇಷು ಗತಾಸ್ತೇ ವಿಷ್ಣುಮಿತ್ಯುತಾಃ |
ನೇದೈರ್ಮುಖ್ಯತಯಾ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ಯತಮಿತ್ಯೇವ ಚೋಚ್ಯತೇ |
ಬೃಹತ್ಪೂರ್ಣಗುಣಾತ್ವಾಚ್ಚ ಸ ಏವ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ ||

ಅನುನಾದ—ಶ್ರೀಹರಿಯು ಯಾವಾಗಲೂ ಎಲ್ಲ ದೋಷಗಳಿಂದ ರಹಿತ ನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರರೂಪನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹಂಸ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ವಾಯುದೇವರಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಶುಚಿಷತ್ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉತ್ತಮವಾದ ಸುಖ ಉಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ವಸುಃ ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು. ಎಲ್ಲರ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ರೂಪ ರಸ ಗಂಧ ಸ್ಪರ್ಶವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಹೋತೃಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಯಜ್ಞದ ವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪೂಜ್ಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ವೇದಿಷತ್' ಎಂಬುದಾಗಿ ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ಉಚ್ಯತೇ ಅನ್ನಂ ಥಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಥ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅನ್ನ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಅತಿಥಿ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ದ್ರೋಣಕಲಶದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮರಸದಲ್ಲಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ 'ದುರೋಣ ಸತ್' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಇರುವವನು, ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವವನು ಅವನೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಯಥಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯತಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು 'ವ್ಯೋಮ' ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಅಂಥಹ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಿಯಾಮಕನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಶಂಖಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವ್ರೀಹಿ-ಯವಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಪರ್ವತದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ನದಿಯೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಇರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಅಬ್ಜ, ಗೋಜಾ, ಅದ್ರಿಜಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋದವರಾದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರು ಯತಶಬ್ದವಾಚ್ಯರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅಂಥಹ ಮುಕ್ತರಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದ್ದರಿಂದ 'ಯತಜಾ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನೂ 'ಯತ' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಆ ಶ್ರೀಹರಿಯೇ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನಾದುದರಿಂದ 'ಬೃಹತ್' ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಭಗವಂತನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಪ್ರೇರಕ :

ಉಪನಿಷತ್—ಉರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರಾಣಮುನ್ನಯತಿ ಅಪಾನಂ ಪ್ರತ್ಯಗಸ್ಯತಿ |

ಮಧ್ಯೇ ನಾಮನಮಾಸೀನಂ ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ಉಪಾಸತೇ ||೩||

ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಇರುವ ವಾಮನನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಚ್ವಾಸಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಕರವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಅಪಾನ ವಾಯುವನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಅಂದರೆ ಮೂಲ ಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜನೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರೇರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಇಂಥಹ ವಾಮನ ನನ್ನು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಉಪಾಸಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅಸ್ಯ ವಿಸ್ತಂಸಮಾನಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಥಸ್ಯ ದೇಹಿನಃ |

ದೇಹಾದ್ವಿಮುಚ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಕಿಮತ್ರ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ ||

ಏತದ್ವೈತತ್ ||೪||

“ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನು ಆ ಶರೀರವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಾಗ ಮಾಡಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮದೇಹದಿಂದಲೂ ಮುಕ್ತನಾದಾಗ, ಆ ಜೀವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕ ನಾದ ಭಗವಂತನು ಎಂಥಹ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳವನು ? ನನಗೆ ಇನ್ನೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸು” ಎಂದು ಪುನಃ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ ನಚಿಕೇತನಿಗೆ ಯಮನು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ‘ನಚಿಕೇತನೇ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ರೀತಿ ಯಲ್ಲಿದೆ.

ನ ಪ್ರಾಣೇನ ನಾಪಾನೇನ ಮರ್ತ್ಯೋ ಜೀವತಿ ಕಶ್ಚನ |

ಇತರೇಣ ತು ಜೀವಂತಿ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇತಾವುಪಾಶ್ರಿತೌ ||೫||

ಯಾವ ಮನುಷ್ಯನೂ ಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಾನನಿಂದಲೂ ಬದುಕುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನ ವಾಯುಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಿತರಾಗಿದ್ದಾ ರೆಯೋ ಈ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಆ ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಎಲ್ಲ ಜೀವರು ಬದುಕುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಕೇವಲಂ ಪ್ರಾಣ ಏವ ಚೇತನಾನಾಂ ವಿಧಾರಕಃ |

ಕಿಂತು ವಿಷ್ಣುಂ ಸಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಪ್ರಾಣೋ ಜೀವಾನ್ ಭಿಭರ್ತ್ಯಯಂ |

ಅತೋ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಚೇತನಾನಾಂ ಸ್ವತಂತ್ರತಃ ||

ಅನುನಾದ—ಭಗವಂತನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಜೀವರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿ ಕಾರಣನಲ್ಲ. ಅವನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊಂಡೇ

ಜೀವರನ್ನು ಬದುಕಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಜೀತನರಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಹಾಗೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಜೀನ ಪರಮಾತ್ಮರೊಳಗಿನ ನೈಲಕ್ಷಣ್ಯ :

ಉಪನಿಷತ್—ಹಂತ ತ ಇದಂ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಗುಹ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸನಾತನಂ |
ಯಥಾ ಮರಣಂ ಸಾಪ್ಯ ಆತ್ಮಾ ಭವತಿ ಗೌತಮ ||೬||

ನಚಿಕೇತನೇ, ನಾನು ನಿನಗೆ ಗೋಪ್ಯವಾದ ಸನಾತನ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಜೀವನು ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಂದೆ ಏನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಮರಣ ಹೊಂದುವ ಜೀವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಹೇಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನೂ ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಯೋನಿನುನೈ ಪ್ರಪದ್ಯಂತೇ ಶರೀರತ್ವಾಯ ದೇಹಿನಃ |

ಸ್ಥಾಣುನುನೈನುಸಂಯಂತಿ ಯಥಾಕರ್ಮ ಯಥಾಶ್ರುತಮ್ ||೭||

ಮರಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ತಿರುಗಿ ಹುಟ್ಟಲಿರುವ ಜೀವರು ಕೆಲವರು, ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆಗನುಸಾರವಾಗಿ ಮಾತ್ರಗರ್ಭವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ವೃಕ್ಷ ಲತಾದಿ ಸ್ಥಾವರ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ||೭||

ಯ ಏಷು ಸುಪ್ತೇಷು ಜಾಗರ್ತಿ

ಕಾನುಂ ಕಾನುಂ ಪುರುಷೋ ನಿರ್ಮನಾಣಃ |

ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇನಾನ್ಯತಮುಚ್ಯತೇ ||

ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ |

ಏತದ್ವೈ ತತ್ ||೮||

ಪೂರ್ಣ ಪಡ್ಗುಣನಾದ ಪುರುಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಯಾವ ಭಗವಂತನು ಜೀವರು ಮಲಗಿರುವಾಗ ಸ್ವೇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ರಥ ತುರಗಾದಿ ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತ ಜಾಗ್ರತನಾಗಿರುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅವನೇ ಶೋಕರಹಿತನಾದ ವನು, ಅವನೇ ಗುಣಪೂರ್ಣನು, ಅವನೇ ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತನು ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರುತಿ-ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅಂಥಹ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಅವನನ್ನು ಯಾರೂ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಅವನಿಂತ

ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ನೀನು ಕೇಳಿದ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ. ||೮||

ಜೀವರು ಸರನಾತ್ಮನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಗ್ನಿಯರ್ಥೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |

ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಶ್ಚ ||೯||

ಅಗ್ನಿ ದೇವನು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ ಲೋಕವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪಾಕಾದಿಕರ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲ ಅಜೇತನಾಗ್ನಿಗಳೂ ಕೂಡ ಅವನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಾಗಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಜೀವರು ಅವನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಅವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ವಿನರಣೆ—ಪ್ರತಿಬಿಂಬವು ಬಿಂಬ ಸದೃಶವಾಗಿರುತ್ತದೆ ಮತ್ತು ಬಿಂಬದ ಅಧೀನವಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಭಗವಂತನ ಅಧೀನರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಸದೃಶರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಭಗವಂತನ ಅಧೀನರಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಜೀವರು ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪರಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಹೀಗೆ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದವು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಗ್ನಿಯರ್ಥೈಕೋ ಲೋಕೇಷು ಪ್ರವಿಷ್ಟೋಽನ್ಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ಪಾಕಾದಿಕರ್ತಾಽಥಾಪ್ಯಸ್ಯ ದೇನಸ್ಯ ಪ್ರತಿರೂಪಕಾಃ |

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಹ್ಯೇತೇ ಸಂತೃಚೇತನವತ್ಸಯಃ ||

ಅನುನಾದ—ಅಗ್ನಿ ದೇವನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ನಾನಾ ರೂಪಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಪಾಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಪಾಕಾದಿ ಕರ್ತೃಗಳಲ್ಲ, ಆದರೂ ಅಜೇತನ ಅಗ್ನಿಗಳು ಅಗ್ನಿ ದೇವನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಾಗಿವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ನಾಯುರ್ಯರ್ಥೈಕೋ ಭುವನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋ

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ |

ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಹಿಶ್ಚ ||೧೦||

ವಾಯುದೇವನು ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಧಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಅಚೇತನ ವಾಯುಗಳು ವಾಯುದೇವನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಾಗಿವೆ. ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಜೀವರು ಅವನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಮತ್ತು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏನಂ ದೇವೋ ವಾಯುರಪಿ ಧಾರಕೋಽನ್ಯೋ ನ ವಿದ್ಯತೇ |

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ತಥಾಽಸ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವತ್ಯಭೂತ್ಪ್ರತಿರೂಪಕಃ ||

ಅಚೇತನಃ ಸ್ವರ್ಶಗಮ್ಯೋ ಯೋಽಯಮೇವಂ ಜನಾರ್ದನಃ |

ಏಕಃ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ನಾನ್ಯೋಽಸ್ತಿ ಸರ್ವಜೀವಾಂತರಸ್ಥಿತಃ ||

ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿ ಹ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಾಶ್ಚ ಚೇತನಾಃ |

ಬಾಹ್ಯಾಶ್ಚ ತೇ ತತೋ ನಾಸ್ಯ ಸ್ವರೂಪಂ ತೇ ಕಥಂಚನ |

ಅನಾದಿಪ್ರತಿಬಿಂಬಾಶ್ಚ ಬಭೂವುಸ್ತೇ ಹ್ಯನಂತಕಾಃ ||

ಅನುವಾದ—ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುದೇವನೂ ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಧಾರಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಧಾರಕರಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಸ್ವರ್ಶಗುಣದಿಂದ ಅನುಮೇಯವಾದ ಈ ಭೂತ ವಾಯುಗಳು ವಾಯುದೇವನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಾಗಿವೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ಒಬ್ಬನೇ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಜನಾರ್ದನನು ಸರ್ವ ಜೀವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಜೀವಾಂತರ್ಯಾಮಿಗಳಿಲ್ಲ. ಜೀವರು ಈ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ರೂಪಕ್ಕೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಆತನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅವರು ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪರಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದ ಅನಂತ ಜೀವರು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಏನೂ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವಿಲ್ಲದ ಭಗವಂತನ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಶ್ರುತಿ-ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ||೧೦||

ಉಪನಿಷತ್—ಸೂರ್ಯೋ ಯಥಾ ಸರ್ವಲೋಕಸ್ಯ ಚಕ್ಷುಃ

ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಚಾಕ್ಷುಷೈರ್ಬಾಹ್ಯದೋಷೈಃ |

ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ

ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ಲೋಕದುಃಖೇನ ಬಾಹ್ಯಃ

||೧೧||

ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿಯಾಗಿರುವ ಸೂರ್ಯನು ಆ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗಳ ದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಭಗವಂತನು ಜೀವರಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವರ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸೂರ್ಯೋ ಯಥಾಸ್ತಂತರಂ ಚಕ್ಷುಃ ಪ್ರತಿಬಿಂಬೋಽಸ್ಯ ಬಾಹ್ಯಕಃ |
 ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುರ್ಗತ್ಯಃ ದೋಷೈಃ ಅಂತಶ್ಚಕ್ಷುರ್ನ ಲಿಪ್ಯತೇ ||
 ಅಂತಶ್ಚಕ್ಷುರ್ದೇವತಾ ತು ಬಾಹ್ಯಂ ಚಕ್ಷುರಚೇತನಮ್ |
 ಏವಂ ಬಾಹ್ಯಃ ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ಜೀವೇಭ್ಯಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
 ಅಸ್ವತಂತ್ರಸ್ಯ ಜೀವಸ್ಯ ದುಃಖೈರ್ನೈವ ಹಿ ಲಿಪ್ಯತೇ ||

ಅನುವಾದ—ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನು 'ಅಂತರ ಚಕ್ಷು' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಾಹ್ಯಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಈ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿದೆ. ಬಾಹ್ಯ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನ ದೋಷಗಳಿಂದ ಅಂತರ ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಲಿಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂತರಚಕ್ಷು ಸೂರ್ಯದೇವ. ಬಾಹ್ಯ ಚಕ್ಷುವು ಜಡವಾದ ಚಕ್ಷುರಿಂದ್ರಿಯ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಜೀವರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಜೀವನ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ||೧೧||

ಉಪನಿಷತ್—ಏಕೋ ನಶೀ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ

ಏಕಂ ರೂಪಂ ಬಹುಧಾ ಯಃ ಕರೋತಿ |

ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇನು ಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ-

ಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಮ್ ||೧೨||

ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಯಾರು ಅನೇಕ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನೇ ಅನೇಕ ರೂಪವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಮ್ಮೊಳಗೆ ಯಾವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಕಾಣುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇತರರಿಗೆ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ವಿವರಣೆ—ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಂಡವನಿಗೆ ದುಃಖವಿಲ್ಲವೆಂದ ಮೇಲೆ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅವನು ದುಃಖಿಗಳೊಳಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ದುಃಖ ಉಂಟಾಗುವ ಸಂಭವವುಂಟೆ ? ಇದು ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಸಾರ ಮಂತ್ರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಶ್ಚೇತನಾನಾಂ

ಏಕೋ ಬಹೂನಾಂ ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ಕಾನೂನ್ |

ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇನು ಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ-

ಸ್ತೇಷಾಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಶ್ವತೀ ನೇತರೇಷಾಂ ||೧೩||

ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪರಮ ನಿತ್ಯನಾಗಿರುವ ಎಲ್ಲ ಜೀತನರಿಗಿಂತಲೂ ಪರಮ ಜೀತನನಾಗಿರುವ ಸ್ವತಂತ್ರ

ನಾದ ಯಾರು ಅವರವರ ಅಭಿಷ್ಠಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಇಂಥಹ ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾವ ಧೀರರು ತಮ್ಮೊಳಗೇ ಕಾಣುವರೋ ಅವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. ಬೇರೆಯವರಿಗೆ ಲಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಾಷ್ಯ—ಚೇತನಾಭಾಸಕೋ ಜೀವಃ ಪರಮಶ್ಚೇತನೋ ಹರಿಃ |

ಸ್ವತಂತ್ರತ್ವಾತ್ ಸ್ವತಂತ್ರೋ ಹಿ ನೈವ ದೋಷೇಣ ಲಿಪ್ಯತೇ ||

ಇತಿ ಕೌರ್ಮೇ ||

ಅನುವಾದ—ಜೀವನು ಅಲ್ಪ ಚೇತನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೀಹರಿಯು ಪರಮ ಚೇತನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರ. ಸ್ವತಂತ್ರನಾದವನು ದುಃಖಾದಿ ದೋಷ ಉಳ್ಳ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಜೀವನ ಆ ದೋಷಗಳಿಂದ ಲಿಪ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯವು ಕೂರ್ಮ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ಏಕ ಏವ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ | ತಸ್ಯ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪಾಖ್ಯೋ ಜೀವೋ ಬಭೂವ | ಬಹಿಶ್ಚಾಸೌ ಪರಮಾತ್ಮನೋ ನಿತರಾಂ ಭಿನ್ನಃ | ಪರತಂತ್ರತ್ವಾತ್ |

ಅನುವಾದ—ಆ ಶ್ರೀಹರಿ ಒಬ್ಬನೇ ಎಲ್ಲ ಜೀವರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಭಗವಂತನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದರೂ ಅನೇಕ ರೂಪಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಅವನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಸ್ವತಂತ್ರ, ಜೀವನು ಪರತಂತ್ರ. ಜೀವನು ಪರತಂತ್ರನಾದುದರಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ನಿವರಣೆ—‘ಏಕಸ್ತಥಾ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೂರ್ಮ ಪುರಾಣ ವಚನದಿಂದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದರೂ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಆಚಾರ್ಯರು ತಾವು ಮೊದಲು ಮಾಡಿದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಲು, ಈಗ ಪುನಃ ಸ್ವಂತ ಪಾಠದಿಂದಲೂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಆತ್ಮೈವೇದಮಗ್ರ ಅಸೀತ್’ ಇತ್ಯಾದಿವತ್ ಅನಾದಿತ್ವಾಪೇಕ್ಷಯಾ |

ಆತ್ಮನಿಸ್ಥಂ ಹರಿಂ ಜಾನನ್ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ |

ಜೀವೈಕ್ಯೇನ ತು ತಂ ಧ್ಯಾಯನ್ ತಮಸ್ಯಂಧೇ ಪತೇದ್ ಧ್ರುವಂ ||

ಇತಿ ಚ ||೧೩||

ಅನುನಾದ—‘ಆತ್ಮವೇದಮಗ್ರ ಆಸೀತ್,’ ‘ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೆ ಇದ್ದನು’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ಆಸೀತ್’ ಎಂದು ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನು ಇದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಗೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡುವುದು ಸರ್ವ ಸಮ್ಮತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ‘ರೂಪಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ,’ ‘ಜೀವರು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿದ್ದರು’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ, ಜೀವರು ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ಭಗವಂತನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು. ‘ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇನು ಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಸ್ತೇಷಾಂ ಸುಖಂ ಶಾಶ್ವತಂ ನೇತರೇಷಾಂ’ ಎಂದರೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ, ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಜೀವನಿಂದ ಐಕ್ಯ ಉಳ್ಳವನೆಂದು ಚಿಂತಿಸುವವನು ಅಂಧಂತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಕೂರ್ಮ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ||೧೩||

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತದಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ ಅನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ ಪರಮಂ ಸುಖಂ |

ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ ಕಿಮು ಭಾತಿ ನ ಭಾತಿ ನಾ ||೧೪||

“ ‘ಗುಹ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರವಕ್ಷ್ಯಾಮಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ‘ಏಕಂ ರೂಪಂ ಬಹುಧಾ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಈ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವು ಹೀಗೆಯೇ ಇದೆ ಎಂದು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದುದು ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸುಖರೂಪವಾದುದು ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥಹ ಭಗವಂತನನ್ನು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾನಾದರೂ ಹೇಗೆ ತಿಳಿದೇನು ?” ಇದು ಯಮನ ಮಾತು. ‘ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲಾದರೂ ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ?’ ಇದು ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆ. ‘ಇಲ್ಲ’ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೂ ಅವನನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ.’ ಇದು ಯಮನ ಉತ್ತರ.

ಭಾಷ್ಯ—ಏತದೇವ ಭಗವದ್ರೂಪಂ ಪರಮಂ ಸುಖಮ್ | ಜ್ಞಾನಿಸುಖಂ ತು ತದ್ವಿಪ್ಲು ಕ್ಷಮಾತ್ರಂ |

ಬ್ರಹ್ಮಾದೀನಾಂ ಚ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಸುಖಂ ನಿಷ್ಕುಸುಖಸ್ಯ ತು |

ಪ್ರತಿಬಿಂಬಸ್ತು ನಿಪ್ಲುಟ್ಕೋ ನಿಷ್ಕುರೇವ ಪರಂ ಸುಖಂ ||

ಸಮ್ಯಗ್ಭಾತಿ ನ ಭಾತಿತಿ ಜಾನೀಯಾಂ ತತ್ಕಥಂ ನೈಹಂ |

ತತ್ಪ್ರಸಾದಮ್ತೇ ದಿವ್ಯಂ ಅನಿರ್ದೇಶ್ಯಂ ಪರಂ ಸುಖಂ ||

ಇತಿ ಚ ಮಹಾನಾರಾಹೇ ||

ಅನುನಾದ—ಭಗವಂತನ ರೂಪವೇ ಪರಮ ಸುಖವಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಸುಖವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶ ಮಾತ್ರ.

‘ಮುಕ್ತರಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಮೊದಲಾದವರ ಸುಖವೂ ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸುಖಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವಾಗಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶಮಾತ್ರವೇ ಆಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವೇ ಪರಮ ಸುಖರೂಪಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಸುಖವೇ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ, ಉಳಿದವರ ಸುಖವು ಮಹತ್ತಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ ? ಮಾತಿಗೆ ನಿಲುಕದ ದಿವ್ಯ ಪರಮ ಸುಖ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಅವನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ನಾನು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ತಿಳಿದೇನು ?’ ಎಂದು ಯಮನು ಹೇಳಿದಾಗ, ‘ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದ ದಿಂದಲಾದರೂ ಅವನನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ?’ ಎಂದು ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆ. ‘ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೆ ತಿಳಿಯಬಹುದೇ ಹೊರತು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಯಮನು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಮಹಾ ವರಾಹ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಭಗವಂತನು ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಿಸುವುದಿಲ್ಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ನ ತತ್ರ ಸೂರ್ಯೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ

ನೇನಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಭಾಂತಿ ಕುತೋಽಯಮಗ್ನಿಃ |

ತಮೇನ ಭಾಂತಮನು ಭಾತಿ ಸರ್ವಂ

ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ

||೧೫||

||ಇತಿ ಕಾಶಿಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯೇ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಲ್ಲಿಃ ||

ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಮಿಂಚುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಭಗವಂತನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ ಈ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ವಿನರಣಿ—ಭಗವಂತನನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ? ಎಂಬ ನಚಿಕೇತನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಯಮನು ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರ ಅಗ್ನಿ ವಿದ್ಯುತ್ ಇವು ಕೂಡ ಭಗವಂತನನ್ನು

ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಲೌಕಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲು ಕೂಡ ಸ್ವತಃ ಸಾಪ್ತರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಭಗವಂತನ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಾಗಿ ಅವು ಲೌಕಿಕ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸಲು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಅವುಗಳು ಸಮರ್ಥಗಳಾದಾವು ? ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಕಾಣಲು ಯಾವ ಬಾಹ್ಯಪ್ರಕಾಶಗಳೂ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಲಾರವು. ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ತಿಯಾಗಿ ಅವನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಯಾರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. || ೧೫ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಾರಕೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಎರಡನೇ ವಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಅಥ ತ್ವತೀಯಾ ವಲ್ಲಿ ||

ಭಗವಂತನೇ ಜಗದ್ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಆಧಾರ:

ಉಪನಿಷತ್—ಉರ್ಧ್ವಮೂಲೋಽರ್ನಾಕ್ ಶಾಖಃ

ಏಷೋಽಶ್ವತ್ಥಃ ಸನಾತನಃ |

ತದೇವ ಶುಕ್ರಂ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದೇನಾನ್ಯತಮುಚ್ಯತೇ |

ತಸ್ಮಿನ್ ಲೋಕಾಃ ಶ್ರಿತಾಃ ಸರ್ವೇ ತದು ನಾತ್ಯೇತಿ ಕಶ್ಚನ ||

ಏತದ್ವೈ ತತ್ ||೧||

ಜಗತ್ತು ಎಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಭೂಮಿಯಂತೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ದೇವತೆಗಳು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಶೀಘ್ರ ಗಮನಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಭಗವಂತನು ಈ ವೃಕ್ಷದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಇದು ಪ್ರಳಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಪ್ರವಾಹತಃ ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮೂಲಾಧಾರನಾದ ಭಗವಂತನು ದುಃಖರಹಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಗುಣಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ನಿತ್ಯಮುಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ಭಗವಂತನಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಲೋಕಗಳೂ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿವೆ. ಯಾರೂ ಕೂಡ ಹಿರಿತನದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಮೀರುವುದಿಲ್ಲ. ನಚಿಕೇತನೇ ನೀನು ಕೇಳಿದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವು ಇದೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸರ್ವೋಚ್ಛೋ ಭಗವಾನ್ ನಿಷ್ಣುಃ ಮೂಲಂ ಭೂಮಿನದಸ್ಯ ತು |

ಜಗದಾಖ್ಯಸ್ಯ ವೃಕ್ಷಸ್ಯ ಶಾಖಾ ದೇನಾಸ್ತತೋಽವಮಾಃ ||

ವೃಕ್ಷಮೂಲಂ ರಮಾದೇವೀ ಸೋಽಶ್ವ ಆಶುಗತೇಹರಿಃ |

ತದ್ವ್ಯಾಪ್ತತ್ವಾತ್ ತದನ್ನತ್ವಾತ್ ಅಶ್ವತ್ಥೋಽಯಂ ಪ್ರಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಪ್ರವಾಹತಸ್ತನ್ಮಾದಿಶ್ಚ ಮುಖ್ಯತಸ್ತನ್ಮತೋ ಹರಿಃ |
ಮುಖ್ಯಾನ್ಯತಃ ಸ ಏನೈಕೋ ಜಗನ್ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರವಾಹತಃ ||

ಅನುವಾದ—ಜಗತ್ತೆಂಬ ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಭೂಮಿ ಯಂತೆ ಆಧಾರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬುಡದ ಮಣ್ಣಿನಂತೆ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯು ಆಧಾರಭೂತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಉಳಿದ ಸಾಮಾನ್ಯ ದೇವತೆಗಳು ಶಾಖೆಗಳಾಗಿ ದ್ದಾರೆ. ಭಗವಂತನು ಶೀಘ್ರಗಮನಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಅಶ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಥಹ ಭಗವಂತನು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜಗತ್ತು ಅವನಿಗೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಆಹಾರವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಶ್ವತ್ಥಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ವಾಗಿ, ಪ್ರವಾಹತಃ ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಾದಿನಿತ್ಯ ಭಗವಂತನೆ.

ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಾದಿನಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನೊಬ್ಬನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅನಾದಿನಿತ್ಯ. ಜಗತ್ತು ಮುಖ್ಯತಃ ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಲ್ಲ, ಪ್ರವಾಹತಃ ಮಾತ್ರ ಅನಾದಿನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. || ೧ ||

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ಜಗತ್ ಸರ್ವಂ ಸ್ರಾಣ ಏಜತಿ ನಿಸ್ಯತಂ |

ಮಹದ್ ಭಯಂ ವಜ್ರನುದ್ಯತಂ ಯ ಏತದ್ವಿದುರನ್ಯತಾಸ್ತೇ
ಭವಂತಿ ||೨||

ಈ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತು ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದ ಭಗವಂತನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ಸ್ವಕರ್ತ ವ್ಯಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಅವನಿಂದ ಭಯ ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಕರ್ತವ್ಯ ಮಾಡದವರಿಗೆ ಅವನು ಮೇಲೆತ್ತಿದ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಮಹಾಭಯಂಕರನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಈ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ್ರಾಣಾಖ್ಯೇ ತು ಹರೌ ಸರ್ವಂ ಏಜತ್ಯಸ್ಮಾತ್ತು ನಿಸ್ಯತಂ |

ವಜ್ರನದ್ ಭಯದಂ ಚೈನ ಸ್ವಧರ್ಮಸ್ಯಾತಿಲಂಘನೇ ||

ಅನುವಾದ—ಸರ್ವಪ್ರೇರಕನಾದುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನೆನಿಸಿರುವ ಹರಿಯಿಂದಲೆ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟಿದೆ ಮತ್ತು ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನಾಚರಿಸದಿದ್ದರೆ ಅವನಿಂದಲೆ ಭಯಹೊಂದು ತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ, ಆ ಹರಿಯೆ ತಮ್ಮ ಕರ್ತವ್ಯಧರ್ಮವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುವವರಿಗೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಭಯಂಕರನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಅವನನ್ನು ಆರಿಯುವವರು ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಹಾ ಭಯಂಕರವಾದ ವಜ್ರವೆಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ವಜ್ರಾಯುಧವಲ್ಲ, ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆ ಮಹಾಭಯಂಕರನಾದ ಶ್ರೀಹರಿ ಎಂದೆ ಅರ್ಥ.

ಉಪನಿಷತ್—ಭಯಾದಸ್ಯಾಗ್ನಿಸ್ತಪತಿ ಭಯಾತ್ತಪತಿ ಸೂರ್ಯಃ |

ಭಯಾದಿಂದ್ರಶ್ಚ ನಾಯುಶ್ಚ ಮೃತ್ಯುರ್ಧಾನತಿ ಪಂಚಮಃ ||೩||

ಭಗವಂತನ ಭಯದಿಂದಲೇ ಅಗ್ನಿಯು ಸುಡುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಂತನ ಭಯದಿಂದಲೇ ಸೂರ್ಯನು ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಭಗವಂತನ ಭಯದಿಂದಲೇ ಇಂದ್ರನು ಮಳೆಗರೆಯುತ್ತಾನೆ. ಭಗವಂತನ ಭಯದಿಂದಲೇ ವಾಯು ಮತ್ತು ಐದನೆಯವನಾದ ಯಮನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

ಇಹ ಚೇದಶಕದ್ಬೋದ್ಧುಂ ಪ್ರಾಕ್ ಶರೀರಸ್ಯ ವಿಸ್ರಸಃ |

ತತಃ ಸ್ವರ್ಗೇಷು ಲೋಕೇಷು ಶರೀರತ್ವಾಯ ಕಲ್ಪತೇ ||೪||

ಈ ಶರೀರವು ಪತನವಾಗುವುದಕ್ಕಿಂತ ಮುಂಚಿತವಾಗಿ, ಅಂದರೆ ಈ ಮನುಷ್ಯ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಯಾರು ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನು ವೈಕುಂಠಾದಿ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಚಿದಾನಂದಾತ್ಮಕವಾದ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ—ಮನುಷ್ಯ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯ. ಅದನ್ನು ವ್ಯರ್ಥಗೊಳಿಸಬಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಕ್ಕವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ನಚಿಕೇತನು ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು, ಇತರರೂ ಈ ಶರೀರವು ಇರುವಾಗಲೇ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಫಲವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗೇಷು ಲೋಕೇಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗವೆಂದರೆ, ಸ್ವ-ಸ್ವರೂಪ ಭೂತವಾದ, ರ-ಸುಖ, ಗ-ಜ್ಞಾನಗಳು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ವೈಕುಂಠ, ಅನಂತಾಸನ, ಶ್ವೇತದ್ವೀಪ ಮೊದಲಾದ ಲೋಕಗಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಯಥಾಽಽದರ್ಶೇ ತಥಾಽಽತ್ಮನಿ

ಯಥಾ ಸ್ವಪ್ನೇ ತಥಾ ಪಿತೃಲೋಕೇ |

ಯಥಾಪ್ಸು ಸರೀವ ದೃಶ್ಯತೇ ತಥಾ ಗಂಧರ್ವಲೋಕೇ |

ಭಾಯಾತಪಯೋರಿವ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ||೫||

ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖವು ಹೇಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆಯೋ ಹಾಗೆ, ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗಿರುವ ಭಗವಂತನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಹೇಗೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆ, ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಪ್ರತಿ ಬಿಂಬವು ಹೇಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪದಾರ್ಥಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆಯೋ

ಅದರಂತೆ ಗಂಧರ್ವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ನೆರಳು ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲು ಜೊತೆಗೆ ಸೇರುವಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಿವರಣೆ—ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರವರ ಸ್ವರೂಪಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ, ಅವರ ಜ್ಞಾನದ ಸ್ವಪ್ನತೆಯಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವಿದೆ. ಉದಾ-ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಭಗವಂತನು ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ, ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ಸ್ವಪ್ನಪದಾರ್ಥಗಳು ಹೇಗೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಪಿತೃಗಳಿಗಿಂತ ಉತ್ತಮರಾದ ಕೆಲವು ಗಂಧರ್ವರಿಗೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನೆರಳು ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲುಗಳು ಸೇರುವಲ್ಲಿ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಕಾಣುವಂತೆ ಸುಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಏನೂ ಬೆಳಕಿಲ್ಲದ ಕೇವಲ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿರುವ ಪದಾರ್ಥವು ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ, ಅತಿಯಾದ ಬಿಸಿಲಿನ ರುಳದಲ್ಲಿರುವ ಪದಾರ್ಥವೂ ಸ್ವಪ್ನವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿತಮಿತವಾಗಿ ನೆರಳು ಮತ್ತು ಬಿಸಿಲು ಸೇರಿರುವಲ್ಲಿರುವ ಅಂದರೆ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮರದ ಕೆಳಗೆ ಪದಾರ್ಥವು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಭಗವಂತನು ಅತ್ಯಂತ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಜೀನೇ ಸ್ಥಿತಸ್ತು ಭಗವಾನ್ ದೃಶ್ಯತೇ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಭಿಃ |

ಆದರ್ಶೇ ಮುಖನತ್ ಸನ್ಯುಕ್ ನ ತಥಾ ಪಿತೃಲೋಕಗಃ ||

ತತಃ ಕಿಂಚಿತ್ ಸ್ಪಷ್ಟತಯಾ ಗಾಂಧರ್ವೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಹರಿಃ |

ನಾತ್ಯಾತಪೇ ನ ಛಾಯಾಯಾಂ ಯಥೈನಾಹನಿ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಸ್ಪಷ್ಟಂ ತಥಾ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ದೃಶ್ಯತೇ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ|| ಇತಿ ಚ||

ಅನುವಾದ—ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯುಳ್ಳ ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ರಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಭಗವಂತನು, ಕನ್ನಡಿಯಲ್ಲಿ ಮುಖವು ಹೇಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಗೋಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಅಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗಂಧರ್ವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು, ಪಿತೃಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನಿಗಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಅತ್ಯಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಬಿಸಿಲಾಗಲೀ, ಬೆಳಕೆ ಇಲ್ಲದ ಅತಿಯಾದ ನೆರಳಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಅದರಂತೆ, ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ||೫||

ದೇವತಾ ತಾರತಮ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಇಂದ್ರಿಯಾಣಾಂ ಸೃಘ್ಣಾಂ

ಉದಯಾಸ್ತಮಯೌ ಚ ಯತ್ |

ಸೃಘ್ಣುತ್ವದ್ಯಮಾನಾನಾಂ ಮತ್ತ್ವಾ ಧೀರೋ ನ ಶೋಚತಿ ||೬||

ಪರಸ್ಪರ ವಿಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿಯೆ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವ, ಮತ್ತು ಪರಸ್ಪರ ವಿಲಕ್ಷಣ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೇ ಮಾಡುವ, ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು, ಅಂದರೆ ಅವರ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತು ಅವರ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ಜ್ಞಾನಿಯು ದುಃಖವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಂ ಮನೋ ಮನಸಃ ಸತ್ತ್ವಮುತ್ತಮಂ |

ಸತ್ತ್ವಾದಧಿ ಮಹಾನಾತ್ಮಾ ಮಹತೋಽನ್ಯಕ್ತಮುತ್ತಮಂ ||೭||

ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅರ್ಥಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಮನೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠ ರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮನೋಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಬುದ್ಧಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಸರಸ್ವತಿಗಿಂತಲೂ ಮಹತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರು ಉತ್ತಮರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಮಹತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಿಂತಲೂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಶ್ರೇಷ್ಠಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

ಅನ್ಯಕ್ತಾತ್ಮು ಪರಃ ಪುರುಷೋ ವ್ಯಾಪಕೋಽಲಿಂಗ ಏವ ಚ |

ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ಮುಚ್ಯತೇ ಜಂತುಃ ಅನ್ಯತತ್ತ್ವಂ ಚ ಗಚ್ಛತಿ ||೮||

ಸರ್ವತ್ರ ವಾಪ್ತನಾದ, ಪ್ರಾಕೃತವಾದ ಹಾಗೂ ಭೌತಿಕವಾದ ದೇಹದಿಂದ ರಹಿತನಾದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಂಥಹ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಜನನ-ಮರಣಗಳಿಂದ ರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪುನರಿಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಂ ಮನಃ ಇತ್ಯಾದಿ ದೇವತಾತಾರತಮ್ಯ ಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ಭಗವತಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನೇ ಏವ ಸರ್ವ ವಾಕ್ಯಾನಾಂ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯಮಿತಿ ಜ್ಞಾಪಯಿತುಂ |

ತಾರತಮ್ಯಪರಿಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕಂ ಸರ್ವತೋ ಹರೇಃ |

ಅಧಿಕೈಃ ಸರ್ವವಾಕ್ಯಾನಾಂ ತಾತ್ಪರ್ಯಂ ಮಹದಿಷ್ಯತೇ || ಇತಿ ಚ||

ಅನುವಾದ—ಪುನಃ “ಇಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯಃ ಪರಂ ಮನಃ” ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದುದು ದೇವತೆಗಳ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಭಗವಂತನ

ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ. ತಾರತಮ್ಯ ಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಮಹಾತಾತ್ಪರ್ಯವಿದೆ ಎಂಬುದು ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ||೭-೮||

ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನ :

ಉಪನಿಷತ್—ನ ಸಂದೃಶೇ ತಿಷ್ಠತಿ ರೂಪಮಸ್ಯ

ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಪಶ್ಯತಿ ಕಶ್ಚಿದೇನಂ |

ಹೃದಾ ಮನೀಷಾ ಮನಸಾಽಭಿಕ್ಷಪ್ತೋ

ಯ ಏನಂ ವಿದುರಮೃತಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ

||೯||

ಮತ್ಸ್ಯ-ಕೂರ್ಮಾದಿ ಅವತಾರಗಳು ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಯಾವ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೂ ಅನಾಯಾಸವಾಗಿ ದರ್ಶನಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಕೂಡ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಾರರು. ಕೇವಲ ಶ್ರವಣಾದಿಜನ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಭಗವಂತನು ದರ್ಶನಗೋಚರನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನೃತೇ ವಿಷ್ಣುಂ ಇಂದ್ರಿಯೈಃ ನೈವ ಪಶ್ಯತಿ |

ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವಾನಪಿ ಯದಾ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟೈವ ಪಶ್ಯತಿ|

ತದೈವ ಮುಚ್ಯತೇ ಯೋಗೀ ನ ದುಷ್ಕೈರಿಂದ್ರಿಯೈಃ

ಕ್ವಚಿತ್ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನ ಅವತಾರರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಾದಿರೂಪಗಳನ್ನು ಕೇವಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ನೋಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವತಾರ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕೂಡಾ ಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಂಡಾಗಲೇ ಯೋಗಿಯು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಹೊರತು ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಕಂಡಾಗ ಅಲ್ಲ, ಎಂದೂ ಪ್ರಮಾಣವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ||೯||

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ಪಂಚಾನತಿಷ್ಠಂತೇ ಜ್ಞಾನಾನಿ ಮನಸಾ ಸಹ |

ಬುದ್ಧಿಶ್ಚ ನ ವಿಚೇಷ್ಟತಿ ತನೂಹುಃ ಪರನಾಂ ಗತಿಂ

||೧೦||

ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾವಾಗ ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಪರಾಜ್ಞುಖವಾಗಿರುತ್ತವೆಯೋ, ಬುದ್ಧಿಯೂ ಕೂಡ ವಿಷಯಗಳ ಕಡೆಗೆ ಧಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಆಗ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರಮಾದವೆಸಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಏಳೂ

ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ವಿಷಯ ಪರಾಜ್ಞಾಖತೆಯು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಾಂ ಯೋಗಮಿತಿ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ್ಥಿರಾಮಿಂದ್ರಿಯಧಾರಣಾಂ |

ಅಪ್ರಮತ್ತಸ್ತದಾ ಭವತಿ ಯೋಗೋ ಹಿ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ

||೧೧||

ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪರಾಜ್ಞಾಖವಾಗಿಯೇ ಇರಿಸುವುದನ್ನು ಯೋಗ ಎಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಅಂಥಹ ಯೋಗ ಸಿದ್ಧಿಸಿದಾಗ ಮನುಷ್ಯನು ಪ್ರಮಾದವೆಸಗುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಯೋಗವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಪಂಚಸೃಷ್ಟಿ-ಸಂಹಾರಗಳ ಕುರಿತು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ಪ್ರತಿ ಹಿ ಯೋಗಃ | ಭಗವತಃ ಸಕಾಶಾತ್

ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯೌ ||

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನಿಂದಲೇ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ-ಸಂಹಾರಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಸಂಹಾರಗಳ ಕುರಿತು ಯೋಗಾನುಷ್ಠಾನವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ.

ಉಪನಿಷತ್—ನೈವ ನಾಚಾ ನ ಮನಸಾ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಶಕ್ಯೋ ನ ಚಕ್ಷುಷಾ |

ಅಸ್ತೀತಿ ಬ್ರುವತೋಽನ್ಯತ್ರ ಕಥಂ ತದುಸಲಭ್ಯತೇ ||೧೨||

ಭಗವಂತನನ್ನು ಮಾತಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ, ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಒಬ್ಬ ಗುರುವಿಲ್ಲದೆ ಅಂದರೆ, ಅವನ ಅನುಗ್ರಹ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಉಪದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ?

ವಿವರಣೆ—ಭಗವಂತನನ್ನು ಮಾತಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದಾಗಲೀ, ಕಣ್ಣಿನಿಂದಾಗಲೀ ತಿಳಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಶ್ರವಣದಿಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಸರಿಯಾದ ಗುರುವು ಬೇಕು. ಅಂದರೆ, ಗುರುವು ಪರಿಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಜ್ಞಾನ ಉಳ್ಳವನಿರಬೇಕು. ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಗುರುಕರುಣೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶಿಷ್ಯನ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಸಾಧನ.

ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹವೂ ಅವಶ್ಯಕ :

ಅಸ್ತೀತ್ಯೇವೋಪಲಬ್ಧವ್ಯಃ ತತ್ತ್ವಭಾವೇನ ಚೋಭಯೋಃ |

ಅಸ್ತೀತ್ಯೇವೋಪಲಬ್ಧಸ್ಯ ತತ್ತ್ವಭಾವಃ ಪ್ರಸೀದತಿ ||೧೩||

ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಪ್ರಕೃತಿಪುರುಷತ್ವವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತ್ವವನ್ನೂ ಕೊಡುವ ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದ್ದು, ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿದವನಿಗೆ ಶ್ರೀಹರಿಯು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ವಿನಯೋಕ್ತಿ—ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯದವನಿಗೆ ಭಗವಂತನ ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ, ಭಗವಂತನ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವನು, ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕು. ಆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ ಅವನ ವಿಶೇಷವಾದ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಭಾವ ಅಂದರೆ ಭಗವಂತ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಧಿಕಃ ಸರ್ವೋತ್ತಮಂ ಭಗವಾನ್ ಸರ್ವಸ್ಮಾದಪಿ ಕೇಶವಃ |

ಅಸ್ತೀತಿ ನಾನುಕಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಜ್ಞಾತವ್ಯಃ ಸ ತಥೈವ ಚ ||

ಅನಾಧಿಕ್ಯಂ ಜಾನತಾಂ ತು ಕಥಂ ಸ ಉಪಲಭ್ಯತೇ |

ಪ್ರಕೃತೇಃ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಚ ತತ್ತ್ವಂ ಭಾವಯತಿ ಸ್ಫುಟಂ ||

ತತ್ತ್ವಭಾವಃ ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ತತ್ಪ್ರಸಾದಾತ್ ತಸ್ಯ ಹಿ |

ಅಧಿಕ್ಯಂ ಜ್ಞಾಯತೇ ಸತ್ತಃ ಪ್ರಸಾದಶ್ಚ ತಥಾವಿಧಃ ||

ಅನಾದಿಕಾಲಾದಾಧಿಕ್ಯಂ ಸರ್ವಸ್ಮಾದ್ಜ್ಞಾನತೋ ಹರೇಃ |

ಪುನಃ ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಮೇತಿ ತಜ್ಜ್ಞಾನಂ ಹಿ ಭವೇ ಭವೇ ||

ಯೇಷಾಮಾಧಿಕ್ಯವಿಜ್ಞಾನಂ ನೈವ ಪೂರ್ವಂ ಹರೇರ್ಭವೇತ್ |

ತೇಷಾಂ ಸಶ್ಚಾಚ್ಚ ನೈವ ಸ್ಯಾತ್ ಅಭಿಭೂತಂ ತು ತತ್ಪುನಃ |

ವ್ಯಂಜಕಾದ್ವ್ಯಕ್ತಿಮುಚ್ಯೇತಿ ತಸ್ಮಾತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಮುತ್ಪಮಂ || ಇತಿ ಚ ||

ಅನುನಾದ—ಭಗವಾನ್ ಕೇಶವನು ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಅಸ್ತಿ' ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಭಗವಂತನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವವನಿಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಭಗವಂತನು ಗೋಚರನಾದಾನು? ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ್ತು ಪುರುಷರಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಪುರುಷತ್ವವನ್ನೂ, ಪ್ರಾಮಾಣಿಕತೆಯನ್ನೂ ಉಂಟು ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ 'ತತ್ತ್ವಭಾವ' ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೆ. ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಗವಂತನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವವನಿಗೇ ತಿರುಗಿ ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಸಾದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಗವಂತನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅನಾದಿ ಕಾಲದಿಂದಲೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಬಂದಿರುವ ಮುಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯ ಜೀವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿ ಜನ್ಮ

ದಲ್ಲಿಯೂ ಜ್ಞಾನವು, ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ಪುನಃ ಪುನಃ ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿಂದೆ ಯಾರಿಗೆ ಭಗವಂತನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲವೋ ಅವರಿಗೆ ಅನಂತರವೂ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಭಗವದನುಗ್ರಹ, ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ ಎಂಬ ಕ್ರಮವಿರುವುದರಿಂದ, ಈಗ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಭಗವದನುಗ್ರಹ ಬೇಕು. ಆ ಭಗವದನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಜ್ಞಾನವಿರಬೇಕು. ಆ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿ ಹಿಂದೆ ಭಗವದನುಗ್ರಹ ಹೀಗೆ ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಜ್ಞಾನವಿದ್ದವರಿಗೇ ಭಗವದನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜ್ಞಾನವೃದ್ಧಿ. ಕೆಲವರಿಗೆ ಮೊದಲು ಜ್ಞಾನ ಕಂಡು ಬರದಿದ್ದರೂ, ಭಗವಂತನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅನಂತರ ಜ್ಞಾನ ಬರುವುದು ಕಂಡು ಬಂದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವರಿಗೆ ಮೊದಲು ಜ್ಞಾನ ವಿರಲೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಜ್ಞಾನವಿದ್ದರೂ ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗದಿರುತ್ತದೆ. ಅಭಿವ್ಯಂಜಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದ ಅನಂತರ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಜ್ಞಾನವು ಉತ್ತಮವಾದುದು.

ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹದ ಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಮುಚ್ಯಂತೇ

ಕಾಮಾ ಯೇಽಸ್ಯ ಹೃದಿ ಸ್ಥಿತಾಃ |

ಅಥ ಮರ್ತ್ಯೋಽನ್ಯತೋ ಭವತಿ

ಅತ್ರ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಮಶ್ನುತೇ

||೧೪||

ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹದಿಂದ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಆಸೆ ಆಕಾಂಕ್ಷೆಗಳು ವಾಸನಾ ಸಹಿತವಾಗಿ ಯಾವಾಗ ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆಯೋ, ಆಗ ಆ ಮರ್ತ್ಯನು ಮರಣರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವನು ಆಗ ಭಗವಂತನ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಂತಃಕರಣಕಾಮಾನಾಂ ತ್ಯಾಗೋ ವ್ಯಕ್ತಿಶ್ಚಿದಾತ್ಮನಾಂ |

ಕಾಮಾನಾಂ ತು ತದಾ ಮುಕ್ತಾ ಮೃತಿಂ ನೈನಾಭಿಯಾಸ್ಯತಿ ||

ಅನುವಾದ—ಭಗವಂತನ ವಿಶೇಷಾನುಗ್ರಹವಾದಾಗ ಜ್ಞಾನಿಯು ಬಾಹ್ಯವಾದ ಜಡ ಅಂತಃಕರಣದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಜೀವ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವ ಕಾಮನೆಗಳನ್ನಲ್ಲ. ಅವು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಃಕರಣದ ಕಾಮನೆಗಳೆಲ್ಲ ನಾಶವಾದಾಗ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮರ್ತ್ಯನು ಮರಣ ರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಅವಿದ್ಯೆ-ಅಹಂಕಾರ ಕರ್ಮಗಳ ನಾಶದಿಂದ ಕಾಮನೆಗಳ ನಾಶ :

ಉಪನಿಷತ್—ಯದಾ ಸರ್ವೇ ಪ್ರಭಿದ್ಯಂತೇ ಹೃದಯಸ್ಯೇಹ ಗ್ರಂಥಯಃ |

ಅಥ ಮರ್ತ್ಯೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ ಏತಾನದನುಶಾಸನಂ

||೧೫||

‘ಹೃದಯದ ಗ್ರಂಥಿಗಳು’ ಎಂದರೆ ಅಂತಃಕರಣದ ಕಾಮನೆಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಅವಿದ್ಯೆ, ಅಹಂಕಾರ ಮತ್ತು ಕರ್ಮಗಳು. ಇವೆಲ್ಲವೂ ನಾಶವಾದಾಗ ಇವುಗಳಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಕಾಮನೆಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ. ಆಗಲೇ ಮರ್ತ್ಯನು ಮರಣರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮ, ಶ್ರವಣ, ಮನನ, ಧ್ಯಾನ ಇವುಗಳನ್ನು ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಹೇಳುವುದು ಇಷ್ಟನ್ನೇ.

ಧಾಸ್ಯ—ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನಗ್ರಂಥಿಭಿಸ್ತು ನಿತರಾಂ ಮುಚ್ಯತೇ ಯದಾ |

ತದಾಽಮೃತತ್ವಮೇವೈತಿ ತದರ್ಥಂ ಚಾನುಶಾಸನಂ ||

ಅನುನಾದ—ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನ, ಅಹಂಕಾರ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಿಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾನಿಯು ಯಾವಾಗ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದುತ್ತಾನೋ ಆಗ ಅವನು ಮರಣರಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನಾದಿಗಳ ಗ್ರಂಥಿಯ ನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರೋಪದೇಶವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಶತಂ ಚೈಕಾ ಚ ಹೃದಯಸ್ಯ ನಾಡ್ಯಃ

ತಾಸಾಂ ಮೂರ್ಧಾನಮಭಿನಿಃಸೃತೈಕಾ |

ತಯೋರ್ಧ್ವಮಾಯನ್ ಅಮೃತತ್ವಮೇತಿ

ವಿಷ್ವಗನ್ಯಾ ಉತ್ಕ್ರಮಣೇ ಭವಂತಿ

||೧೬||

ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದ ನಾಡಿಗಳು ಒಂದು ನೂರಾ ಒಂದು ಇವೆ. ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹೃದಯದಿಂದ ತಲೆಯ ವರೆಗೆ ಪಸರಿಸಿದೆ. ಚರಮ ದೇಹದಿಂದ ಪ್ರಾಣೋತ್ಕ್ರಮಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಷುಮ್ನಾ ಎಂಬ ಈ ನಾಡಿಯ ದ್ವಾರಾ ಮೇಲೆ ಹೋಗುವ ಜೀವನು ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಾಯುವಾಗ ಜ್ಞಾನಿಯು ಈ ಸುಷುಮ್ನಾ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ನಾಡಿಗಳಿಂದ ಹೊರ ಹೊರಟವರು ಬೇರೆ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಜೀವೇಶ್ವರ ಭೇದಜ್ಞಾನನೇ ಮೋಕ್ಷಸಾಧನ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋಽಂತರಾತ್ಮಾ

ಸದಾ ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ |

ತಂ ಸ್ವಾತ್ ಶರೀರಾತ್ ಪ್ರವೃಹೇತ್
ಮುಂಜಾದಿನೇಷೀಕಾಂ ಧೈರ್ಯೇಣ |

ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತಂ

ತಂ ವಿದ್ಯಾಚ್ಛುಕ್ರಮಮೃತಮಿತಿ

|| ೧೭ ||

ಅನುನಾದ—ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪ ದೇಹದ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತನಾಗಿ ಸ್ವರೂಪ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ, ಬಾಹ್ಯ ದೇಹದ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತನಾಗಿ ಬಾಹ್ಯ ದೇಹದಲ್ಲಿಯೂ, ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿರುವ ಪುರುಷಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನು ಯಾವಾಗಲೂ ವಾಸವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಮುಂಜಾ ಎಂಬ ಹುಲ್ಲಿನ ನಡುವೆ ಇರುವ ಇಷೀಕ ಎಂಬ ಹುಲ್ಲನ್ನು ಅಥವಾ ಮುಂಜಾ ಎಂಬ ಹುಲ್ಲಿನ ಇಷೀಕಾ ಎಂಬ ಅದರ ನಾಳವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ಬೇರ್ಪಡಿಸುವಂತೆ, ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ, ಶೋಕರಹಿತನಾದ ಮತ್ತು ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು, ಅವನ ಶರೀರ ರೂಪನಾದ ಜೀವನಿಗಿಂತ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮೋಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷೆಯು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿನರಣೆ—ಈವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದರವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು, ಶಿಷ್ಯರಿಗೆ ದಾರ್ಢ್ಯವನ್ನು ಮೂಡಿಸಲು, ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು 'ತಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಶುಕ್ರಮಮೃತಂ' ಎಂಬುದನ್ನು ಎರಡು ಸಲ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ ||೧೭||

ಭಾಷ್ಯ—ಶರೀರಭೂತೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಜೀವಸ್ತದ್ವಶಗೋ ಯತಃ |

ಅಧಿಷ್ಠಿತಶ್ಚ ತೇನೈವ ವಿಜಾನೀಯಾತ್ ಪೃಥಕ್ ತತಃ ||

ಸ್ವಾಖ್ಯಾತ್ ಶರೀರಾತ್ ಜೀನಾತ್ಪು ಪ್ರವೃಹೇದ್ವಿಷ್ಣುಮಮೃತಂ ||

ಇತಿ ಚ |

ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಶರೀರಂ ಯ ಆತ್ಮಾನಮಂತರೋ ಯಮಯತೀತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—ಜೀವನ ಶರೀರವು ಜೀವನ ಅಧೀನವಾದುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಜೀವನು ಅದರಲ್ಲಿ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದು ಹೇಗೆ ಜೀವನ ಶರೀರವೆನಿಸಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ, ಜೀವನು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಭಗವಂತನು ಜೀವನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಜೀವನು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಶರೀರನೆನಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎನ್ನುವುದು ಮಂತ್ರದ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಾಶ ರಹಿತನಾದ ಆ ವಿಷ್ಣುವು, ತನಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವ ಜೀವನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವಿದೆ. 'ಯಾವ ಭಗವಂತನಿಗೆ ಜೀವನು ಶರೀರನಾಗಿದ್ದಾನೆಯೋ' ಯಾವ

ಭಗವಂತನು ಜೀವನ ಅಂತರ್ಮುಖಿಯಾಗಿರುವನೋ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜೀವನು ಭಗವಂತನ ಅಧೀನನಾದುದರಿಂದ ಅವನ ಶರೀರವಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—‘ಪ್ರವೃಹೇತ್’ ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಬೇರ್ಪಡಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದಲೂ ಜೀವನಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಈಗ ಬೇರ್ಪಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ? ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ಭಾಷ್ಯ—‘ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯ’ ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾಚ್ಚ ಜೀವಾತ್ ಸೃಥಕ್ ಹರಿತಿ ಸಿದ್ಧಂ |

ದೇಹಾಂಗುಷ್ಠಮಿತೋ ದೇಹೇ ಜೀವಾಂಗುಷ್ಠಮಿತೋ ಹೃದಿ |

ಜೀವಸ್ಯ ಸ ತು ವಿಜ್ಞೇಯೋ ಜೀವಾಧ್ಯೇದೇನ ಮುಕ್ತಯೇ||ಇತಿ ಚ||
ಸಂಸಾರಿಶರೀರೇಣಾಭೇದೋ ವಾದಿನಾ ಕೇನಾಪಿ ನಾಂಗೀಕೃತಃ | ನ ಚ
ಲೋಕಸಿದ್ಧಃ | ಜನಾನಾಮಿತಿ ಭೇದಾತ್ | ನ ಜೀವೋಽಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ |
ಅತೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಜೀವಾಧ್ಯೇದ ಉಕ್ತಃ || ೧೭ ||

ಅನುನಾದ—ಹಿಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಜೀವರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಇದ್ದಾನೆ’ ಎಂದು ಜೀವರು ಬೇರೆ, ಅವರಲ್ಲಿರುವ ಭಗವಂತನು ಬೇರೆ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ‘ಸ್ವಾತ್ ಶರೀರಾತ್ ಪ್ರವೃಹೇತ್’ಎಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಶರೀರರೂಪನಾದ ಜೀವನಿಂದ ಭಗವಂತನು ಬೇರೆ ಎಂದೆ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು. ಜಡವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಬೇರೆಎಂದಲ್ಲ, ಎಂದೆ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಭಗವಂತನು ಜೀವನ ಬಾಹ್ಯಶರೀರದಲ್ಲಿ, ಬಾಹ್ಯದೇಹದ ಅಂಗುಷ್ಠಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಚೇತನ ಸ್ವರೂಪ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಜೀವಾಂಗುಷ್ಠಪರಿಮಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನು ಅಣುವಾಗಿದ್ದರೂ, ಭಗವಂತನು ಅಣುವಿಗಿಂತಲೂ ಅಣು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪದೇಹದ ಅಂಗುಷ್ಠಪರಿಮಿತನಾಗಿ ಜೀವನ ಸ್ವರೂಪದೇಹದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಭಗವಂತನನ್ನು ಜೀವನಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಮಾಣ ವಚನವಿದೆ.

ಭಗವಂತನು ಜೀವರ ಶರೀರದಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಭಗವಂತನು ತನಗೆ ಶರೀರದಂತಿರುವ ಜೀವನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಏಕೆ ಗ್ರಹಣಮಾಡಬೇಕು ? ಎಂದರೆ ಜೀವರ ಶರೀರಕ್ಕೂ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ ಅಭೇದವನ್ನು ಯಾವ ವಾದಿಗಳೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸುವ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಹಿಂದೆ 'ಜನಾನಾಂ ಹೃದಯೇ ಸನ್ನಿವಿಷ್ಟಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನು ಜನರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಗವಂತನಿಗೂ ಜೀವರ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ 'ತಂ ಸ್ವಾತ್ ಶರೀರಾತ್ ಪ್ರವೃಹೇತ್' ಎಂದು ಪುನಃ ಜೀವರ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಭಗವಂತನಿಗೂ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧಮಾಡಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಪುನಃ ಕ್ತಿಮೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವರ ಶರೀರಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಭಗವಂತನಿಗೂ ಅಭೇದವು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಭ್ರಾಂತಿಸಿದ್ದವೆಂದು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡರೂ, ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಅಭೇದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಿಸಿದರೆ ಪುನಃ ಕ್ತಿ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಲೋಕಸಿದ್ಧವಾದ ಅಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಲು ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಈ ವಾಕ್ಯವು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿದೆ.

'ಸ್ವಾತ್ ಶರೀರಾತ್' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶರೀರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವರ ಶರೀರವೆಂಬ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಗ್ರಹಣ ಮಾಡಿ ಜೀವ ಶರೀರದಿಂದ ಜೀವನು ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಏನು ಬಾಧಕ ಎಂದರೆ, ಮಂತ್ರದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತನಾದ ಪುರುಷನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತ ಪುರುಷನು ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನು ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಿತನಲ್ಲ. ಅವನು ಅಣು ಪರಿಮಾಣ ಉಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಪ್ರಸ್ತುತನಾಗಿಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಂ ಎಂದು ಜೀವನನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಲು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ ? ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತನಾದ ಅಂಗುಷ್ಠ ಮಾತ್ರ ಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ ಅಂತರ್ಮಾಯಾದ ಭಗವಂತನನ್ನೇ ಉತ್ತರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರಾಮರ್ಶ ಮಾಡಿ ಜೀವನಿಂದ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ನೇದಪುರುಷನ ನಾಣಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಮೃತ್ಯುಪ್ರೋಕ್ತಾಂ ನಾಚಿಕೇತೋಽಥ ಲಬ್ಧ್ವಾ

ವಿದ್ಯಾನೇತಾಂ ಯೋಗವಿಧಿಂ ಚ ಕೃತ್ಸ್ನಮ್ |

ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತೋ ವಿರಜೋಽಭೂದ್ವಿನ್ಯತ್ಯುಃ

ಅನ್ಯೋಽಪ್ಯೇವಂ ಯೋ ವಿದಧ್ಯಾತ್ಮನೇವ || ೧೮ ||

ಅನುನಾದ—ನಚಿಕೇತನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆ ಯನ್ನೂ ಪಡೆದು, ಇಂದ್ರಿಯಧಾರಣಾದಿ ರೂಪವಾದ ಎಲ್ಲ ವಿಧದ ಯೋಗಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಿ, ಭಗವಂತನನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಅವಿದ್ಯಾದೋಷರಹಿತನೂ, ಮರಣ ರಹಿತನೂ ಆದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಯಾರು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಭಗವಂತನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆಯೋ ಅವರೂ ಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪಾಪ ರಹಿತರೂ ಮರಣರಹಿತರೂ ಆಗುತ್ತಾರೆ, ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ.

ಶ್ರೀ ಅನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ
ದಶೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯಗಳು

ಷಟ್ಪತ್ನೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

ಅನುವಾದಕರು :
ಪಿ. ಕೇಶವ ಬಾಯರಿ

॥ ಹರಿಃ ಓಂ ॥

ಭದ್ರಂ ಕರ್ಣೇಭಿಃ ಶೃಣುಯಾಮ ದೇವಾ ಭದ್ರಂ ಪಶ್ಯೇಮಾಕ್ಷಭಿರ್ಯಜತಾಃ |
ಸ್ಥಿರೈರಂಗೈಸ್ತುಷ್ಪವಾನ್ ಸಸ್ತನೂಭಿರ್ವ್ಯಶೇನು ದೇವಹಿತಂ ಯದಾಯುಃ ॥

ಸ್ವಸ್ತಿ ನ ಇಂದ್ರೋ ವೃದ್ಧಶ್ರವಾಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪೂಷಾ ವಿಶ್ವನೇದಾಃ |
ಸ್ವಸ್ತಿ ನಸ್ಮಾಕ್ಷ್ಯೋ ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ನೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದದಾತು ॥

॥ ಓಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ॥

॥ ಶ್ರೀ ವಾಸುದೇವಾಯ ನಮಃ ॥

ಷಟ್ಪ್ರಶ್ನೋಪನಿಷದ್ಭಾಷ್ಯ

ಅಥ ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಶ್ನಃ

ಉಪನಿಷತ್—॥ ಹರಿಃಓಂ ॥ ಸುಕೇಶಾ ಚ ಭಾರದ್ವಾಜಃ ಶೈಬ್ಯಶ್ಚ ಸತ್ಯಕಾಮಃ
ಸೌರ್ಯಾಯಣೀ ಚ ಗಾರ್ಗ್ಯಃ ಕೌಸಲ್ಯಶ್ಚಾಶ್ವಲಾಯನೋ
ಭಾರ್ಗವೋ ವೈದರ್ಭಿಃ ಕಬಂಧೀ ಕಾತ್ಯಾಯನಃ | ತೇ ಹೈತೇ
ಬ್ರಹ್ಮಪರಾ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾನ್ನೇಷಮಾಣಾಃ ಏಷ ಹ
ವೈ ತತ್ಸರ್ವಂ ವಕ್ಷ್ಯತೀತಿ ತೇ ಹ ಸಮಿತ್ಪಾಣಯೋ ಭಗವಂತಂ
ಹಿಪ್ಪಲಾದಮುಪಸನ್ನಾಃ ॥ ೧ ॥

ಭರದ್ವಾಜರ ಮಗನಾದ ಸುಕೇಶಾ ಮುನಿಯು, ಶಿಬಿಯ ಮಗನಾದ ಸತ್ಯಕಾಮ
ಮುನಿಯು, ಸೂರ್ಯನ ಪೌತ್ರನಾದ ಗರ್ಗವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಮುನಿಯು
ಅಶ್ವಲಾಯನನ ಮಗನಾದ ಕೋಸಲ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಕೌಸಲ್ಯ ಮುನಿಯು
ಭೃಗುವಿನ ಮಗನಾದ ವಿದರ್ಭದೇಶದವನಾದ ವೈದರ್ಭಿ ಮುನಿಯು, ಕತ್ಯರ
ಮಗನಾದ ಕಬಂಧೀ ಮುನಿಯು ಎಂದು ಆರು ಮಂದಿ ವೇದಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾದ,
ವೇದೋಕ್ತಕರ್ಮಾಚರಣ ಸಂಪನ್ನರಾದ ಋಷಿಗಳು ಒಂದು ಸಲ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ
ವಾಸುದೇವರೂಪಿಯಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಾದರು. ಈ
ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ನಾವು ಕೇಳುವ ವಿಷಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೇಳುವರು ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ
ಕೊಂಡು, ಸಮಿತ್ವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಪೂಜ್ಯರಾದ ಪಿಪ್ಪಲಾದರ
ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬಂದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಓಂ॥ ನಮೋ ಭಗವತೇ ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಾಣಾದಿಪ್ರಭನಿಷ್ಠವೇ |

ಅನುಂದಾನಂದ ಸಾಂದ್ರಾಯ ನಾಸುದೇವಾಯ ನೇಧಸೇ ॥

ಅನುನಾದ—ಐಶ್ವರ್ಯದಿ ಪದ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ, ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವೇದ್ಯನಾದ
ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಮೊದಲಾದ ಜೀವರಾಶಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವ
ನಾದ, ಅಪರಿಮಿತ ಆನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ, ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ವಾಸುದೇವರೂಪಿ
ಯಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿನರಣೆ—ವಾಸುದೇವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಂತನೇ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆ. ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯರು. ಪಿಪ್ಪಲಾದ ಮೊದಲಾದವರೇ ಮಂತ್ರ ದ್ರಷ್ಟಾರರು ; ಅಕ್ಷರ ಗಣನೆಯಿಂದ ಭಂದಸ್ಸನ್ನು ಯಥಾಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಒಂದೇ ಭಂದಸ್ಸಿನವುಗಳಲ್ಲ. ಆಚಾರ್ಯರು ಮಂಗಲಾಚರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತೆಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನೂ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು 'ಸ ಮಿಥುನಮುತ್ಪಾದಯತೇ ರಯಿಂ ಚ ಪ್ರಾಣಂ ಚ' ಎಂಬುದಾಗಿ, ಅವನು ಆನಂದಪರಿಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು 'ಯತ್ತಚ್ಛಾಂತಮಜರಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ, ಅವನು ಸರ್ವಜ್ಞನು ಎಂಬ ಪ್ರಮೇಯವು 'ಏಷ ಹಿ ದ್ರಷ್ಟಾ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನ್ ಹ ಸ ಋಷಿರುನಾಚ | ಭೂಯ ಏನ ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಮೇಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಸಂನತ್ಸರಂ ಸಂನತ್ಸೃಥ | ಯಥಾಕಾಮಂ
ಪ್ರಶ್ನಾನ್ ಪೃಚ್ಛತ | ಯದಿ ನಿಜ್ಞಾಸ್ಯಾಮಃ ಸರ್ವಂ ಹ ವೋ
ನಶ್ಯಾಮ ಇತಿ || ೨ ||

'ನೀವೆಲ್ಲರೂ ತಪಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನರೇ ಆಗಿದ್ದೀರಿ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಇನ್ನೂ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯನಿಗ್ರಹ ರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಶೇಷವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ ಮತ್ತು ಆಸ್ತಿತ್ವಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ನಮ್ಮ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತ ವಾಸಮಾಡಿರಿ. ಅನಂತರ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿರಿ. ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ನೀವು ಕೇಳಿದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೇಳಿಯೇ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಆ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದರು.

ವಿನರಣೆ—ಸುಕೇಶಾ ಮೊದಲಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ವರ್ಷ ಪರ್ಮಂತ ಬ್ರಹ್ಮ ಚರ್ಮವ್ರತವನ್ನು ಮಾಡಿ ಈ ಉಪನಿಷದ್ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಿದ್ಯೆ ಅತಿಪ್ರಶಸ್ತವಾದುದು, ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಸುಕೇಶಾ ಮೊದಲಾದವರ ಕಥೆಯನ್ನು ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಯಾರು ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತ?

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಕಬಂಧೀ ಕಾತ್ಯಾಯನ ಉಪೇತ್ಯ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್
ಕುತೋ ಹ ನಾ ಇನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ | ತಸ್ಮೈ
ಸ ಹೋನಾಚ | ಪ್ರಜಾಕಾನೋ ಹ ವೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ಸ
ತಪೋಽತಪ್ಯತ || ೩ ||

ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಹೇಳಿದಂತೆ ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಒಂದು ವರ್ಷಕಾಲ ಗುರುಕುಲವಾಸ ಮಾಡಿ ಮುಗಿಸಿದ ಬಳಿಕ, ಕತ್ಯರ ಮಗನಾದ ಕಬಂಧಿ ಮುನಿಯು, ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ 'ಪೂಜ್ಯರೇ ! ದೇವತೆಗಳೇ ಮುಂತಾದ ಈ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ಯಾರಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾರೆ ?' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದರು 'ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಕಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಪಾಲಕ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಲ್ಪದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆಗಳೇ ಮುಂತಾದ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ತಾನು ಸೃಷ್ಟಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ, ಮುಂದೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಆಲೋಚಿಸಿದನು'.

ನಿವರಣೆ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ನಾವು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇವೆ. ಯಾವ ಕಾರಣವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಈ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರ್ಯ ಆಗಲಾರದು. ಅಚೇತನ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಸ್ವಯಂ ಅಶಕ್ತಗಳಾದ್ದರಿಂದ, ಅವುಗಳಿಂದ ಈ ಕಾರ್ಯ ಆಗಲಾರದು. ಜೀವನೂ ಅಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತನಾಗಲಾರ. ಜೀವರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನನಾದ ಒಬ್ಬ ಈಶ್ವರನಮಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾರು ಎಂಬುದು ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಇಲ್ಲಿ ಆರುಮಂದಿ ಮುನಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ಕಬಂಧಿ ಮುನಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಕಬಂಧಿ ಮುನಿಯ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಏಕೆಂದರೆ, ಕಬಂಧಿಯು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು. ಇತರರು ಕೇಳುವ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ನಂತರದ ಪಾಲನಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸಾಲನಾದ್ವಿಷ್ಣುಃ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತೀರಿತಃ |

ಅನುನಾದ—ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಎನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ-ಭಾರತೀಯರ ಸೃಷ್ಟಿ :

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಮಿಥುನಮುತ್ಪಾದಯತೇ | ರಯಿಂ ಚ ಪ್ರಾಣಂ ಚೇತಿ |
ಏತೌ ನೇ ಬಹುಧಾ ಪ್ರಜಾಃ ಕರಿಷ್ಯತ ಇತಿ | ಆದಿತೋ ಹ ವೈ
ಪ್ರಾಣೋ ರಯಿರೇವ ಚಂದ್ರಮಾಃ || ೪ ||

'ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಭಾರತೀದೇವಿಯರನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದರೆ ಅವರಿಬ್ಬರು, ನನ್ನ ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಜೀವಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ನಾನು ಅವರಲ್ಲಿ ಆವಿಷ್ಟನಾಗಿ ಅವರ ಮೂಲಕ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ,' ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿ

ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಿತ್ತಾಭಿಮಾನಿನಿಯಾದ ಭಾರತೀದೇವಿಯನ್ನೂ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅವನು ಸೂರ್ಯ-ಚಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದಾಗ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಆದಿತ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾದನು. ಭಾರತಿಯು ಚಂದ್ರಮಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಳು.

ಭಾಷ್ಯ—ಸ ವಾಯುಂ ಸೂರ್ಯನಾಮಾನಂ ಚಂದ್ರನಾಮ್ನೀಂ ಸರಸ್ವತೀಮ್ |
ಸೂರ್ಯಾಚಂದ್ರಗತೌ ದೇವಃ ಸಸರ್ಜ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ |
ತಾನಾವಿಶ್ಯ ಸ್ವಯಂ ವಿಷ್ಣುಃ ಸರ್ವಸೃಷ್ಟೀಃ ಕರೋತ್ಯಜಃ ||

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಜಾಪಾಲಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಸೂರ್ಯ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನೂ, ಚಂದ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸರಸ್ವತೀಯನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಿ, ಅವರನ್ನು ಸೂರ್ಯ ಚಂದ್ರರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಗೊಳಿಸಿದನು. ಉತ್ಪತ್ತಿರಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ತಾನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಅವರ ಮೂಲಕ ತಾನೇ ಸರ್ವವಿಧವಾದ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು.

ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಪಾಲಕರ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ರಯಿರ್ನಾ ಏತತ್ಸರ್ವಂ ಯನ್ಮೂರ್ತಂ ಚಾಮೂರ್ತಂ ಚ |
ತಸ್ಮಾನ್ಮೂರ್ತಿರೇನ ರಯಿಃ | ಅಥಾದಿತ್ಯ ಉದಯನ್ ಯತ್ಪಾಚೀಂ
ದಿಶಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ತೇನ ಸ್ರಾಚ್ಯಾನ್ ಸ್ರಾಣಾನ್ ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ |
ಯದ್ವಕ್ಷಿಣಾಂ ಯತ್ಪಾಚೀಂ ಯದುದೀಚೀಂ ಯದಧೋ
ಯದೂರ್ಧ್ವಂ ಯದಂತರಾ ದಿಶೋ ಯತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ
ತೇನ ಸರ್ವಾನ್ ಸ್ರಾಣಾನ್ ರಶ್ಮಿಷು ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ || ೫ ||

ಭಾರತೀದೇವಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವಳು. ಹೇಗಂದರೆ ಪೃಥಿವಿ, ಜಲ, ತೇಜಸ್ಸುಗಳೆಂಬ ಮೂರ್ತಪದಾರ್ಥಗಳು ಮತ್ತು ಉಳಿದ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಗಳೆಂಬ ಅಮೂರ್ತಪದಾರ್ಥಗಳು ಇವುಗಳೇ ಎಲ್ಲ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮೂರ್ತಪದಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಭಾರತೀದೇವಿ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಅಮೂರ್ತಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ಇರುತ್ತಾನೆ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಆ ಈ ಮೂರ್ತಾಮೂರ್ತಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ತಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತರೆನಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಉದಯಿಸುತ್ತ, ಪೂರ್ವ-ಆಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕಿನ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿ, ಅವರ ಮೂಲಕ ಪೂರ್ವ

ಅಗ್ನೇಯ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತೆಯೇ ಸೂರ್ಯನ ಅಂತರ್ಗತನಾದ ಪ್ರಾಣನೆ ದಕ್ಷಿಣ, ಪಶ್ಚಿಮ, ಉತ್ತರ, ಕೆಳಗಿನ ಮೇಲಿನ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯದ ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಿ, ಆಯಾ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ತನ್ನ ಕಿರಣ ದ್ವಾರಾ ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ಅವರ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೂ ನಿಮಿತ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಅಮೂರ್ತಸ್ಥಃ ಸ ವಾಯುಸ್ತು ಮೂರ್ತಸಂಸ್ಥಾ ಸರಸ್ವತೀ |
 ಆದಿತ್ಯಸ್ಥಃ ಸ ವಾಯುಸ್ತು ಪ್ರಾಣಾನಾತ್ಮನಿ ಸನ್ನಯೇತ್ |
 ಪ್ರಾಚ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಣಾಸ್ತಥೇಂದ್ರಾದ್ಯಾ ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ ಯನಾದಯಃ |
 ಪ್ರತೀಚ್ಯಾ ವರುಣಾದ್ಯಾಸ್ತು ಸೋಮಾದ್ಯಾ ಉತ್ತರಾಃ ಸ್ಪೃತಾಃ |
 ಶೇಷಮಿತ್ರಾವನಾಚೀನೌ ವೀಂದ್ರಕಾಮಾವುದಕ್ತನೌ |
 ಸಭಾರ್ಯಾಃ ಕೋಣಪೈಃ ಸಾರ್ಥಂ ಚತ್ವಾರೋ ದಿಶಿ ದಿಶ್ಯಹಿ |

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಜಗದುಪಾದಾನ ಪದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವಾಯುವೂ, ಪೃಥಿವಿ, ಅಪ್-ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸರಸ್ವತೀಯೂ ಇದ್ದಾಳೆ. ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಎಲ್ಲ ದಿಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳು ದೇವತೆಗಳು; ದಕ್ಷಿಣದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಯಮ ನಿರ್ಮತಿಗಳು ದೇವತೆಗಳು. ಪಶ್ಚಿಮದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ವರುಣ-ವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳು. ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಕುಬೇರ-ಈಶಾನರು ದೇವತೆಗಳು. ಕೆಳಗಿನ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಶೇಷ ಮಿತ್ರರು ದೇವತೆಗಳು. ಉರ್ಧ್ವ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಗರುಡ-ಮನ್ಮಥರು ದೇವತೆಗಳು. ಹೀಗೆ ಪ್ರತಿ ದಿಕ್ಕಿಗೂ ಸಪತ್ನೀಕರಾದ ಇಬ್ಬರು, ಅಂದರೆ ಒಟ್ಟಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ದೇವತೆಗಳಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಆಯಾ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವ ಜೀತನರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕರಾದುದರಿಂದ ಆಯಾ ದಿಕ್ಕುಗಳ ಪ್ರಾಣರೆಂದೆನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಗಾಗಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ-ಭಾರತಿಯರ ಉದಯ :
ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಏಷ ನೈಶ್ವಾನರೋ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ಪ್ರಾಣೋಽಗ್ನಿ ರುದಯತೇ |
 ತದೇತದ್ಯಜಾಃ ಭುಕ್ತವಾಃ |
 ವಿಶ್ವರೂಪಂ ಕರಿಣಂ ಜಾತನೇದಸಂ
 ಪರಾಯಣಂ ಜ್ಯೋತಿರೇಕಂ ತಪಂತಮ್ |
 ಸಹಸ್ರರಶ್ಮಿಃ ಶತಧಾ ವರ್ತಮಾನಃ
 ಪ್ರಾಣಃ ಪ್ರಜಾನಾನುದಯತೈಷ ಸೂರ್ಯಃ || ೬ ||

ಆದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪೂರ್ಣರೂಪನೂ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಭಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ, ಅಂದರೆ ಸಂಹಾರಮಾಡುವುದರಿಂದ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಥವ ಪ್ರಾಣನು ಶಾಖಕೊಡುವುದು, ಜೀರ್ಣಮಾಡುವುದು, ಒಣಗಿಸುವುದು ಮುಂತಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕಾರಣನಾಗುತ್ತ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಈ ವಿಷಯವು ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—

ಪರಿಪೂರ್ಣಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ, ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ, ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಾಶ್ರಯನಾದ, ಪ್ರಧಾನನಾದ, ಸುಡುವಿಕೆ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ, ಆದಿತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ಅನಂತತೇಜಸ್ಸುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅನಂತರೂಪಗಳಿಂದ ಸಕಲಜೀವಿಗಳಲ್ಲೂ ಸನ್ನಿಹಿತನಾಗಿ ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆಯೇ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಭಾರತೀದೇವಿಯೂ ಔಷಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿ ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ನಿಮಿತ್ತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾಲನಿಯಾನುಕರು ಸ್ರಾಣ-ಭಾರತಿಯರು :

ಉಪನಿಷತ್—ಸಂವತ್ಸರೋ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತಸ್ಯಾಯನೇ ದಕ್ಷಿಣಂ ಚೋತ್ತರಂ ಚ | ತದ್ಯೇ ಹ ನೈ ತದಿಷ್ಟಾಪೂರ್ತೇ ಕೃತಮಿತ್ಯುಪಾಸತೇ ತೇ ಚಾಂದ್ರನುಸನೇನ ಲೋಕನುಭಿಜಯಂತೇ | ತ ಏನ ಪುನರಾವರ್ತಂತೇ | ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಯುಷಯಃ ಪ್ರಜಾಕಾನಾ ದಕ್ಷಿಣಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಂತೇ | ಏಷ ನೈ ರಯಿಯಃ ಪಿತೃಯಾಣಃ || ೭ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿದ್ದು ಜೀವಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆ ಸಂವತ್ಸರಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯಗತಿಯಿಂದ ತಿಳಿಯಬಹುದಾದ ದೇವಯಾನ, ಪಿತೃಯಾಣ ಮಾರ್ಗಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಭಿಮನ್ಯಮಾನವಾದ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳೆ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಯಣಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀ-ಪ್ರಾಣರು ಅಂತರ್ಗತರಾಗಿ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಸಾಧಕರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸಂತತಿ ಮೊದಲಾದ ಲೌಕಿಕ ಫಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತ ಯಾಗ, ಅನ್ನದಾನಾದಿ ಮತ್ತು ಇತರ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಪಿತೃಯಾಣಮಾರ್ಗವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಚಂದ್ರಲೋಕವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೇರುತ್ತಾರೆ. ಮುಂದೆ ವೈಶ್ವಾನರಾದಿ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗದೆ, ಪುಣ್ಯ ತೀರಿದಾಗ ಚಂದ್ರಲೋಕದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾರೆ. ಹೀಗೆ ಪಿತೃಯಾಣಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋದವರಿಗೆ

ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳ ಚಂದ್ರಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನಲ್ಲಿರುವ ಭಾರತಿಯೇ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದು.

ನಿವರಣೆ—ಗಮ್ಯದೇವತೆಯೇ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೂ ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ, ಪಿತೃಯಾಣಮಾರ್ಗದ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗೆ ಭಾರತಿಯೇ ನಿಯಾಮಕಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಯನಕ್ಕೂ ಅವಳೇ ನಿಯಾಮಕಳು.

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥೋತ್ತರೇಣ ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ವಿದ್ಯಯಾ ಆತ್ಮಾನಮನ್ನಿಷ್ಯಾಽದಿತ್ಯಮಭಿಜಯಂತೇ | ಏತದ್ವೈ ಸ್ವಾಶಾ ನಾಮಾಯತನಮೇತದಮೃತಮಭಯಮೇತತ್ಪರಾಯಣಮೇತಸ್ಮಾನ್ನ ಪುನರಾವರ್ತಂತ ಇತ್ಯೇಷ ನಿರೋಧಃ ||

ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು ಕೃಚ್ಛ್ರ-ಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿ ರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸು, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆ, ಆಸ್ತಿಕೈಬುದ್ಧಿ, ವೇದಾಂತ ಶಾಸ್ತ್ರ ಸಂಪಾದಿತಜ್ಞಾನ ಇವುಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ತಿಳಿದು, ದೇವಯಾನಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗಿ ಅದಿತ್ಯನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೇವಯಾನ ಮಾರ್ಗ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೇ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ. ಇದುವೇ ಮುಕ್ತಿಪ್ರದ, ಭಯರಹಿತ. ಇದುವೇ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತರಿಗೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ದೇವಯಾನ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋದವರು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪ್ಪನರಾ ವೃತ್ತಿಗೆ ಅಯೋಗ್ಯರಾದ ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಡೆಯುವವನಾದುದರಿಂದಲೇ, ಅದಿತ್ಯಾಂತರ್ಗತನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ 'ನಿರೋಧ'ವೆಂದು ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೆಸರು ಇದೆ. ಗಮ್ಯದೇವತೆಯೇ ಮಾರ್ಗಕ್ಕೂ, ಅದರ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗೂ ನಿಯಾಮಕನಾದುದರಿಂದ, ದೇವಯಾನ ಮಾರ್ಗದ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಲ್ಲೊಬ್ಬನಾದ ಉತ್ತರಾಯಣಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗೆ ಪ್ರಾಣನು ನಿಯಾಮಕನೆಂದ ಮೇಲೆ ಅವನೇ ಉತ್ತರಾಯಣಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕ.

ಭಾಷ್ಯ—ಸಂವತ್ಸರಸ್ಥೋ ಭಗವಾನ್ ನಾಗೀರಾವಯನಸ್ಥಿತೌ |

ಅನುನಾದ—ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಭಾರತಿ ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣರು ಎರಡು ಆಯನಗಳಲ್ಲಿದ್ದಾರೆ.

ದೇವಯಾನ ಮತ್ತು ಪಿತೃಯಾಣ :

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ |

ಪಂಚಸಾದಂ ಪಿತರಂ ದ್ವಾದಶಾಕೃತಿಂ ದಿನ ಅಹುಃ ಸರೇ ಅರ್ಧೇ ಪುರೀಷಿಣಂ | ಅಥೇನೇ ಅನ್ಯ ಉ ಸರೇ ನಿಚಕ್ಷಣಂ ಸಪ್ತಚಕ್ರೇ ಷಳರ ಅಹುರರ್ಪಿತಮಿತಿ || ೮ ||

ಕೆಲವರು ಪಿತೃಯಾಣಮಾರ್ಗದಿಂದ, ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ದೇವಯಾನಮಾರ್ಗದಿಂದ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಸಮ್ಮತಿಯೂ ಇದೆ. ಹೇಮಂತ-ಶಿಶಿರಯುತುಗಳಿಗೆ ಐಕ್ಯವಿವಕ್ಷೆ ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡಾಗ, ಐದುಯುತುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪ್ರತಿಬಿಂಬರು, ಆದಿತ್ಯನು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಹನ್ನೆರಡು ಮಾಸಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೇ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಮೆಗಳು. ಅವನು ವಿವೇಕಿಯಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಸಪ್ತಾರ್ಷಿಗಳುಳ್ಳ ಆರು ಅಜ್ಜುಗಳುಳ್ಳ ರಥದಲ್ಲಿ ಅವನು ಇದ್ದಾನೆ. ಈ ಆದಿತ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ದಕ್ಷಿಣಾರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ, ಮಳೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವಂಥವ ಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು, ಅಂದರೆ ಪಿತೃಯಾಣಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮಿಗಳು ತಮ್ಮದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತ್ಯನು ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಉತ್ತರಾರ್ಧಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವ ಕಾಲದ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯ ದೇವಯಾನಮಾರ್ಗವನ್ನು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ತಮ್ಮದೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಮಾಸೋ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತಸ್ಯ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಏವ ರಯಿಃ |
ಶುಕ್ಲಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತಸ್ಮಾದೇತೇ ಋಷಯಃ ಶುಕ್ಲ ಇಷ್ಟಿಂ
ಕುರ್ವಂತೀತರ ಇತರಸ್ಮಿನ್ | ಅಹೋರಾತ್ರೇ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |
ತಸ್ಯಾಹರೇನ ಪ್ರಾಣೋ ರಾತ್ರಿರೇನ ರಯಿಃ | ಪ್ರಾಣಂ ನಾ ಏತೇ
ಪ್ರಸ್ಯಂದಂತಿ ಯೇ ದಿನಾ ರತ್ಯಾ ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ | ಬ್ರಹ್ಮ
ಚರ್ಯಮೇವ ತದ್ಯದ್ರಾತ್ರೌ ರತ್ಯಾ ಸಂಯುಜ್ಯಂತೇ || ೯ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಮಾಸರೂಪವಾದ ಕಾಲದೊಳಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾರತಿಯು ಮಾಸದ ಒಂದು ಭಾಗವಾದ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರಾಣನು ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವಾದ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿದ್ದು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಉತ್ತರಾಯಣಗಳ ನಿಯಾಮಕನಾದ ಪ್ರಾಣನು ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಉತ್ತರಾಯಣ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಲಿಚ್ಛಿಸುವ ಋಷಿಗಳು, ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಕಾಮಪ್ರಾಣಪೂಜಾರೂಪವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ದಕ್ಷಿಣಾಯನಗಳ ನಿಯಾಮಕಳಾದ ಭಾರತಿಯು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಯಾಮಕಳಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ಮಾರ್ಗ (ಪಿತೃಯಾಣ)ದಿಂದ ಚಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿಚ್ಛಿಸುವವರು ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾಮ್ಯವಾದ ಭಾರತೀ ಪೂಜಾರೂಪವಾದ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ದಿನರೂಪವಾದ ಕಾಲದೊಳಗೆ ನಿಯಾಮಕನಾಗಿದ್ದು ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾರತಿಯು ದಿವಸದ ರಾತ್ರಿಭಾಗದಲ್ಲೂ, ಪ್ರಾಣನು ಹಗಲುಭಾಗದಲ್ಲೂ ನಿಯಾಮಕರಾಗಿದ್ದು ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿ

ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಮಿತ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ದಂಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಿದ್ದು ಜೀವಿಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನೂ, ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಭಾರತಿಯೂ ಇದ್ದು, ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಈ ಸೃಷ್ಟಿಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರು ನಿಮಿತ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಗಲಲ್ಲಿ ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಸನ್ನಿಧಾನ ಅಧಿಕವಾಗಿರುವಷ್ಟು, ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಭಾರತೀ ಸನ್ನಿಧಾನವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಭಾರತೀ ಸನ್ನಿಧಾನವಿರುವಷ್ಟು ಪುರುಷನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಸನ್ನಿಧಾನವಿದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಹಗಲುಹೊತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಮಾಡುವವರು ವೀರ್ಯದ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಭಾರತೀದೇವಿಯೊಡನೆ ಕೂಡಿಸದೆ ಬೇರೆಲ್ಲಿಯೋ ಬಿಟ್ಟಂತಾಗುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿಯೊತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಸಂಗ ಮಾಡುವವರು, ಆಗ ಭಾರತೀದೇವಿಯ ವಿಶೇಷಸನ್ನಿಧಾನವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಇಡುವ ಮೂಲಕ ಪ್ರಾಣ-ಭಾರತಿಯರ ಸಮಾಗಮ ಮಾಡಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮಾನ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಓಗೆ ರಾತ್ರಿಯ ಅಭಿಮಾನಿನ ಭಾರತಿಯು ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿಯೂ, ಹಗಲಿನ ಅಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣನು ಪುರುಷನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಮಾಸಸ್ಥಿತಿಃ ಸ ಭಗವಾನ್ ಪಕ್ಷಯೋರ್ನಾಕ್ಶ ಮಾರುತಃ |
ಅಹೋರಾತ್ರೇ ತು ಭಗವಾನ್ ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯಹನಿ ವಾಜ್ಞನಿಶಿ ||
ದಂಪತ್ಯೋರ್ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುಃ ಭಾರ್ಯಾಸ್ಥಾ ತು ಸರಸ್ವತೀ |
ಭರ್ತ್ಯಸ್ಥಃ ಸ ಸ್ವಯಂ ನಾಯುಃ ಏವಂ ಜಾನನ್ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ||
ಇತಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತಾಯಾಮ್ |

ಅನುನಾದ—ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆ. ಪಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಭಾರತೀ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣರು ಇದ್ದಾರೆ. ದಿನದಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಣನು ಹಗಲಲ್ಲೂ, ಭಾರತಿಯು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲೂ ಇದ್ದಾರೆ. ದಂಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಸನ್ನಿಧಾನವಿದೆ. ಭಾರ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಭಾರತಿಯೂ, ಭರ್ತೃವನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಪ್ರಾಣನು ಹಗಲಲ್ಲೂ, ಭಾರತಿಯು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಹಗಲಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಸಂಬಂಧವನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೊರಹಾಕುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಈ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಒಂದು ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ‘ದಂಪತ್ಯೋರ್ಭಗವಾನ್.....’ ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಅನ್ನಂ ನೈ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ | ತತೋ ಹ ನೈ ತದ್ರೇತಃ
 ತಸ್ಮಾದಿನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ | ತದ್ಯೇ ಹ ನೈ
 ತತ್ಪ್ರಜಾಪತಿಸ್ತತ್ರಂ ಚರಂತಿ | ಯೇ ನಿಧುನಮುತ್ಪಾದಯಂತೇ |
 ತೇಷಾಮೇನೈಷ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೋ ಯೇಷಾಂ ತಪೋ
 ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ಯೇಷು ಸತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ತೇಷಾಮಸೌ
 ನಿರಜೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೋ ನ ಯೇಷು ಜಿಹ್ಮನುಸೃತಂ ನ
 ನಾಯಾ ಚೇತಿ || ೧೦ ||

|| ಇತಿ ಪ್ರಥಮಪ್ರಶ್ನಪ್ರತಿನಚನಮ್ ||

ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಅನ್ನದಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಅನ್ನ
 ದಲ್ಲಿದ್ದು, ಅನ್ನವನ್ನು ರೇತೋರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಮಾಡಿಸಿ, ಆ ರೇತಸ್ಸಿನಿಂದ
 ಸಕಲಜೀವಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಾಣ ಮೊದ
 ಲಾದ ನಿಮಿತ್ತಕಾರಣ, ರೇತಸ್ಸು ಮೊದಲಾದ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಜೆ
 ಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಯಾರು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಸಂತತಿ
 ಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸತ್ಯಲೋಕವು
 ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಯಾರಿಗೆ ತಪಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೆ ಇದೆಯೋ, ಯಾರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಾದ
 ಮಾತು ನಿಯತವಾಗಿರುವುದೋ, ಯಾರಲ್ಲಿ ಕುಟಿಲಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲವೋ, ಸುಳ್ಳುಮಾತು
 ವಂಚನೆ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಯಾರಲ್ಲಿಲ್ಲವೋ ಅವರಿಗೆ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ
 ಸತ್ಯಲೋಕವು ಸಿಗುತ್ತದೆ. ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಲಯದವರೆಗೆ ಅವರು ಅಲ್ಲಿ
 ಇರುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಅವರಿಗೆ ಅಪ್ರಾಕೃತವಾದ ವೈಕುಂಠ ಲೋಕವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಮುಗಿಯಿತು.

|| ಅಥ ದ್ವಿತೀಯ ಪ್ರಶ್ನಃ ||

ಯಾರು ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತ?

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಭಾರ್ಗವೋ ವೈದರ್ಭಿಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್
 ಕತೈನ ದೇನಾಃ ಪ್ರಜಾ ನಿಧಾರಯಂತೇ | ಕತರ ಏತತ್
 ಪ್ರಕಾಶಯಂತೇ | ಕಃ ಪುನರೇಷಾಂ ವರಿಷ್ಠ ಇತಿ || ೧ ||

ಅನಂತರ ಭೃಗುವಿನ ಮಗನಾದ ವೈದರ್ಭಿಯು ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು 'ಪೂಜ್ಯರೇ
 ಎಷ್ಟು ದೇವತೆಗಳು ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಪಾಲನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಎಷ್ಟು ದೇವತೆ
 ಗಳು ಹುಟ್ಟಿದ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ವಿಷಯ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ?
 ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನು ಯಾರನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೂ ಸ್ಥಿತಿ

ಕಾರಣನೂ, ಜ್ಞಾನದಾಯಕನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ? ಈ ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠ? ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನಿರಬೇಕು. ಅವನು ಏಕೆ ಶ್ರೇಷ್ಠ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

ನಿವರಣೆ—ಭಗವಂತನು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು ಪೂರ್ವ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸೃಷ್ಟಿಯ ನಂತರ ಸ್ಥಿತಿ ಜ್ಞಾನಗಳು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಭಗವಂತನು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ನಿಮಿತ್ತನನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಸಕಲ ಜೀವರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನು ಎಂಬುದೂ ಪೂರ್ವ ಪ್ರಶ್ನೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ವೈದರ್ಭಿಯ ಈ ಎರಡನೇ ಪ್ರಶ್ನೆ ಹೊರಟಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ಆಕಾಶೋ ಹ ನಾ ಏಷ ದೇವೋ
ನಾಯುರಗ್ನಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ವಾಙ್ಮನಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ | ತೇ
ಪ್ರಾಕಾಶ್ಯಾ ಅಭಿನದಂತಿ | ನಯಮೇತದ್ವಾಣಮವಸ್ಥಭ್ಯ
ನಿಧಾರಯಾನು ಇತಿ || ೨ ||

ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ ವೈದರ್ಭಿಗೆ ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಹೇಳಿದರು. ಆಕಾಶ, ಭೂತ ವಾಯು, ಅಗ್ನಿ, ಅಪ್, ಪೃಥಿವೀ.ವಾಕ್, ಮನಸ್ಸು ಇವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆಯೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಿತಿಕಾರಣರು ಮತ್ತು ಜ್ಞಾನದಾಯಕರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷು, ಶ್ರೋತ್ರ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಉಳಿದವರು ಸ್ಥಿತಿ ಕಾರಣರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಧಾರಕರೂ ಪ್ರಕಾಶಕರೂ ಆದ ಆ ದೇವತೆಗಳು 'ನಾವೇ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧರಿಸುತ್ತೇವೆ. ನಾವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಜ್ಞಾನದಾಯಕರಾಗಿದ್ದೇವೆ' ಎಂದು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಿಂದ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಂಡರು.

ಭಾಷ್ಯ—ನಾಯುರಗ್ನಿರಿತ್ಯತ್ರ ಭೂತನಾಯುರುಚ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—'ವಾಯುರಗ್ನಿ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಯುಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಭೂತವಾಯುವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ, ಹೊರತು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಅಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ನಾಯು ಜೀವೋತ್ತಮತ್ವ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನ್ ವರಿಷ್ಠಃ ಪ್ರಾಣ ಉನಾಚ | ನಾ ನೋಹನಾಪ-
ದ್ಯಥಾಹಮೇನೈತತ್ಪಂಚಧಾಃತ್ಮಾನಂ ವಿಭಜ್ಯ ಏತದ್ಬ್ರಾಣಮನಸ್ಪಥ್ಯ
ವಿಧಾರಯಾಮೀತಿ | ತೇಶ್ಚದ್ವಧಾನಾ ಬಭೂವುಃ | ಸೋಽಭಿಮಾ-
ನಾದೂರ್ಧ್ವಮುತ್ಕ್ರಮತ ಇವ | ತಸ್ಮಿನ್ನುತ್ಕ್ರಮತಿ ಅಥೇತರೇ
ಸರ್ವ ಏವೋತ್ಕ್ರಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವ
ಏವ ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ || ೩ ||

ಈ ರೀತಿ ಅಹಂಕಾರದಿಂದ ಕಾದಾಡುತ್ತಿದ್ದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರಾಣನು ಹೇಳಿದನು.

“ನಾನೇ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಐದು ರೂಪಗಳಿಂದ ಜೀವಿಗಳ ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು
ಅವರನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಅವರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ.
ಆದ್ದರಿಂದ ‘ನಾವೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧಾರಕರು ಮತ್ತು ಪ್ರಕಾಶಕರು’ ಎಂಬುದಾಗಿ
ಭ್ರಮಿಸಬೇಡ” ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಗಳು ವಿಶ್ವಾಸ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ.
ಆಗ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸ ಹುಟ್ಟಿಸಲು ಶರೀರದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ
ಮೇಲಕ್ಕೆ ಚಲಿಸಿ ಹೋದನು. ಆಗ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲಾ
ದೇವತೆಗಳೂ ಶರೀರಧಾರಣೆ ಮಾಡಲು, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರಲೂ ಕೂಡ ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿ
ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರ ಹೊರಟರು. ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ,
ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ, ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸಲು, ತಾವು ಅಲ್ಲಿರಲು
ಸಮರ್ಥರಾದರು.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಾಣಶಬ್ದೇನ ಪ್ರಧಾನನಾಯುಃ |

ಅನುನಾದ—ವಾಯು ಶಬ್ದವು ಅಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣ
ನನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೇ ‘ವರಿಷ್ಠಃ ಪ್ರಾಣಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಲು ಶಕ್ಯವಾಗಿದೆ. ವಾಯು ಶಬ್ದವು ಯಾವ ವೃತ್ತಿ
ಯಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹೇಳದಿರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಪ್ರಕೃತಪರಾಮರ್ಶೆ ಶಕ್ಯವಿ
ರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ವಾಯು ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು,
ಪ್ರಾಣ ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಾಮರ್ಶೆ ಶಕ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದ್ಯಥಾ ಮಧುಮಕ್ಷಿಕಾ ಮಧುಕರರಾಜಾನಮುತ್ಕ್ರಮಂತಂ
ಸರ್ವಾ ಏವೋತ್ಕ್ರಮಂತೇ | ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚ ಪ್ರತಿಷ್ಠಮಾನೇ ಸರ್ವಾ ಏವ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ | ಏನಂ ನಾಜ್ಞನಶ್ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚೇತಿ | ತೇ
ಪ್ರೀತಾಃ ಪ್ರಾಣಂ ಸ್ತುನ್ವಂತೈಷೋಽಗ್ನಿಸ್ತಪತೈಷ ಸೂರ್ಯ ಏಷ

ಪರ್ಜನ್ಯೋ ಮಘವಾನೇಷ ವಾಯುರೇಷ ಪೃಥಿವೀ ರಯಿರ್ದೇವಃ
ಸದಸಚ್ಚಾನ್ಮೃತಂ ಚ ಯತ್ || ೪ ||

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜೇನ್ನೋಣಗಳು, ಪ್ರಧಾನವಾದ ನೋಣವು ಜೇನು ಗೂಡಿನಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗುವಾಗ ತಾವು ಹೊರಗೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಪ್ರಧಾನ ನೋಣವು ಗೂಡಿಗೆ ಬಂದರೆ ತಾವೂ ಗೂಡಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ವಾಗಾದ್ಯಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಯೇ ತಾವೂ ಶರೀರ ಪ್ರವೇಶ ನಿರ್ಗಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಅನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾದಾಗ ಸುಪ್ರೀತರಾದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿದರು. 'ಈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ ಸೂರ್ಯನು ನಾವು ಗಳಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗಿಲ್ಲದ್ದು, ಸೂರ್ಯನಿಗಿಲ್ಲದ್ದು ತಪನಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇವನೇ ಮೇಘ, ಇಂದ್ರ, ಭೂತವಾಯು, ಪೃಥಿವೀ, ವಿತ್ತ, ಮೂರ್ತ, ಅಮೂರ್ತ, ಮುಕ್ತರು ಮೊದಲಾದವರಲ್ಲಿ ಆಯಾಯ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇದ್ದು, ಅಪರವರ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ.'

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಸರ್ವಾಧಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅರಾ ಇನ ರಥನಾಭೌ ಪ್ರಾಣೇ ಸರ್ವಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಯಚೋ
ಯಜೂಂಷಿ ಸಾನಾನಿ ಯಜ್ಞಃ ಕ್ಷತ್ರಂ ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಚ |
ಪ್ರಜಾಪತಿಶ್ಚರಸಿ ಗರ್ಭೇ ತ್ವಮೇನ ಪ್ರತಿಜಾಯಸೇ | ತುಭ್ಯಂ
ಪ್ರಾಣಪ್ರಜಾಸ್ತ್ವಿನಾ ಯತ್ಪ್ರಾಣೈಃ ಪ್ರತಿತಿಷ್ಠಸಿ | ದೇನಾನಾನುಸಿ
ವಹ್ನಿತಮಃ ಪಿತೃಣಾಂ ಪ್ರಥಮಾ ಸ್ವಧಾ | ಯಸೀಣಾಂ
ಚರಿತಂ ಸತ್ಯಂ ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಾನುಪಿ || ೫ ||

ಅಜ್ಜ ಮರಗಳು ರಥ ಚಕ್ರದ ಮಧ್ಯಾವಯವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲವು ಪ್ರಾಣನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಯಗ್ವೇದ, ಯಜುರ್ವೇದ, ಸಾಮವೇದಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು, ಯಾಗ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿ, ಕ್ಷತ್ರಿಯಜಾತಿ, ಇವು ಎಲ್ಲವೂ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇವೆ. ಎಲೈ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನೇ ನೀನೇ ದಕ್ಷಪ್ರಜಾಪತಿ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಜಾಪತಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ಜೀವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಲು ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವಿ. ಶಿಶುವಿನ ಜನನ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ನೀನೇ ನಡೆಸುತ್ತಿ. ಎಲ್ಲ ಶರೀರಗಳಲ್ಲೂ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು ಶರೀರವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾ ನೀನೇ ಇರುವಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳು ನಿನ್ನ

ಅಧೀನರೇ. ನೀನೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಒಯ್ಯುವೆ. ಪಿತೃಗಳಿಗೆ ತಿಲೋದಕ ಪಿಂಡಾದಿಗಳನ್ನು ಒಯ್ಯುವವನೂ ನೀನೆ. ಅಥರ್ವಾಂಗಿರಸಾದಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಸದಾಚಾರ, ಸತ್ಯವಚನ ಎಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ನೆರವೇರುತ್ತವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಇಂದ್ರಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ ತೇಜಸಾ ರುದ್ರೋಽಸಿ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ |
 ತ್ವನಂತರಿಕ್ಷೇ ಚರಸಿ ಸೂರ್ಯಸ್ತ್ವಂ ಜ್ಯೋತಿಸಾಂ ಪತಿಃ |
 ಯದಾ ತ್ವನುಭಿವರ್ಷಸ್ಯಥೇನಾಃ ಪ್ರಾಣ ತೇ ಪ್ರಜಾಃ |
 ಅನಂದರೂಪಾಸ್ತಿಸ್ಮಂತಿ ಕಾಮಾಯಾನ್ತಂ ಭವಿಸ್ಯತೀತಿ |
 ವ್ರಾತೃಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣೈಕರ್ಷಿರತ್ತಾ ನಿಶ್ಚಸ್ಯ ಸತ್ಪತಿಃ | ವಯ-
 ಮದ್ಯಸ್ಯ ದಾತಾರಃ ಪಿತಾ ತ್ವಂ ಮಾತರಿಶ್ವ ನಃ || ೬ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಾಣನೇ ನೀನೇ ಇಂದ್ರ. ತೇಜೋಯುಕ್ತನಾದ ರುದ್ರನೂ ನೀನೇ. ರಕ್ಷಕನೂ ನೀನೇ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ವಾಯುರೂಪದಿಂದ ಸಂಚರಿಸುವವನೂ ನೀನೆ. ಗ್ರಹಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಸೂರ್ಯನೂ ನೀನೇ. ಪ್ರಾಣನೇ ನೀನು ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿದ್ದು ಯಾವಾಗ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವೆಯೋ ಆಗ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳೂ ನಮಗೆ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ ಅನ್ನ ಸಿಗುವುದೆಂದು ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರತನಿಷ್ಠನಾಗಿ ಅಥರ್ವವೇದ ದ್ರಷ್ಟನಾದ ಏಕರ್ಷಿಯು ನೀನೆ. ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಂಹರಿಸುವ ಯಮಾದಿಗಳೂ ನೀನೆ. ನೀನೇ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಅಧಿಪತಿ. ನಾವೆಲ್ಲ ನಿನ್ನ ಪೂಜಕರು. ಹೇ ಪ್ರಾಣನೇ ! ನೀನೆ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ತಂದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಾತೇ ತನೂರ್ನಾಚಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಯಾ ಶ್ರೋತ್ರೇ ಯಾ ಚ
 ಚಕ್ಷುಷಿ | ಯಾ ಮನಸಿ ಸಂತತಾ ಶಿನಾಂ ತಾಂ ಕುರು
 ನೋತ್ಕ್ರಮೀಃ | ಪ್ರಾಣಸ್ಯೈತದ್ವಶೇ ಸರ್ವಂ ತ್ರಿದಿನೇ
 ಯತ್ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ | ಮಾತೇನ ಪುತ್ರಾನ್ ರಕ್ಷಸ್ವ ಶ್ರೀಶ್ಚ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಚ
 ವಿಧೇಹಿ ನಃ || ೭ ||

|| ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಪ್ರಶ್ನಪ್ರತಿನಿಚನಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||

ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಶ್ರೋತ್ರೇಂದ್ರಿಯದಲ್ಲಿ, ಚಕ್ಷುಸ್ಸು ಮನಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ, ಅಂತೆಯೇ ಇತರ ತತ್ವಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ನಿನ್ನ ರೂಪಗಳು ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿರುತ್ತವೋ ಆ ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಶಾಂತಗೊಳಿಸು. ಆ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತೊಲಗ ಬೇಡ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವೆಲ್ಲವೂ ನಿನ್ನ ಅಧೀನ. ನೀನು ಅಧ್ಯಾತ್ಮಧಾರಕ ಮಾತ್ರನಲ್ಲ ಅಧಿದೈವ, ಅಧಿಭೂತಧಾರಕನೂ ನೀನೇ. ಸಕಲೇಂದ್ರಿಯಗಳಲ್ಲೂ ಇದ್ದು

ಆಯಾಯ ಇಂದ್ರಿಯ ಪ್ರೇರಕನಾಗಿ, ತಾಯಿಯು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ನೀನು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಲಹು. ನಮಗೆ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಸಲಹುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ. ಜೀವಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ನೀಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನೂ ದಯಪಾಲಿಸು.

ಬೇರೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತತ್ತ್ವದೇವತೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಧೆ :

ನಿವರಣೆ—ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳ ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯ ವಿವರಗಳು ಐತರೇಯ ಛಾಂದೋಗ್ಯ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಐತರೇಯದಲ್ಲಿ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಶರೀರದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸುವರು. ಆಗ ಶರೀರ ಪಾತವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ನಿರ್ಗಮಿಸಿದಾಗ ಶರೀರ ಪಾತವಾಯಿತು. ತಿರುಗಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಾಗಿ ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು. ಆದರೂ ಶರೀರ ಎದ್ದೇಳಲಿಲ್ಲ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಅದು ಎದ್ದು ನಿಂತಿತು, ಎಂದು ಕಥೆ ಇದೆ. ಛಾಂದೋಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಷಟ್ಪಶ್ಚದಂತೆಯೇ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಶರೀರದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಉಳಿದ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳು ಆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರಲಾರದೆ ತಾವೂ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಬಳಿಕವೇ ಅವರೆಲ್ಲ ತಿರುಗಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿರುವ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಏನು ಪರಿಹಾರ ? ಇದಕ್ಕೆ ಷಟ್ಪಶ್ಚ ಟೀಕೆಯ ಮಂಕಾಲೀಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕಲ್ಪಭೇದದಿಂದ ಪರಿಹಾರ ಒಂದು ವಿಧ. ಇನ್ನೊಂದು ವಿಧ— ಒಂದೇ ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಾರಿ ಈ ಕಥೆ ನಡೆಯಿತೆಂದು. ಐತರೇಯದ ಕಥೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಅನುಗ್ರಹವಿಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಯಿಂದ ಶರೀರಧಾರಣಾದಿಗಳು ನಡೆಯಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಈ ಸ್ಪರ್ಧೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದರೂ, ನಾವು ಎಲ್ಲ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿದರೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಶರೀರಧಾರಣಾದಿಗಳನ್ನು ಏಕೆ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾರೆವೆಂದು ಕೊಂಡು, ಆ ತತ್ತ್ವಾಭಿಮಾನಿಗಳೇ ತಿರುಗಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಗೆ ತೊಡಗಿದಾಗ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೆ ಮೊದಲಿಗೆ ಶರೀರದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸಿದನು. ಆಗ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೇ ಅಶಕ್ಯವಾಯಿತೆಂದರೆ, ಇನ್ನು ಆ ಶರೀರದ ಧಾರಣಾದಿಗಳನ್ನಾದರೂ ಅವರು ಅದೆಂತು ಮಾಡಬಲ್ಲರು ಎನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಎರಡನೇ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮುಗಿಯಿತು.

ಅಥ ತೃತೀಯಪ್ರಶ್ನಃ

ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪ್ರಭುತ್ವ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಕೌಸಲ್ಯಶ್ಚಾಶ್ವಲಾಯನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್
 ಕುತ ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ | ಕಥಮಾಯಾತ್ಯಸ್ತಿಸ್ತಿಂಚ್ಛರೀರೇ |
 ಆತ್ಮಾನಂ ನಾ ಪ್ರವಿಭಜ್ಯ ಕಥಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ | ಕೇನೋತ್ಕ್ರಮತೇ |
 ಕಥಂ ಬಾಹ್ಯಮಭಿಧತ್ತೇ ಕಥಮುಧ್ಯಾತ್ಮಮಿತಿ || ೧ ||

ಅನಂತರ ಅಶ್ವಲಾಯನ ಪುತ್ರನಾದ ಕೌಸಲ್ಯನು ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು ಕುರಿತು
 'ಪೂಜ್ಯರೇ, ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಯಾರಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ ? ಏಕೆಂದರೆ ಮಹಾ
 ಮಹಿಮನಾದ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಭಗವಂತನಿಂದಲಾದರೂ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಸಾಧ್ಯ ?
 ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಾಣನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಾನೆ ?
 ತನ್ನನ್ನು ಐದು ರೂಪಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಿಸಿಕೊಂಡು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಇರುತ್ತಾನೆ ?
 ಅಂದರೆ ಆ ರೂಪಗಳಾವುವು ? ಯಾವ ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಯಾವ ಯಾವ ಕೆಲಸ
 ಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ ? ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ ಜೀವ-ಪರಮಾತ್ಮರನ್ನು
 ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು, ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಟು ಹೋಗುತ್ತಾನೆ ? ಯಾವ ರೂಪದಿಂದ
 ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ, ಅಧಿಭೂತ ಅಧಿದೈವಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ?' ಎಂದು
 ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ ಅತಿಪ್ರಶ್ನಾನ್ ಪೃಚ್ಛಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಿಣೋಸೀತಿ |
 ತಸ್ಮಾತ್ತೇಹಂ ಬ್ರೂಮಿ | ಆತ್ಮತ ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ |
 ಯಥೈಷಾ ಪುರುಷೇ ಛಾಯಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ನೇತದಾತತಂ || ೨ ||

ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಆಶ್ವಲಾಯನನಿಗೆ ಉತ್ತರಿಸಿದರು 'ನೀನು ಒಳ್ಳೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆ
 ಗಳನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದಿ. ಬಹಳ ವೇದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮಾತನಾಡುವವನಾಗಿದ್ದಿ.
 ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ನಿನ್ನ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರಿಸುತ್ತೇನೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಮಹಾ
 ಮಹಿಮನಾದರೂ ಅವನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಹೇಗೆ ಈ
 ಶರೀರದ ನೆರಳು ಶರೀರದ ಅಧೀನವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಎಲ್ಲವೂ ಪರಮಾತ್ಮನ
 ಅಧೀನ. ಅವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಮಹಿಮೆ ಉಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ,
 ಅವನಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಹುಟ್ಟುವುದು ಶಕ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಆತ್ಮತಃ ಪರಮಾತ್ಮತಃ |

ಅನುನಾದ—'ಆತ್ಮತ ಏಷ ಪ್ರಾಣೋ ಜಾಯತೇ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ,
 ಆತ್ಮ ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಹುಟ್ಟಿ
 ಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಉಪನಿಷತ್—ಮನೋಕ್ಯತೇನಾಯಾತ್ಯಸ್ತಿಂಚ್ಛರೀರೇ | ಯಥಾ ಸಮ್ರಾಡೇ
ವಾಧಿಕ್ಯತಾನ್ ವಿನಿಯುಂಕ್ತ ಏತಾನ್ ಗ್ರಾಮಾನಧಿತಿಷ್ಠಸ್ವೈತಾನ್
ಗ್ರಾಮಾನಧಿತಿಷ್ಠಸ್ವೇತ್ಯೇವಮೇವೈಷ ಪ್ರಾಣ ಇತರಾನ್ ಪ್ರಾಣಾನ್
ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಗೇವ ಸನ್ನಿಧತ್ತೇ || ೩ ||

ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಶರೀರಕಾರ್ಯ
ಗಳನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಹೇಗೆ ಒಬ್ಬ ಚಕ್ರವರ್ಮಿಯು ತನ್ನ ಸಾಮಂತರಾದರಿಗೆ
ನೀನು ಪಾಟಲೀಪುತ್ರಾಧಿಪತಿಯಾಗು, ನೀನು ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾಗು ಎಂದು
ಮುಂತಾಗಿ ನೇಮಿಸುತ್ತಾನೋ ಹಾಗೆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಇತರ ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ
ಗಳಿಗೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ವಿಷ್ಣೋರ್ವಾಯುಃ ಸಮುತ್ಪನ್ನೋ ವಾಯೋಃ ಸರ್ವಾಶ್ಚ ದೇವತಾಃ |
ಪ್ರಾಣಾದ್ಯಾಸ್ತಾನ್ನಯನ್ ಪ್ರಾಣ ಆಜ್ಞಾಪಯತಿ ರಾಜವತ್ |
ಸ್ವಯಂ ಚ ಪಂಚರೂಪಃ ಸನ್ ದದ್ಯಾನ್ಮೋಕ್ಷಾದಿಕಂ ಪ್ರಭುಃ ||
ಇತಿ ಪ್ರಭಂಜನೇ |

ಅನುನಾದ—ವಿಷ್ಣು ವಿನಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ
ನಿಂದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತನಗಿಂತ
ಭಿನ್ನರಾದ, ತನ್ನಿಂದಲೇ ಹುಟ್ಟಿದ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳನ್ನು ರಾಜನಂತೆ, ಅವರವರ ಕೆಲಸ
ಗಳಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಮರ್ಥನಾದ ಆ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ತನಗಿಂತ ಭಿನ್ನರಾದ
ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿಗಳಲ್ಲಿ, ತಾನು ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚರೂಪದಿಂದ ಇದ್ದು, ಮೋಕ್ಷಾದಿ
ಪ್ರಣ್ಯಾಲೋಕಗಳನ್ನು ಭಗವಂತನ ಅನುಜ್ಞೆಯಿಂದ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು 'ಪ್ರಭಂಜನ'
ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸಾಯೂಪಸ್ಥೇಽಪಾನಂ ಚಕ್ಷುಃಶ್ರೋತ್ರೇ ಮುಖನಾಸಿ
ಕಾಭ್ಯಾಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ | ಮಧ್ಯೇ ತು ಸಮಾನಃ |
ಏಷ ಹೈತದ್ಧುತಮುನ್ನಂ ಸಮಂ ನಯತಿ ತಸ್ಮಾದೇತಾಃ
ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷೋ ಭವಂತಿ | ಹೃದಿ ಹೈಷ ಆತ್ಮಾ || ೪ ||

ಮಲಾದಿಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆ ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಅಪಾನನೆನಿಸುವ ಅಪಾನ ವಾಯು
ವನ್ನು ತನ್ನ ಅಪಾನವೆಂಬ ರೂಪದಿಂದ ಯುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ, ಪಾಯು ಉಪಸ್ಥ
ಗಳಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಣ್ಣು ಕಿವಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಮುಖ ಮೂಗುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮುಖ್ಯ
ಪ್ರಾಣನು ತಾನೇ ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸು

ತ್ತಾನೆ. ಸಮಾನನು ಸಮಾನವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಪ್ರಾಣಾಪಾನಗಳ ನಡುವೆ, ಅಂದರೆ ನಾಭಿಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಸಮಾನವಾಯುವು ಉಂಡ ಅನ್ನವನ್ನು ಶರೀರದ ಆಯಾಯ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ವಾಯು ಎಗೆ ಸಮಾನ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅನ್ನವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವುದರಿಂದಲೇ ಕಣ್ಣು, ಕಿವಿ, ಮೂಗು, ನಾಲಿಗೆ, ಚರ್ಮ, ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಬುದ್ಧಿಗಳೆಂಬ ಏಳು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಆತ್ಮನು ತಾನೇ ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸಂಪರ್ಕಿಸಿ ಅನುಭವಿಸಲಾರ. ಆತ್ಮನು ಅಣುರೂಪನಾಗಿ ಹೃದಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ವಿಷಯಪದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಮೂಲಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಹಾಯವು ಅತ್ಯಾವಶ್ಯಕ.

**ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ರೈತದೇಕಶತಂ ನಾಡೀನಾಂ | ತಾಸಾಂ ಶತನೇಕೈಕಸ್ಯಾಂ
ದ್ವಾಸಪ್ತತಿಂ ಪ್ರತಿಶಾಖಾನಾಡೀಸಹಸ್ರಾಣಿ ಭವಂತ್ಯಾಸು ವ್ಯಾನಶ್ಚರತಿ
ಅಥೈಕಯೋರ್ಧ್ವ ಉದಾನಃ ಪುಣ್ಯೇನ ಪುಣ್ಯಂ ಲೋಕಂ
ನಯತಿ ಸಾಪೇನ ಸಾಪಮುಭಾಭ್ಯಾಸೇವ ಮನುಷ್ಯ ಲೋಕಂ
|| ೫ ||**

ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ನೂರೊಂದು ಮುಖ್ಯನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ನೂರು ನೂರರಂತೆ ಉಪನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಿಗೂ ತಿರುಗಿ ಉಪನಾಡಿಗಳು ಬೇರೆ ಇವೆ. ಒಟ್ಟು ಎಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಸಾವಿರನಾಡಿಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನ್ನರಸವನ್ನು ನಾನಾವಿಧದಿಂದ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾನ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವ್ಯಾನವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು, ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾನ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಉದಾನವಾಯುವಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದು, ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸುಷುಮ್ನಾನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಮುಖನಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಜೀವನ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪುಣ್ಯಲೋಕಗಳಿಗೂ, ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೂ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉರ್ಧ್ವಲೋಕಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಉದಾನನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾಪವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ನರಕಕ್ಕೂ, ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳು ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಕ್ಕೂ ಈ ಉದಾನನೇ ಜೀವನನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ.

ವಿವರಣೆ— $೧೦೦ \times ೧೦೦ = ೧೦೦೦೦$, ಹತ್ತುಸಾವಿರದ ನೂರು ಉಪ ನಾಡಿಗಳಾದವು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ೧೦,೦೦೦ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಏಳರಂತೆ ಮತ್ತೆ ಉಪನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಉಳಿದ ನೂರರಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದರಲ್ಲೂ ೨೦ರಂತೆ ಉಪನಾಡಿಗಳಿವೆ. ಹೀಗೆ $೧೦,೦೦೦ \times ೭ = ೭೦೦೦೦ + ೧೦೦ \times ೨೦ = ೨,೦೦೦$ ಒಟ್ಟು ೭೨,೦೦೦ ನಾಡಿಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿವೆ.

ಹೀಗೆ ಒಟ್ಟು ವಿಪ್ಲವೇಶ್ವರರಾದುವರ ನಾಡಿಗಳು ಶರೀರದಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅನ್ಯರಸವನ್ನು ನಾನಾವಿಧದಿಂದ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ವ್ಯಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ವ್ಯಾಸವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಉದಾಸ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಉದಾಸವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು ಈ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸುಷಮ್ನಾ ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಮೇಲ್ಮುಖವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇವನು ಜೀವನ ಪ್ರಣವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಪ್ರಣಲೋಕಗಳಿಗೂ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೂ ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಉದ್ವೇಗಲೋಕಗಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಉದಾಸನೆನಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪಾಪವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ನರಕಕ್ಕೂ ಪ್ರಣಪಾಪಗಳು ಸಮನಾಗಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಕ್ಕೂ ಈ ಉದಾಸನೇ ಜೀವನನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತಾನೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಆದಿತೋ ಹ ನೈ ಬಾಹ್ಯಃ ಪ್ರಾಣ ಉದಯತ್ಯೇಷ ಹೈನಂ ಚಾಕ್ಷುಷಂ ಪ್ರಾಣಮನುಗೃಹ್ಣಾನಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಯಾ ದೇವತಾ ಸೃಷಾ ಪುರುಷಸ್ಯಾಸಾನಮನಷ್ಟಭ್ಯಾಂತರಾ ಯದಾಕಾಶಃ ಸ ಸಮಾನೋ ನಾಯುರ್ವ್ಯಾನಃ ತೇಜೋ ಹ ನಾ ಉದಾನಃ | ತಸ್ಮಾದುಪಶಾಂತತೇಜಾಃ ಪುನರ್ಭವಮಿಂದ್ರಿಯೈರ್ಮನಸಿ ಸಂಪದ್ಯ ಮಾನೈಃ || ೬ ||

ಅನುನಾದ—ಪ್ರಾಣನಾಮಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿದ್ದು, ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗಿ ಉದಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸೂರ್ಯನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣನೇ ಆ ಸೂರ್ಯನೊಂದಿಗೆ ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿದ್ದು, ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಣವಾಯುವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ಪ್ರಥಿವಿಯನ್ನು ಧರಿಸುವ ಅಪಾನನಾಮಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ, ಆ ಪ್ರಥಿವಿಯೊಂದಿಗೆ ದೇಹದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಾನವಾಯುವಿನಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಪಾನವಾಯುವನ್ನು ಧರಿಸಿ ದೇಹದೊಳಗಿದ್ದಾನೆ. ದ್ಯಾವಾ ಪ್ರಥಿವಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಆಕಾಶವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಸಮಾನನೆಂಬ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಆ ಆಕಾಶದೊಂದಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಸಮಾನನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೊರಗಿನ ವಾಯುವಿಗೆ ಧಾರಕನಾದ ವ್ಯಾನನಾಮಕ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ವಾಯುವಿನೊಂದಿಗೆ ದೇಹದೊಳಗಿದ್ದು, ದೇಹದೊಳಗಿನ ವ್ಯಾನವಾಯುವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶರೀರದ ಹೊರಗೆ ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಧರಿಸುವ ಉದಾಸನಾಮಕ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಆ ತೇಜಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಸವಾಯುವನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆ. ತೇಜಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಉದಾಸನೇ ಆ ತೇಜಸ್ಸಿನೊಂದಿಗೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದು, ಜೀವಿಗಳ ಜೀವನಕಾರಣನಾಗಿ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ, ಒಬ್ಬ

ಮನುಷ್ಯನ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ತೇಜಸ್ಸು ಆರಿಹೋದರೆ ಆಗ ಉದಾನವಾಯುವು ಹೊರಟುಹೋದನೆಂದು ಊಹಿಸಿ, ಮನಸ್ಸಿನೊಡನೆ ಬೆರತು ಲೀನವಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಆ ಮನುಷ್ಯನು ಜನ್ಮಾಂತರ ಪಡೆಯುವನು, ಅಂದರೆ ಮರಣಹೊಂದುವನೆಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರು ಊಹಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಯಚ್ಚಿತ್ತಸ್ತೇನೈಷ ಸ್ರಾಣಮಾಯಾತಿ | ಸ್ರಾಣಸ್ತೇಜಸಾ ಯುಕ್ತಃ ಸಹಾತ್ಮನಾ ಯಥಾಸಂಕಲ್ಪಿತಂ ಲೋಕಂ ನಯತಿ | ಯ ಏನಂ ವಿದ್ವಾನ್ ಸ್ರಾಣಂ ನೇದ ನ ಹಾಸ್ಯ ಪ್ರಜಾ ಹೀಯತೇಮೃತೋ ಭವತಿ | ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ |

ಉತ್ಪತ್ತಿನಾಯತಿಂ ಸ್ಥಾನಂ ನಿಭುತ್ವಂ ಚೈವ ಪಂಚಧಾ |

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಂ ಚೈವ ಸ್ರಾಣಸ್ಯ ವಿಜ್ಞಾ ಯಾನ್ಯತಮುತ್ಕುತೇ ||

ವಿಜ್ಞಾ ಯಾನ್ಯತ ಮುತ್ಕುತ ಇತಿ

|| ೭ ||

|| ಇತಿ ತೃತೀಯಪ್ರಶ್ನ ಪ್ರತಿವಚನಂ ||

ಅನುವಾದ—ಜೀವನು ಮರಣಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಶರೀರವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಆಲೋಚಿಸುವನೋ, ತದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ತನ್ನ ಉದಾನರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು, ಪರಮಾತ್ಮನೊಂದಿಗೆ ಆ ಜೀವನನ್ನು ಹೊತ್ತು, ಆ ಜೀವನಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪಿತವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವನು. ಯಾರು ಇಂಥವ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ, ಪ್ರಾಣನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೋ ಅವನಿಗೆ ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಸಂತತಿಯೂ, ಮರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವೂ ಲಭಿಸುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಶ್ರುತಿಪಾಕ್ಯದ ಸಮ್ಮತಿಯೂ ಇದೆ— 'ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅವನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅವನ ಇರು ವಿಕೆಯನ್ನೂ, ಪ್ರಾಣಾಪಾನಾದಿ ಐದು ವಿಧ ರೂಪ ಸ್ವೀಕಾರವನ್ನೂ, ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಬಾಹ್ಯಧಾರಕತ್ವವನ್ನೂ, ಶರೀರದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣವನ್ನೂ ಯಾರು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ'.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮುಗಿಯಿತು ||

ಅಥ ಚತುರ್ಥಃ ಪ್ರಶ್ನ :

ಸ್ವಪ್ನ-ಸುಷುಪ್ತಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಸೌರ್ಯಾಯಣೇ ಗಾಗ್ಯಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ |

ಭಗವನ್ನೇತಸ್ಮಿನ್ ಪುರುಷೇ ಕಾನಿ ಸ್ವಪಂತಿ | ಕಾನ್ಯಸ್ಮಿನ್

ಜಾಗ್ರತಿ | ಕತರ ಏಷ ದೇವಃ ಸ್ವಸ್ನಾನ್ ಪಶ್ಯತಿ | ಕಸ್ಮೈ
ತತ್ಸುಖಂ ಭವತಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ ಸರ್ವೇ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ ಭವಂತೀತಿ ||

|| ೧ ||

ಅನಂತರ ಸೂರ್ಯನ ಪೌತ್ರನಾದ ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪೂಜ್ಯರೇ' ಈ ಜೀವನು ನಿದ್ರಿಸುವಾಗ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ ? ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇದ್ದರೆ ನಿದ್ರೆಯೇ ಕೂಡಲಾರದು. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಜೀವನು ನಿದ್ರಿಸುವಾಗ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ ? ಯಾರೂ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಈ ಶರೀರವು ಮೃತಶರೀರದಂತಾಗಿ ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಾದಿಗಳೇ ಕೂಡಲಾರವು. ಸ್ವಪ್ನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದೇವತೆಯಿಂದ ಜೀವನು ಸ್ವಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕಂಡು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ? ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖಾನುಭವವು ಯಾರಿಗೆ ? ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಉಪರತವಾದ್ದರಿಂದ, ಜೀವನಿಗೆ ವಿಷಯಸಂಬಂಧ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಅವನಿಗೆ ಸುಖಾನುಭವವು ಹೇಗೆ ಆಗುತ್ತದೆ ? ಎಚ್ಚಿತ್ತಾಗ ಇಷ್ಟರವರೆಗೆ ಸುಖವಾಗಿ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಸ್ಮರಣೆ ಬರುವುದರಿಂದ ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸುಖಾನುಭವವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕು. ಈ ಸುಖಾನುಭವ ಹೇಗೆ ಬರಲು ಸಾಧ್ಯ ? ಜೀವರು ಯಾರೂ ಸ್ವತಂತ್ರರಲ್ಲ. ಅವರು ಯಾರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ ? ಭಗವಂತನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದಾದರೆ, ಅದು ಹೇಗೆ ? ಅವನ ಮಹಿಮೆ ಏನು ? ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋವಾಚ | ಯಥಾ ಗಾರ್ಗ್ಯ ಮರೀಚಯೋರ್ಕ್ಸ
ಸ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛತಃ ಸರ್ವಾ ಏತಸ್ಮಿನ್ ತೇಜೋಮಂಡಲ ಏಕೀ
ಭವಂತಿ ತಾಃ ಪುನರುದಯತಃ ಪ್ರಚರಂತೈವಂ ಹ ವೈ
ತತ್ಸರ್ವಂ ಪರೇ ದೇವೇ ಮನಸ್ಯೇಕೀಭವತಿ | ತೇನ ತರ್ಹ್ಯೇಷ
ಪುರುಷೋ ನ ಶೃಣೋತಿ ನ ಪಶ್ಯತಿ ನ ಜಿಘ್ರತಿ ನ ರಸಯತೇ ನ
ಸ್ಪೃಶತೇ ನಾಭಿನದತೇ ನಾದತ್ತೇ ನಾನಂದಯತೇ ನ ವಿಸೃಜತೇ
ನೇಯಾಯತೇ ಸ್ವಪಿತೀತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ ||೨||

ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಉತ್ತರಿಸಿದರು, ಗಾರ್ಗ್ಯನೇ ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುವಾಗ ಅವನ ಎಲ್ಲ ಕಿರಣಗಳು ಅವನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವಾಗ ಕಿರಣಗಳು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದು ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ, ಅಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು

ತೊಡಗುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಜೀವನು ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು, ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ತೈಜಸನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಿದ್ರಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಇಂದ್ರಿಯದೇವತೆಗಳೂ ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಜ್ಞ ನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿ, ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಮನಸ್ಸು ಕೂಡ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ, ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ, ವಾಸನೆ, ರುಚಿ, ಸ್ಪರ್ಶಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತನಾಡುವುದಿಲ್ಲ, ಕೈಯಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ, ರತಿಸುಖ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ, ಮಲಮೂತ್ರ ವಿಸರ್ಜಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದರೆ ಪಂಚ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ, ಪಂಚ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ಮಾಡುವ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಂತೂ ಮನಸ್ಸು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ ಆ ಜೀವನು ಆಲೋಚನೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. 'ಸ್ವ' ಅಂದರೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅಪ್ರೇತಿ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ 'ಸ್ವಪಿತಿ' ನಿದ್ದೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ತತ್ತ್ವದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯ-ಪರಮಾತ್ಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ರಶ್ಮೀನಾನುವಿಶೇಷೇಽಪಿ ಹೃನ್ಯದೃಷ್ಟಿನ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |
 ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಮಂಡಲಂ ಯಾಂತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ತದದರ್ಶನಾತ್ |
 ಏನಂ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತು ಸಾಮೀಪ್ಯಾದ್ವೇವಾನಾಂ ಸುಪ್ತಿಗಸ್ಯ ತು |
 ವ್ಯವಹಾರಾಕರತ್ವಾಚ್ಚ ಏಕೀಭಾವ ಇತೀರ್ಯತೇ |

ಅನುನಾದ—ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಮಿಸಿದಾಗಲೂ ಕಿರಣಗಳು ಬೇರೆ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದರಿಂದ, ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಿರದರಲ್ಲಿಯೂ ಕಿರಣಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ, ಅಸ್ತಮಯವಾದಾಗ ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿರುವವರಿಗೆ ಕಿರಣಗಳು ಕಾಣಿಸದಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ಜನರು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಉದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿಗೆ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲ ಮಾತ್ರ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಬಳಿಕ ಕಿರಣಗಳು ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿರಣಗಳು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊರಟು ಬರುತ್ತಿವೆ ಎಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನದೇವತೆಗಳು, ಜೀವನ ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಪರಮಾತ್ಮನ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಏಕೈಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿ ವಿದ್ಯೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿಯ ಏವೈತಸ್ಮಿನ್ ಪುರೇ ಜಾಗ್ರತಿ | ಗಾರ್ಹಪತ್ಯೋ
ಹ ವಾ ಏಷೋಽಪಾನೋ ವ್ಯಾನೋಽನ್ವಾಹಾರ್ಯಪಚನೋ
ಯದ್ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾತ್ಮಣೀಯತೇ | ಪ್ರಣಯನಾದಾಹವನೀಯಃ
ಪ್ರಾಣಃ | ಯದುಚ್ಛ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸಾನೇತಾನಾಹುತೀ ಸಮಂ
ನಯತಿ ಸ ಸಮಾನೋ ಮನೋ ಹ ವಾವ ಯಜಮಾನಃ
ಇಷ್ಟಂ ಫಲನೋವೋದಾನಃ | ಸ ಏನಂ ಯಜಮಾನಮಹರಹ
ಬ್ರಹ್ಮ ಗಮಯತಿ || ೩ ||

ಜೀವನ ನಿದ್ರಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ರೂಪಗಳಾದ ಐದು ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿ
ಗಳು ಎಚ್ಚರದಿಂದಿದ್ದು, ಶರೀರಧಾರಣಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಪಂಚ
ಪ್ರಾಣರನ್ನು ಪ್ರಾಣಾಗ್ನಿಗಳೆನ್ನಲು ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕಿ
ನಲ್ಲಿರುವ ಅಗ್ನಿಯು ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುವಂತೆ, ಶರೀರದ ಪಶ್ಚಿಮ
ದ್ವಾರವಾದ ಗುದದಲ್ಲಿರುವ ಅಪಾನನೇ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿ ಎನಿಸುವನು. ಶ್ವಾಸರೂಪ
ವಾದ ಅಹುತಿಯನ್ನು, ಶರೀರದ ಸರ್ವನಾಡಿಗಳಿಗೂ ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಶ್ವಾಸ
ಹೋಮಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದ ವ್ಯಾನವಾಯುವು ದಕ್ಷಿಣಾಗ್ನಿ ಎನಿಸುವನು. ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಗ್ನಿ
ಯಿಂದ ತಂದು ಅವಹನೀಯ ಕುಂಡದಲ್ಲಿರಿಸಿದ ಅಗ್ನಿಯೇ ಅವಹನೀಯ ಎನಿಸುವಂತೆ,
ಅಪಾನನಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನೇ ಅವಹನೀಯನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ.
ಅಹುತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಅಧ್ವರ್ಯು ಎನಿಸುವುದರಿಂದ, ಶ್ವಾಸಯಾಗದಲ್ಲಿ
ಸಮಾನನು ಉಚ್ಛ್ವಾಸ-ನಿಶ್ವಾಸಗಳೆಂಬ ಅಹುತಿಗಳನ್ನು ಆಯಾಕಾಲದಲ್ಲಿ
ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳ ಗಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಸಮಾನನೇ ಅಧ್ವರ್ಯು
ಎನಿಸುವನು.

ಋತ್ವಿಜರು ಮಾಡುವ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ರೂಪಫಲವನ್ನು ಹೊಂದು
ವವನೇ ಯಜಮಾನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಉದಾಸವಾಯುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಿದ್ರಾ
ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಜ್ಞಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಜೀವನೇ ಯಜಮಾನ.
ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವ ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುವುದರಿಂದ
ಉದ್ಗಾತ್ರವೆನಿಸುವನು. ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಸ್ವಾಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೀವನನ್ನು ಸುಷುಮ್ನಾ
ದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನ ಬಳಿಗೆ ಒಯ್ಯುವುದರ ಮೂಲಕ ಶ್ವಾಸ
ಯಜ್ಞದ ಫಲವನ್ನು ಜೀವನಿಗೆ ತಂದುಕೊಡುವುದರಿಂದ ಉದಾಸನೇ ಉದ್ಗಾತ್ರ
ವೆನಿಸುವನು.

ವಿನರಣೆ—‘ಜೀವನು ನಿದ್ರಿಸುವಾಗ ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು
ನಡೆಸುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ ?’ ಎಂಬ ಗಾರ್ಗ್ಯನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ, ‘ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳು’ ಎಂದು

ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದರೆ ಸಾಕಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳು ಶ್ವಾಸಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಗ್ನಿಗಳೂ, ಯುಕ್ತಿ ಜರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದುದೇಕೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಟೀಕೆ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಿದೆ—ಈ ಯಜ್ಞದ ಅನುಸಂಧಾನದಿಂದ ಸಾಧಕನಿಗೆ ಯಜ್ಞಫಲವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ ಎನ್ನಲು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದೆ.

ಸ್ವಪ್ನಪ್ರಪಂಚದ ವಿಸ್ತಾರ - ಸುಷುಪ್ತಿಸುಖದ ಅನಿಷ್ಕಾರ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅತ್ರೈಷ ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನೇ ಮಹಿಮಾನಮನುಭವತಿ | ಯದ್ವೃಷ್ಟಂ ದೃಷ್ಟಮನುಪಶ್ಯತಿ ಶ್ರುತಂ ಶ್ರುತಮೇವಾರ್ಥಮನುಶ್ಯತೋತಿ ದೇಶದಿಗಂತರೇ ಚ ಪ್ರತ್ಯನುಭೂತಂ ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರತ್ಯನು ಭವತಿ | ದೃಷ್ಟಂ ಚಾದೃಷ್ಟಂ ಚ ಶ್ರುತಂ ಚಾಶ್ರುತಂ ಚ ಅನು ಭೂತಂ ಚಾನನುಭೂತಂ ಚ ಸಚ್ಚಾಸಚ್ಚ ಸರ್ವಂ ಪಶ್ಯತಿ ಸರ್ವಃ ಪಶ್ಯತಿ | ಸ ಯದಾ ತೇಜಸಾಭಿಭೂತೋ ಭವತ್ಯತ್ರೈಷ ದೇವಃ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ ನ ಪಶ್ಯತಿ | ಅಥ ಯದೇತಸ್ಮಿನ್ ಶರೀರೇ ಸುಖಂ ಭವತಿ ||೪||

ಅನುವಾದ—ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಮಾತ್ರ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಲೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಮನೋನಿಯಾಮಕನಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿತನಾದ ಜೀವನು ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೂ ದುಃಖಿತ್ವಾದಿಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುವನು. ತಾನು ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದ್ದನ್ನೇ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ನೋಡುವನು. ಹಿಂದೆ ಕೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಕೇಳುವನು. ಹಿಂದೆ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದನ್ನೇ ಅನುಭವಿಸುವನು. ಆದರೆ ದೇಶಾಂತರದಲ್ಲಿ, ದಿಗಂತರದಲ್ಲಿ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದನ್ನು, ಅದುವೇ ಇದೆಂದು ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವನು. ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಕಾಣದೇ ಕೇಳದೇ ಅನುಭವಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ ಜನ್ಮಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಕೇಳಿ ಅನುಭವಿಸಿದ್ದನ್ನು ಈಗ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ, ಹಿಂದೆ ಇದ್ದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ, ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ತಾನೂ ನಾನಾವಿಧ ಕರ್ಮದಿಂದ, ನಾನಾವಿಧವಾದ ಪಶು-ಪಕ್ಷ್ಯಾದಿರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಆ ರೂಪಗಳನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ.

ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತದೆ. ಆಗ ಜೀವನು ಪ್ರಾಜ್ಞನಾಮಕ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಸ್ವಾಪ್ನ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಸುಖವು ಜೀವನಿಗೆ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿವರಣೆ—ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದ್ದನ್ನೇ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ಎಂದು ಭ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದ್ದು ಭೌತಿಕಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು. ಈಗ ನೋಡುವುದು ಮನೋವಾಸನಾ ನಿರ್ಮಿತ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದೆ ಅನುಭೂತ ಪದಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಈಗ

ಅನುಭವಿಸುವ ಪದಾರ್ಥ ಒಂದೇ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಇದು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವು ಭ್ರಮೆ.

ಶರೀರ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥಪ್ರಸಂಚ :

ಭಾಷ್ಯ—ಭಗವತಃ ಶರೀರವತ್ಸಾದ್ಯಶ್ಯಯುಕ್ತೇ ಜೀವೇ ಸುಖಂ ಭವತಿ |
ಕಸ್ಯೈತತ್ಸುಖಂ ಭವತೀತಿ ಪೃಷ್ಠತ್ವಾತ್ | ನಹ್ಯಚೇತನಸ್ಯ ಶರೀರಸ್ಯ
ಸುಖಂ ಭವತಿ | 'ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಶರೀರಂ' ಇತಿ ಚ ಶ್ರುತಿಃ |
ಸಾದೃಶ್ಯಾದ್ಜೀವನಜ್ಞೇವೋ ವಿಷ್ಣೋಸ್ತಸ್ಯ ಸುಖಂ ಭವೇತ್ |
ಸುಪ್ತಾ ತಸ್ಯ ಸುಖಾರ್ಥಂ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ಸುಪ್ತಿನಾನಯೇದಿತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—'ಶರೀರೇ ಸುಖಂ ಭವತಿ' ಎಂದರೆ, ಭಗವಂತನ ಶರೀರದಂತೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದ ಶರೀರವೆನಿಸಿದ ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾರಿಗೆ ಸುಖವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇದು ಉತ್ತರವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ, ಎಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಲ್ಲ. ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸುಖವಾಗುವುದು ಎಂದೆ ಉತ್ತರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಡವಾದ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಸುಖವು ಕೂಡಲಾರದು. 'ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಶರೀರಂ' ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಜೀವನು ಶರೀರ ಎಂದು ಶ್ರುತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರೀರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವವೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪತ್ವರೂಪವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಜೀವನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶರೀರದಂತೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಸುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸುಖವಾಗುವುದು. ಅವನಿಗೆ ಸುಖವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಭಗವಂತನು ಸುಪ್ತಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ನಿವರಣೆ—'ಶರೀರೇ ಸುಖಂ ಭವತಿ' ಎಂದರೆ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸುಖವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಜಡವಾದ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸುಖ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದೂ ಅಸಂಭವ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರಿಗೆ ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ 'ಶರೀರೇ ಸುಖಂ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ ಎಂದು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ 'ಶರೀರ' ಎಂದರೆ ಜೀವನು ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿ ಜೀವನಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ ಜೀವನಿಗೆ, ಸುಖವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಶರೀರ' ಪದಕ್ಕೆ ಶರೀರ ಉಳ್ಳ ಜೀವನೆಂದು ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅರ್ಥೈಸಲು ಶಕ್ಯವಿರುವಾಗ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಭಗವಂತನ ಶರೀರದಂತೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಜೀವ

ನೆಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದುದು ಏಕೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಹಜ. ಏಕೆಂದರೆ ಶರೀರ ಪದಕ್ಕೆ 'ಶರೀರ ಉಳ್ಳವ' ಎಂದರೂ, 'ಶರೀರ ಸದೃಶ' ಎಂದರೂ ಎರಡೂ ಶರೀರ ಶಬ್ದದ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೇ ಆದುದರಿಂದ ಸಮಾನವೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲೆಂದೇ, ಜೀವನನ್ನು 'ಶರೀರ' ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೈದಿಕ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಶರೀರಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೇ ಜೀವ, ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದೇಹವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ, ಜೀವನು ಅಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಜೀವನನ್ನು ಜೀವ, ಪುರುಷ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಹೇಳಲು ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ, ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದವನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಿದೆ ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ, ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಸಮಾಧಾನ ಹೀಗಿದೆ—ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಯಾರಿಂದ, ಹೇಗೆ ಸುಖಾನುಭವವೆಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಗಾರ್ಗ್ಯನು ಕೇಳಿದ್ದ, ಸುಖಾನುಭವ ಹೇಗೆ ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲ. ಸುಷುಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಿಯವೂ ತಮ್ಮ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದರಿಂದ, ಸುಖಾನುಭವವು ಯಾವ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದಲೂ ಆಗುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಆಕ್ಷೇಪವೂ ಗರ್ಭಿತವಾಗಿದೆ. ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದುದರಿಂದಲೇ, ಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕವಾದ ಸಾಕ್ಷೀಂದ್ರಿಯದಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಸುಖಾನುಭವ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಈ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ. ಈ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಭಗವಂತನ ಶರೀರದಂತೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನಾದ ಜೀವ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶರೀರಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಬ್ದವು ಜೀವನೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆದರೂ, ಜೀವನು ಭಗವಂತನ ಶರೀರದಂತೆ ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನೆಂಬ ಅಂಶವನ್ನೂ ಅದು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೇ, ಪ್ರಕೃತ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ ನೀಡಲು ಸಮರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯಥಾ ಸೋಮ್ಯ ನಯಾಂಸಿ ನಾಸೋ ವೃಕ್ಷಂ ಸಂ-
 ಪ್ರತಿಷ್ಠಂತೇ| ಏನಂ ಹ ನೈತತ್ಸರ್ವಂ ಪರೇ ಆತ್ಮನಿ ಸಂಪ್ರತಿಷ್ಠತೇ|
 ಪೃಥಿವೀ ಚ ಪೃಥಿವೀನಾತ್ರಾ ಚ ಆಪಶ್ಚ ಅಪೋನಾತ್ರಾ ಚ
 ತೇಜಶ್ಚ ತೇಜೋನಾತ್ರಾ ಚ ನಾಯುಶ್ಚ ನಾಯುನಾತ್ರಾ ಚ
 ಆಕಾಶಶ್ಚಾಕಾಶನಾತ್ರಾ ಚ ಚಕ್ಷುಶ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ಚ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಚ
 ಶ್ರೋತವ್ಯಂ ಚ ಘ್ರಾಣಂ ಚ ಘ್ರಾತವ್ಯಂ ಚ ರಸನಂ ಚ ರಸಯಿತವ್ಯಂ
 ಚ ತ್ವಕ್ ಚ ಸ್ಪರ್ಶಯಿತವ್ಯಂ ಚ ನಾಕ್ ಚ ವಕ್ತವ್ಯಂ ಚ ಹಸ್ತೌ
 ಚ ದಾತವ್ಯಂ ಚ ಪಾದೌ ಚ ಗಂತವ್ಯಂ ಚ ಪಾಯುಶ್ಚ ವಿಸರ್ಜಯಿತ-
 ವ್ಯಂ ಚ ಉಪಸ್ಥಶ್ಚಾನಂದಯಿತವ್ಯಂ ಚ ಮನಶ್ಚ ಮಂತವ್ಯಂ ಚ

ಬುದ್ಧಿಶ್ಚ ಬೋಧವ್ಯಂ ಚ ಅಹಂಕಾರಶ್ಚ ಅಹಂಕರ್ತವ್ಯಂ ಚ ಚಿತ್ತಂ
ಚ ಚೇತಯಿತವ್ಯಂ ಚ ತೇಜಶ್ಚ ವಿದ್ಯೋತಯಿತವ್ಯಂ ಚ ಸ್ತ್ರಾಣ
ಶ್ಚ ವಿಧಾರಯಿತವ್ಯಂ ಚ ||

|| ೫ ||

ಸೋಮಪಾನಾರ್ಹನಾದ ಗಾರ್ಗ್ಯನೇ ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತವೇನೆಂದರೆ, ಪಕ್ಷಿಗಳು
ತಾವು ವಾಸಿಸುವ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವಂತೆ, ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಭೂತ
ಗಳೂ, ಗಂಧಾದಿ ತನ್ಮಾತ್ರಗಳೂ, ಚಕ್ಷುರಾದಿ ದಶೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ, ಆ ಇಂದ್ರಿಯ
ವಿಷಯಗಳೂ, ಮನಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಐದು ಅಂಶಃಕರಣಗಳೂ, ಅವುಗಳ ವಿಷಯ
ಗಳೂ, ಮುಖ್ಯಧಾರಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೂ, ಅವನಿಂದ ಧರಿಸಲ್ಪಡುವ ಸರ್ವ
ಪದಾರ್ಥಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿವೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ಏಷ ಹಿ ದ್ರಷ್ಟಾ ಸೃಷ್ಟಾ ಶ್ರೋತಾ ಘ್ರಾತಾ ರಸಯಿತಾ ಮಂತಾ
ಬೋದ್ಧಾ ಕರ್ತಾ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಪುರುಷಃ ಸ ಯೋ ಹ ವೈ
ತದಚ್ಛಾಯಮುಶರೀರಮಲೋಹಿತಂ ಶುಭ್ರಮುಕ್ಷರಂ ನೇದಯತೇ |
ಯಸ್ತು ಸೋಮ್ಯ ಸ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವಂ ಭವತಿ | ತದೇಷ ಶ್ಲೋಕಃ |
ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ಮಾ ಸಹ ದೇವೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ ಸ್ತ್ರಾಣಾ ಭೂತಾನಿ ಸಂಪ್ರ-
ತಿಷ್ಠಂತಿ ಯತ್ರ | ತದಕ್ಷರಂ ನೇದಯತೇ ಯಸ್ತು ಸೋಮ್ಯ ಸ
ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವಮೇನಾಽವಿನೇಶೇತಿ

|| ೬ ||

|| ಇತಿ ಚತುರ್ಥಪ್ರಶ್ನಪ್ರತಿನಿವಚನಂ ||

ಇಂಥಹ ಭಗವಂತನೇ ಚಕ್ಷುರಾದೀಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ನೋಡುವುದೆ ಮೊದಲಾದ
ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವವನು. ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಮುಖ್ಯಕರ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.
ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪನು, ಪೂರ್ಣನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ರಯನಾಗಿ
ದ್ದಾನೆ. ಅಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ, ಪ್ರಾಕೃತ ಶರೀರವಿಲ್ಲದ, ಪ್ರಾಕೃತಗುಣಗಳಿಲ್ಲದ, ಶುದ್ಧ
ನಾದ, ನಾಶವಿಲ್ಲದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಯಾರು ತಿಳಿಯುವನೋ ಅವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ
ತಿಳಿದಂತೆಯೇ. ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು. ಈ
ವಿಷಯವನ್ನೇ ಒಂದು ಮಂತ್ರವು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ—‘ಜ್ಞಾನರೂಪನಾದ ಜೀವನು,
ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ವಿಷಯಗಳು, ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಭೂತಗಳು, ತನ್ಮಾತ್ರಗಳು,
ಎಲ್ಲಾ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಯಾರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತಾರೋ
ಅಂಥಹ ನಾಶರಹಿತನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ತಿಳಿದವನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದಂತೆಯೇ
ಮತ್ತು ಅವನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಭಗವಂತನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.’

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮುಗಿಯಿತು. ||

|| ಅಥ ಪಂಚಮಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ||

ಪ್ರಣವೋಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಫಲ :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಶೈಬ್ಯಃ ಸತ್ಯಕಾಮಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಸ ಯೋ ಹ ವೈ
ತದ್ಭಗವನ್ ಮನುಷ್ಯೇಷು ಪ್ರಾಯಶಾಂತಮೋಂಕಾರಮಭಿ-
ಧ್ಯಾಯೀತ | ಕತಮಂ ನಾನ ಸ ತೇನ ಲೋಕಂ ಜಯತೀತಿ |

ಅನಂತರ ಶಿಬಿಯ ಮಗನಾದ ಸತ್ಯಕಾಮನು ಪಿಪ್ಪಲಾದರನ್ನು ಕೇಳಿದನು.
'ಪೂಜ್ಯರೇ, ಯಾವ ಪುರುಷನು ಮರಣದವರೆಗೂ ಓಂಕಾರವಾಚ್ಯನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು
ಓಂಕಾರ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಯಾವ ಲೋಕವನ್ನು
ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ ?' ಎಂದು.

ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ಏತದ್ವೈ ಸತ್ಯಕಾಮ ಪರಂ ಚಾಪರಂ
ಚ ಬ್ರಹ್ಮ ಯದೋಂಕಾರಃ | ತಸ್ಮಾದ್ವಿದ್ವಾನೇತೇನೈನಾಯನೇನೈ
ಕತರಮನ್ವೇತಿ || ೧ ||

ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಉತ್ತರಿಸಿದರು, 'ಸತ್ಯಕಾಮ ಓಂಕಾರವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರ
ಬ್ರಹ್ಮ- ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ, ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರತೀಕನಾದ, ಅಪರಬ್ರಹ್ಮ-
ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದಿಂದ
ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ಈ ಉಪಾಸನಾಮಾರ್ಗದಿಂದ ಈ ಪರಾಪರಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ
ಒಬ್ಬರನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

ಉಪನಿಷತ್—ಸ ಯದೈಕಮಾತ್ರಮಭಿಧ್ಯಾಯೀತ ಸ ತೇನೈವ ಸಂವೇದಿತ
ಸ್ತೂರ್ಣಮೇವ ಜಗತ್ಯಾನುಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ | ತನ್ಮುಚೋ ಮನುಷ್ಯ
ಲೋಕಮುಪನಯಂತೇ | ಸ ತತ್ರ ತಪಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ಶ್ರದ್ಧಯಾ
ಸಂಪನ್ನೋ ಮಹಿನಾನಮನುಭವತಿ | ಅಥ ಯದಿ ದ್ವಿತೀಯ
ಮಾತ್ರೇಣ ಮನಸಿ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಸೋಽಂತರಿಕ್ಷಂ ಯಜುರ್ಭಿರುನ್ನೀ
ಯತೇ ಸೋಮಲೋಕಂ | ಸ ಸೋಮಲೋಕೇ ವಿಭೂತಿಮನು
ಭೂಯ ಪುನರಾವರ್ತತೇ | ಯಃ ಪುನರೇತಂ ತ್ರಿಮಾತ್ರೇಣೋಮಿತೈತೇ
ನೈನಾಕ್ಷರೇಣ ಪರಂ ಪುರುಷಮಭಿಧ್ಯಾಯೀತ ಸ ತೇಜಸಿ ಸೂರ್ಯೇ
ಸಂಪನ್ನೋ ಯಥಾ ಪಾದೋದರ ಸ್ತ್ವಚಾ ವಿಮುಚ್ಯತೇ ಏನಂ ಹ
ವೈ ಸ ಪಾಪ್ಮನಾ ನಿನಿರ್ಮುಕ್ತಃ ಸ ಸಾನುಭಿರುನ್ನೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ

ಲೋಕಂ | ಸ ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಘನಾತ್ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರಿಶಯಂ ಪುರುಷ
ನೀಕ್ಷತೇ || ೨ ||

ಒಂಕಾರದ ಅಕಾರ, ಉಕಾರ, ಮಕಾರಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಭಗವಂತನನ್ನು ಯಾರು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ 'ಬಾ' ಎಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟವನಂತೆ ಮರಣಾನಂತರದಲ್ಲಿ ಕೂಡಲೇ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಋಗ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಅವನಿಗೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಜನ್ಮ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಆ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವನು ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದ, ಅಸ್ತಿತ್ವಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ ಪ್ರಣವದ ಏಕಾಂಶದಿಂದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಿದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಾರು ಪ್ರಣವದ ಯಾವುದಾದರೂ ಏಕಾಂಶ ಮಾತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಅ, ಮ, ಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ಭಗವಂತನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುತ್ತಾನೋ ಅವನನ್ನು ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ. ಸೋಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಾನು ಮಾಡಿದ ಉಪಾಸನೆಯ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ಪುನಃ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಯಾರು ಪ್ರಣವದ ಮೂರು ಮಾತ್ರಗಳನ್ನೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಪ್ರಣವದಿಂದ ಪರಮಪುರುಷನನ್ನು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನು ಸೂರ್ಯಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಹಾವು ಪೊರೆಯನ್ನು ಬಿಡುವಂತೆ, ಅವನು ಪ್ರಾರಬ್ಧಕರ್ಮ ನಿರ್ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಸಾಮವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವಾದ ಸತ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದೊಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಜೀವೋತ್ತಮನಾದ ಆ ಚತುರ್ಮುಖನ ಉಪದೇಶದಿಂದ ಜೀವಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತನಾಗಿರುವ, ಪೂರ್ಣನಾದ ಪುರುಷೋತ್ತಮ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾನೆ, ಮತ್ತು ಅವನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಪ್ರಣವೇನ ಹರಿಂ ಧ್ಯಾಯನ್ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಸಮೇತ್ಯ ಚ |
ಜ್ಞಾನಂ ಚತುರ್ಮುಖಾತ್ಪಾಪ್ಯ ಮುಚ್ಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ ||

ಅನುವಾದ—ಪ್ರಣವಮಂತ್ರದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಧ್ಯಾನಿಸುವವನು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಚತುರ್ಮುಖನಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಮುಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಅಂದರೆ ಭಗವಂತನ ಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿಲ್ಲ.

ವಿನರಣೆ—‘ಪ್ರಣವೋಪಾಸಕನು ಪರಾಪರಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರನ್ನು ಹೊಂದು ವನು’ ಎಂದು ಹೇಳಿದುದರ ನಿಜವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಅಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅನಂತರ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಎಂದು, ಮತ್ತು ‘ದೇವಾನ್ ದೇವಯಜೋ ಯಾಂತಿ ಮದ್ಭಕ್ತಾ ಯಾಂತಿ ಮಾಮಹಿ’ ‘ನನ್ನ ಭಕ್ತರು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ’ ಎಂದುದೂ ಸರಿಯಾಗುತ್ತದೆ.

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇತೌ ಶ್ಲೋಕೌ ಭವತಃ | ತಿಸ್ರೋ ಮಾತ್ರಾ ಮೃತ್ಯುಮತ್ಯಃ
ಪ್ರಯುಕ್ತಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಕ್ತಾ ಅನವಿಪ್ರಯುಕ್ತಾಃ | ಕ್ರಿಯಾಸು
ಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರ ಮಧ್ಯಮಾಸು ಸಮ್ಯಕ್ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸು ನ ಕಂಪತೇ
ಜ್ಞಃ | ಯುಗ್ಮಿರೇತಂ ಯಜುರ್ಭಿರಂತರಿಕ್ಷಂ ಸಾಮಭಿಯತ್ತತ್
ಕನಯೋ ನೇದಯಂತೇ | ತಮೋಂಕಾರೇಣೈನಾಯನೇನಾನ್ವೇತಿ
ವಿದ್ವಾನ್ ಯತ್ತಚ್ಛಾಂತಮುಜರಮಮೃತಮಭಯಂ ಪರಾತ್ಪರಂ ಚೇತಿ
|| ೩ ||

|| ಇತಿ ಪಂಚಮ ಪ್ರಶ್ನಪ್ರತಿವಚನಂ ||

ಉಪನಿಷತ್ತು ತಾನು ಹೇಳಿದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಸಮ್ಮತಿ ಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದೆ. ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರಣವದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯದೇ ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದು ಅಥವಾ ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯದೇ ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು, ತಾರ, ಮಂದ್ರ ಅಥವಾ ಮಧ್ಯಮ ಸ್ವರದಿಂದ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ, ಪುನರಾವೃತ್ತಿರಹಿತವಾದ ಲೋಕವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದು ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅಂಥಹ ಜ್ಞಾನಿಯು ಪುನರಾವೃತ್ತಿರಹಿತವಾದ ಲೋಕವನ್ನು (ಮೋಕ್ಷ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಒಂದು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ಪ್ರಣವೋಪಾಸಕನು ಯುಗ್ಮೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮನುಷ್ಯಲೋಕಕ್ಕೆ ತರ ಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಎರಡು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದ ಪ್ರಣವೋಪಾಸಕನು ಯಜುರ್ವೇದಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ (ಸೋಮಲೋಕ)ಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪ ಡುತ್ತಾನೆ. ಮೂರು ಮಾತ್ರೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ಪ್ರಣವೋಪಾಸಕನು ಸಾಮವೇದಾಭಿ ಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅತಿಶಯಿತ ಸುಖರೂಪವಾದ, ಜರಾ-ಮರಣವಿಲ್ಲದ, ಭಯ ವಿಲ್ಲದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಆನಂದರೂಪನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಕಡೆಗೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

|| ಇಲ್ಲಿಗೆ ಐದನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವು ಮುಗಿಯಿತು ||

|| ಅಥ ಷಷ್ಠಃ ಪ್ರಶ್ನಃ ||

ಶರೀರದ ಷೋಡಶ ಕಲೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಅಥ ಹೈನಂ ಸುಕೇಶಾ ಭಾರದ್ವಾಜಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ | ಭಗವನ್
ಹಿರಣ್ಯನಾಭಃ ಕೌಸಲ್ಯೋ ರಾಜಪುತ್ರೋ ಮಾಮುಪೇತ್ಯೈನಂ
ಪ್ರಶ್ನಮಪ್ಯಚ್ಛತ | ಷೋಡಶಕಲಂ ಭಾರದ್ವಾಜ ಪುರುಷಂ ನೇತ್ಥ |
ತಂ ಮಹ್ಯಂ ಬ್ರವೀಹೀತಿ | ತನುಹಂ ಕುಮಾರನುಬ್ರುವಂ
ನಾಹಮಿನುಂ ನೇದ ಯದ್ಯಹಮಿನುಮನೇದಯಿಷ್ಯಂ ಕಥಂ ತೇ
ನಾವಕ್ಷ್ಯಮಿತಿ | ಸಮೂಲೋ ವಾ ಏಷ ಪರಿಶುಷ್ಯತಿ ಯೋಽನ್ಯತ
ಮಭಿವದತಿ | ತಸ್ಮಾನ್ನಾರ್ಹಾಮ್ಯನ್ಯತಂ ವಕ್ತುಂ | ಸ ತೂಷ್ಣೀಂ
ರಥಮಾರುಹ್ಯ ಪ್ರವವ್ರಾಜ | ತಂ ತ್ವಾ ಪೃಚ್ಛಾಮಿ ಕ್ವಾಸೌ
ಪುರುಷ ಇತಿ || ೧ ||

ಅನಂತರ ಭರದ್ವಾಜರ ಮಗನಾದ ಸುಕೇಶಾ ಎಂಬ ಮುನಿಕುಮಾರನು ಪಿಪ್ಪ
ಲಾದರನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದನು. ಕೋಸಲದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ಹಿರಣ್ಯನಾಭನೆಂಬ ರಾಜಪುತ್ರನು
ಒಮ್ಮೆ ನನ್ನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು 'ಭಾರದ್ವಾಜ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷನೊಬ್ಬನಿದ್ದಾನೆ
ಎಂದು ನಾನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಅವನು ಯಾರು ಎಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ಆ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳಾವುವು.
ಅವನು ಹೇಗೆ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳುಳ್ಳವನಾಗುವನು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ನೀನು
ತಿಳಿದಿದ್ದೀಯೋ ? ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ನನಗೆ ತಿಳಿಸು' ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ನಾನು ಅವನಿಗೆ
'ನಾನು ಆ ಪುರುಷನನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಜಿಜ್ಞಾಸುವಾಗಿ ಬಂದ ನಿನಗೆ ಏಕೆ
ಹೇಳದಿರುತ್ತಿದ್ದೆ ? ತಿಳಿದೂ ತಾನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವವನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಎಲ್ಲ
ಪುಣ್ಯವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವನು. ಆದುದರಿಂದ ನಾನು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಲಾರೆ' ಎಂದು
ಹೇಳಿದನು. ಅವನು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದೆ ರಥವನ್ನೇರಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದನು. ಆ ಪ್ರಶ್ನೆ
ಯನ್ನೇ ನಾನು ನಿಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಆ ಷೋಡಶಕಲೆಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷನು
ಎಲ್ಲಿರುವನೆಂದು.

ಉಪನಿಷತ್—ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋನಾಚ | ಇಹೈವಾಂತಃಶರೀರೇ ಸೋಮ್ಯ ಸ
ಪುರುಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್ನೇತಾಃ ಷೋಡಶಕಲಾಃ ಪ್ರಭವಂತೀತಿ | ಸ
ಈಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇ | ಕಸ್ಮಿನ್ನಹಮುತ್ಕಾಂಶಂ ಉತ್ಕಾಂಶೋ
ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ | ಕಸ್ಮಿನ್ವಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೇ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಸ್ಯಾಮೀತಿ | ಸ
ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ | ಪ್ರಾಣಾತ್ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಖಂ ನಾಯುಜ್ಯೋತಿರಾಪಃ
ಪೃಥಿವೀಂದ್ರಿಯಂ ಮನೋಽನ್ನಮನ್ನಾದ್ವೀರ್ಯಂ ತಪೋ ಮಂತ್ರಾಃ
ಕರ್ಮ ಲೋಕಾ ಲೋಕೇಷು ನಾನು ಚ || ೨ ||

ಸುಕೇಶನಿಗೆ ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಹೇಳಿದರು—ಮೋಡಶಕಲೆಯುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ಈ ಶರೀರದ ಒಳಗೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಹುಡುಕಲು ಬಹಳದೂರ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಮೋಡಶಕಲೆಗಳು ಅವನಿಂದಲೇ ಸೃಜಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಅವನಲ್ಲಿಯೇ ಲೀನವಾಗುತ್ತವೆ. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಅವನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಮೋಡಶಕಲೆಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಆ ಪರಮಪುರುಷನು ಕಲ್ಪದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ 'ನಾನು ಮೋಡಶಕಲೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಆಲೋಚಿಸಿದನು. 'ಯಾರು ಈ ಶರೀರದಿಂದ ಹೊರಹೊರಟಾಗ ನಾನೂ ಹೊರಡುವೆನೋ, ಯಾರು ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ನಾನೂ ಇರುವೆನೋ, ಅವನು ಯಾರು? ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನನ್ನನ್ನೇ ವಶೀಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಅಂಥವನೊಬ್ಬನನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿ ನಾನು ಮೋಡಶಕಲೆಗಳನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದೂ ಆಲೋಚಿಸಿ, ಅಂಥವನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಮೊದಲು ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಶ್ವಾಸ-ನಿಶ್ವಾಸಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು (೧) ಆ ಪ್ರಾಣನನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಜೀವನಲ್ಲಿರುವ ಅಸ್ತಿತ್ವಬುದ್ಧಿಯನ್ನು (೨), ನಂತರ ಆಕಾಶವನ್ನೂ (೩), ವಾಯುವನ್ನೂ (೪), ತೇಜಸ್ಸನ್ನೂ (೫), ನೀರನ್ನೂ (೬), ಭೂಮಿಯನ್ನೂ (೭), ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ (೮), ಮನಸ್ಸನ್ನೂ (೯), ಅನ್ನವನ್ನೂ (೧೦), ವೀರ್ಯವನ್ನೂ (೧೧), ತಪಸ್ಸನ್ನೂ (೧೨), ಮಂತ್ರಗಳನ್ನೂ (೧೩), ಪುಣ್ಯಪಾಪಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ (೧೪), ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯಭೂತ ಗೋಲಕಗಳನ್ನೂ (೧೫), ಹೆಸರುಗಳನ್ನೂ (೧೬), ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಇವೇ ಅಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳು. ಪೂರ್ವಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಲೆಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಕಲೆಯನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು.

ಮೋಡಶಕಲಾಭಿಮಾನಿಗಳು :

ಭಾಷ್ಯ—ಕರ್ಮೇತಿ ಪುಷ್ಕರಃ ಪ್ರೋಕ್ತ ಉಷಾ ನಾನಾಭಿಮಾನಿನೀ |

ಲೋಕಾಭಿಮಾನೀ ಪರ್ಜನ್ಯಃ ಸ್ವಾಹಾ ವೈ ಮಂತ್ರದೇವತಾ |

ತಪೋಽಭಿಮಾನೀ ವಹ್ನಿಶ್ಚ ವರುಣೋ ವೀರ್ಯದೇವತಾ |

ಅನ್ನಸ್ಯ ದೇವತಾ ಸೋಮಃ ಮನೋನಾನಾಭಿಮಾನಿರುದ್ಧಕಃ |

ಇಂದ್ರಿಯೇಶಾಶ್ಚ ಸೂರ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಭಿಮಾನಿನಃ |

ರುದ್ರೋ ವೀಂದ್ರಃ ಶೇಷಕಾಮೌ ಮನಸಸ್ತೇವ ದೇವತಾಃ |

ಶ್ರದ್ಧೇತಿ ನಾಯೋಃ ಪತ್ನೀ ಸ್ಯಾತ್ ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಭವಾಪ್ಯಯಾ |

ತಸ್ಯಾಶ್ಚ ಕಾರಣಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವೇಷಾಮುತ್ತಮೋತ್ತಮಃ |

ತಸ್ಯಾಹೀಶಃ ಕಾರಣಂ ಚ ನಾಸುದೇವಃ ಪರೋಽವ್ಯಯಃ |

ನ ತಸ್ಯ ಸದೃಶಃ ಕಶ್ಚಿತ್ ಕುತ ಏವೋತ್ತಮೋ ಭವೇತ್ |

ತಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ನುಚ್ಯತೇ ಜಂತುರ್ನಿದಿತ್ತೈವಂ ಪರಾತ್ಪರಂ |

ಇತಿ ತತ್ಸವಿನೇಕೇ |

ಅನುನಾದ—ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ ಪುಷ್ಕರ. ನಾಮಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಉಪಾದೇವಿ. ಗೋಲಕಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾದ ಪರ್ಜಸ್ಯ. ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ ಭಾರ್ಯೆಯಾದ ಸ್ವಾಹಾದೇವಿ ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿ ವಹ್ನಿ. ವೀರ್ಮಕ್ಕೆ ಅಭಿಮಾನಿ ವರುಣ. ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿ ಸೋಮ. ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನಿರುದ್ಧ, ರುದ್ರ, ಗರುಡ. ಶೇಷ, ಕಾಮರು ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ಚಕ್ಷು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಸೂರ್ಯನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು. ತ್ವಕ್‌ಗೆ ಪ್ರಾಣ, ನಾಲಿಗೆಗೆ ವರುಣ, ಮೂಗಿಗೆ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿ, ಕೈಗಳಿಗೆ ದಕ್ಷ, ಕಾಲುಗಳಿಗೆ ಜಯಂತ, ಗುದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯ, ಗುಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಮನು ಅಭಿಮಾನಿ. ಆಸ್ತಿಕ್ಯಬುದ್ಧಿಗೆ ಭಾರತಿಯು ಅಭಿಮಾನಿನಿ. ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದ ದೇವತೆಗಳು ನಂತರ ಹುಟ್ಟಿದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಷ್ಕರಾದಿ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಭಾರತೀದೇವಿಯ ಅಧೀನರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅವಳು ಅವರೆಲ್ಲರ ಉತ್ಪತ್ತಿ ನಾಶಗಳಿಗೆ ಕಾರಣಳು. ಭಾರತೀದೇವಿಗೂ ಶ್ವಾಸನಿಶ್ವಾಸ ರೂಪ ಪ್ರಾಣಕಲಾ ಭಿಮಾನಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಕಾರಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಎಲ್ಲರೊಳಗೆ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ. ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೂ ನಾಶರಹಿತನಾದ, ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಕಾರಣನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದವನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ. ಉತ್ತಮನು ಇನ್ನೆಲ್ಲಿ ? ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದರೆ ಜೀವಿಯು ಮಕ್ತನಾಗುವನು ಎಂದು ತತ್ತ್ವವಿವೇಕ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ವಿನರಣೆ—‘ಯಥೇಮಾ ನದ್ಯಃ’ ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಉಪನಿಷದ್ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಜಡವಾದ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಲೆಗಳೆಂದರೆ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ, ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಮೃತಿ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಕಲೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮ :

ಭಾಷ್ಯ—ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ |

ಖಂ ನಾಯುರ್ಜೋತಿರಾಪಃ ಪೃಥಿವೀ ನಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ |

ಇತಿ ಮಂತ್ರೋಕ್ತ ಏನ ಕ್ರಮಃ | ನ ಹೀಂದ್ರಿಯೇಭ್ಯೋ ಮನಃ ಪಶ್ಚಾತ್ | ‘ತತ್ ಸ್ರಾಕ್ ಶ್ರುತೇಶ್ಚ’ ಇತಿ ಭಗವದ್ವಚನಂ |

ವಿಷ್ಣೋಃ ಪ್ರಾಣಸ್ತತಃ ಶ್ರದ್ಧಾ ತಸ್ಯಾ ರುದ್ರೋ ಮನೋಽಭಿಧಃ |
 ತಸ್ಮಾದಿಂದ್ರಸ್ತ್ವಿಂದ್ರಿಯಾತ್ಮಾ ತಸ್ಯ ಸೋಮೋಽನ್ನದೇವತಾ |
 ತತಶ್ಚ ವರುಣಃ ಸೃಷ್ಟಸ್ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಸ್ತತೋಽವರಃ |
 ಆಕಾಶದೇವತಾ ನಿಘ್ನಸ್ತತೋ ವಾಯೋಃ ಸುತೋ ಮರುತ್ |
 ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಾನಕಾಖ್ಯಃ ಪ್ರಥಮೋಽಗ್ನೇಃ ಸುತಸ್ತತಃ |
 ತತಃ ಪರ್ಜನ್ಯ ಉದ್ಭೂತಃ ಸ್ವಾಹಾತೋ ಮಂತ್ರದೇವತಾ |
 ಉದಕಾತ್ಮಕೋ ಬುಧಸ್ತಸ್ಯಾ ಉಷಾನಾನಾತ್ಮಿಕಾ ತತಃ |
 ತತಃ ಶನಿಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾತ್ಮಾ ಕರ್ಮಾತ್ಮಾ ಪುಷ್ಕರಸ್ತತಃ |
 ಕ್ರಮಾತ್ ಪ್ರತ್ಯವರಾ ಹ್ಯೇತೇ ಮುಕ್ತಾ ಸರ್ವಗುಣೈರಪಿ |
 ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಸ್ತತೋ ವಿಷ್ಣುಃ ಸ್ರಾಣಾದಪ್ಯುತ್ತಮೋತ್ತಮಃ | ಇತಿ ಚ |

ಅನುನಾದ—‘ಸ ಪ್ರಾಣಮಸೃಜತ್ ಪ್ರಾಣಾಚ್ಛ್ರದ್ಧಾಂ’ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪೋದಕಲೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮವೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅದೇ ಕ್ರಮವು ವಾಸ್ತವವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ‘ಪ್ರಾಣಿನಿಂದ ಮನಸ್ಸು’ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಅವುಗಳಿಂದ ಪಂಚ ಮಹಾ ಭೂತಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು’ ಎನ್ನುವ ‘ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣ’ ಎಂಬ ಮಂತ್ರ ವಿರೋಧವಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದುದೇ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮವು ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಅನಂತರ ಮನಸ್ಸಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲ. ‘ತತ್‌ಪ್ರಾಕ್ ಶ್ರುತೇ ಶ್ಚ’ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಗವಾನ್ ವ್ಯಾಸರೇ, ‘ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಇತರೇಂದ್ರಿಯ ಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಶ್ರುತಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ’ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇಂದ್ರಿಯ ಮನಸ್ಸುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇನ್ನುಳಿದ ಕಲೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಮುಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಶ್ವಾಸಾಭಿಮಾನಿ ಪ್ರಾಣ, ಪ್ರಾಣಿನಿಂದ ಶ್ರದ್ಧಾಭಿಮಾನಿ ಭಾರತೀದೇವಿ, ಭಾರತೀದೇವಿಯಿಂದ ಮನೋಭಿಮಾನಿ ರುದ್ರ, ರುದ್ರನಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿ ಇಂದ್ರ, ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅನ್ನಾಭಿಮಾನಿ ಸೋಮ, ಸೋಮನಿಂದ ವೀರ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ವರುಣ, ವರುಣನಿಂದ ತಪೋಭಿಮಾನಿ ಅಗ್ನಿ, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಆಕಾಶಾಭಿಮಾನಿ ವಿಘ್ನೇಶ್ವರ, ಅವನಿಂದ ಪ್ರವಹವಾಯುವಿನ ಮಗನಾದ ಭೂತವಾಯು ಭಿಮಾನಿಯಾದ ಮರುತ್ ಎಂಬ ದೇವತೆ, ಅನಂತರ ಅವನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಥಮ ಪುತ್ರನಾದ ಪಾವಕನೆಂಬ ಅಗ್ನಿ, ಅವನಿಂದ ಲೋಕಾಭಿಮಾನಿ ಪರ್ಜನ್ಯ, ಅವನಿಂದ ಮಂತ್ರಾಭಿಮಾನಿ ಸ್ವಾಹಾದೇವಿ, ಸ್ವಾಹಾದೇವಿಯಿಂದ ಜಲಾಭಿಮಾನಿ ಬುಧ, ಅವನಿಂದ ಸಾಮಾಭಿಮಾನಿ ಉಷಾ, ಉಷೆಯಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾಭಿಮಾನಿ ಶನಿ, ಶನಿಯಿಂದ ಕರ್ಮಾಭಿಮಾನಿ ಪುಷ್ಕರ, ಕೊನೆ ಕೊನೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದವರು, ಸಂಸಾರ ಕಾಲ

ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲೂ ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಗುಣಗಳಲ್ಲೂ ಅಲ್ಪರು. ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದವರು ಸಕಲ ಗುಣಗಳಲ್ಲೂ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ನಿತ್ಯ ಮುಕ್ತನಾದ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮ. || ೨ ||

ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲೆಗಳು :

ಉಪನಿಷತ್—ಯಥೇವಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ
ಸಮುದ್ರಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ಭಿದ್ಯೇತೇ ತಾಸಾಂ ನಾನುರೂಪೇ
ಸಮುದ್ರ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಏವಮೇವಾಸ್ಯ ಪರಿದ್ರಷ್ಟು
ರಿನಾಃ ಷೋಡಶಕಲಾಃ ಪುರುಷಾಯಣಾಃ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಾಪ್ಯಾಸ್ತಂ
ಗಚ್ಛಂತಿ | ಭಿದ್ಯೇತೇ ಚಾಸಾಂ ನಾನುರೂಪೇ ಪುರುಷ ಇತ್ಯೇವಂ
ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಸ ಏಷೋಽಕಲೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ || ೩ ||

ಹೇಗೆ ಹರಿಯುವ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರದ ಕಡೆಗೆ ಹರಿಯುತ್ತ, ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಅಜ್ಞ ಜನರಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಆ ನದಿಗಳ ಗಂಗಾ, ಯಮುನಾ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳು, ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಇವೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆಯೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಜೀವನ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಹದಿನಾರು ಕಲೆಗಳು ಪರಮ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದ್ದು, ಪರಮ ಪುರುಷನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಜ್ಞ ಜನರಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ, ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಈ ಕಲೆಗಳ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇವೆ ಎಂದು ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ಕಲಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದಾಗ, ಈ ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಜೀವನ ಜಡವಾದ ಷೋಡಶ ಕಲೆಗಳು ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. ಅದರಿಂದಲೇ ಜೀವನು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ನಾನುರೂಪಗಳು ನಾಶವಾಗುವವೆ ?

ಭಾಷ್ಯ—ಸಮುದ್ರೇ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ | ಪುರುಷೇ ಇತ್ಯೇವಂ ಪ್ರೋಚ್ಯತೇ |
ಭಿದ್ಯೇತೇ ತಾಸಾಂ ನಾನುರೂಪೇ | ಭಿದ್ಯೇತೇ ಚಾಸಾಂ ನಾನುರೂಪೇ
ಇತ್ಯುಕ್ತತ್ವಾತ್ | ಅಜ್ಞೈರನವಗತಾನ್ಯಪಿ ಸಮುದ್ರೇ ಸ್ಥಿತಾನಾಂ
ನದೀನಾಂ ವಿಷ್ಣೌ ಸ್ಥಿತಾನಾಂ ಮುಕ್ತಾನಾಂ ಚ ಭಿನ್ನಾನ್ಯೇವ ನಾಮ
ರೂಪಾಣಿ ಸಂತೈವೇತ್ಯರ್ಥಃ ||

ಅನುನಾದ—ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ, ಸಮುದ್ರವೇ ಅದುಮೆಂದಲ್ಲ. ಕಲೆಗಳು ಪರಮ ಪುರುಷನಲ್ಲಿವೆ ಎಂದೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

ಪರಮ ಪುರುಷನೇ ಆದುವೆಂದಲ್ಲಿ. ಏಕೆಂದರೆ ನದಿಗಳು, ಕಲೆಗಳ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇವೆ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವೇ ಆಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಲೆಗಳು ಪರಮ ಪುರುಷನೇ ಆಗುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿರಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನದಿಗಳ ಮತ್ತು ಪರಮ ಪುರುಷನಲ್ಲಿರುವ ಕಲೆಗಳ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿದ್ದರೂ, ವಸ್ತುತಃ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇವೆ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಭಾಷ್ಯ—ನ ಚ ಭೇದಶಬ್ದೋ ನಾಶೇ ಪ್ರಯುಜ್ಯಮಾನಃ ಕ್ವಾಪಿ ದೃಷ್ಟಃ | ಘಟಾದಾವಪಿ ಬಹುಭಾನೇ ಏನ ಭೇದಶಬ್ದಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೇ | ನಾಶಸ್ತುರ್ಭತ ಏನಾವಗನ್ಯತೇ | ನ ಚಾತ್ರಾರ್ಥತೋಽಪಿ ನಾಶೋಽವ ಗನ್ಯತೇ | ನಹಿ ನಾನಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಚ ಕಸಾಲನದ್ಬಹುಧಾ ಭೂತಾನಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ | ಅತೋ ಭಿದ್ಯೇತೇ ಇತಿ ಸೃಥಕ್‌ತ್ವಮೇವ ಉಚ್ಯತೇ | 'ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ' ಇತಿ ನಾಕೃ ಶೇಷಾಚ್ಚ | ಅತಃ ಪುರುಷೇ ಭಿನ್ನಾನಿ ನಾನುರೂಪಾಣಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾ- ನೀತ್ಯೇನಾರ್ಥಃ |

ಅನುನಾದ—ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಭಿದ್ಯೇತೇ' ಒಡೆಯುತ್ತವೆ ಎಂದು ಭೇದ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭೇದ ಶಬ್ದವನ್ನು 'ನಾಶ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು ಎಲ್ಲೂ ಕಂಡಿಲ್ಲ. ಮಡಕೆಯು, ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಭಿನ್ನವಾಯಿತು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗಲೂ ಒಡೆಯಿತು, ಅವಯವ ವಿಭಾಗ ಹೊಂದಿತು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಭೇದ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ, ಮಡಕೆಯ ಅವಯವ ವಿಭಾಗವಾದರೆ, ಮಡಕೆ ನಾಶವಾಗದಿರಲಾರದಾದ್ದರಿಂದ ಮಡಕೆ ನಾಶವಾಯಿತು ಎಂದು ನಾವು ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತೇವೆ ಹೊರತುಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಅನುಮಾನ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದಲೂ ನಾಮ ರೂಪಗಳ ನಾಶವನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿಯಲಾರೆವು. ಏಕೆಂದರೆ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ದ್ರವ್ಯಗಳಲ್ಲ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅವಯವ ವಿಭಾಗವೆಂಬುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಮಡಕೆಯು ಕಪಾಲಗಳಾಗಿ ಒಡೆಯುವಂತೆ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ಅನೇಕ ಅವಯವಗಳಾಗಿ ಒಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಿನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ ಎಂದೆ ಅರ್ಥ. ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ' ರಥದ ಮಧ್ಯಾವಯವದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಜು ಮರಗಳಂತೆ, ಕಲೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದಲೂ, ಕಲೆಗಳು ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸಾಧುವಾಗಲಾರದು.

ಅದ್ದರಿಂದ 'ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಸೇರಿ ನಾಶಹೊಂದಿ ಸಮುದ್ರವೇ ಆಗುವಂತೆ ಕಲೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿ, ನಾಶ ಹೊಂದಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ದರೂ, ಅವುಗಳ ನಾಮ ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಸಮುದ್ರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುವಂತೆ, ಕಲೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ದರೂ ಅವುಗಳ ನಾಮ-ರೂಪಗಳು ಪರಸ್ಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತವೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ನಾನುರೂಪಗಳು ನಿತ್ಯ :

ಭಾಷ್ಯ—ಅಸ್ತಗಮನಂ ತ್ವಾದಿತ್ಯವದಜ್ಞಾನಾನುವಿಜ್ಞೇಯತ್ವಮೇವ |

ಪ್ರಾಣಾದಯಃ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಮುಕ್ತಾ ನಿತ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |

ಪೃಥಕ್ ಪೃಥಕ್ನಾನುರೂಪೈರ್ನಮಸ್ತಸ್ಮೈ ಪರಾಯ ತೇ |

ಇತಿ ಸತ್ತತ್ವೇ |

ನಾನುರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತ ಇತ್ಯನೇನಾಪಿನಾನುರೂಪಾಮುಕ್ತತ್ವಮುಚ್ಯತೇ |
ನಿಸ್ಪ್ರಿಯ ಇತ್ಯಾದಿವತ್ | ನಾನುರೂಪೇ ಅವಿಹಾಯ ಇತಿ ಚ
ಪೂರ್ವತ್ರ |

ಅನಂತಂ ನೈ ನಾಮಾನಂತಾ ನೈ ವಿಶ್ವೇದೇನಾ ||

ಇತಿ ನಾನುರೂಪಯೋರನಂತತ್ವಂ ಚ ಶ್ರುತಿರ್ವಕ್ತಿ |

‘ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಃ ಸಂತಿ ದೇನಾಃ’ |

‘ಸ ತತ್ರ ಪರ್ಯೇತಿ ಜಕ್ಷನ್ ಕ್ರೀಡನ್ ರಮಮಾಣಃ |’

‘ಸೋಽಶ್ರುತೇ ಸರ್ವಾನ್ ಕಾಮಾನ್ ಸಹ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ |’

‘ಋಚಾಂ ತ್ವಃ ಪೋಷಮಾಸ್ತೇ ಪುಪುಷ್ವಾನ್ ಗಾಯತ್ರಂ ತ್ವೋ

ಗಾಯತಿ ಶಕ್ತರೀಷು ||’

ಇತ್ಯಾದೇಶ್ಚ | ಅತಃ ಸರ್ವಮುಕ್ತೇಭ್ಯೋಪ್ಯುತ್ಪನ್ನೋತ್ತಮಃ ಪರಿ

ಪೂರ್ಣೋ ನಾರಾಯಣ ಇತಿ ಸಿದ್ಧಂ

|| ೩ ||

ಅನುನಾದ—‘ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ’ ಎಂಬ ಕಲೆಗಳು ಪರಮ ಪುರುಷನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ’ ಎನ್ನುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ‘ಅಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತವೆ’ ಎಂದರೂ, ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಅಜ್ಞಾನರಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಷ್ಟೇ ಅರ್ಥ, ನಾಶವಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದಲ್ಲ. ‘ಸೂರ್ಯನು ಅಸ್ತಂಗತನಾದ’ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸೂರ್ಯನು ನಾಶವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು ಎಂಬ ಅರ್ಥ

ವನ್ನು ಯಾರೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಕಲೆಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ನಿತ್ಯವೂ ಯಾವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವವೋ ಅಂಥಹ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಭಗವಂತನಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ' ಎಂದು ಸತ್ತತ್ತ ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೂ ಕಲೆಗಳಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲ.

ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರೇಸ್ತಂ ಗಚ್ಛಂತಿ ನಾಮ ರೂಪೇ ವಿಹಾಯ | ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ ಪರಾತ್ ಪರಂ ಪುರುಷ ಮುಚ್ಯತೆ ದಿವ್ಯಂ' ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ 'ವಿಹಾಯ,' 'ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂದು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಾಮ ರೂಪಗಳಿಲ್ಲ, ನಾಶವಾದವು ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೇ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಾದವೂ ಸಮಂಜಸವಲ್ಲ. 'ನಾಮ ರೂಪಾದ್ ವಿಮುಕ್ತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ನಾಮ ರೂಪಗಳಿಂದ ಅಮುಕ್ತ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದೆ. 'ವಿಪ್ರಿಯ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ 'ವಿ' ಎಂಬ ಉಪ ಸರ್ಗಕ್ಕೆ 'ವಿಗತ' ಅಂದರೆ 'ಇಲ್ಲದಿರುವ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆ. 'ಮುಕ್ತ' ಎಂದರೆ 'ಮುಕ್ತಿ,' ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಮುಕ್ತ ಎಂದರೆ 'ಮುಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು,' ನಾಮ ರೂಪಗಳಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಇಲ್ಲದವನು ಎಂದೇ ಅರ್ಥ. 'ನಾಮರೂಪೇವಿಹಾಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ನಾಮರೂಪೇ ಅವಿಹಾಯ' ಎಂದೇ ಪದವಿಭಾಗವಾದ್ದರಿಂದ, ನಾಮ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಡದೆ ಎಂದೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. 'ಅನಂತಂ ವೈ ನಾಮ ಅನಂತಾ ವೈ ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ' 'ನಾಮಗಳೂ ಅನಂತ, ರೂಪಗಳೂ ಅನಂತಗಳು' ಎಂದು ನಾಮ. ರೂಪಗಳಿಗೆ ನಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲೂ ಮುಕ್ತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಇದ್ದಾರೆ, ಮುಕ್ತನು ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉಣ್ಣುತ್ತ, ಆಡುತ್ತ. ರಮಿಸುತ್ತ, ವಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೊಡನೆ ಕೂಡಿ ಕೊಂಡು, ಎಲ್ಲ ಪ್ರಿಯ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬ ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನು ಋಕ್‌ಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾ ಇದ್ದಾನೆ. ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮುಕ್ತ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶಕ್ವರೀ ಛಂದ ಸ್ಸಿನ ಋಕ್‌ಗಳಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರ ಸಾಮವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಭೇದವನ್ನು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಗಳು ಬಹಳ ಇರುವುದರಿಂದ, ಕಲೆಗಳು ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೊಡನೆ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸರ್ವ ಮುಕ್ತರಿಗಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮೋತ್ತಮನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪರಿಪೂರ್ಣ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ||೩||

ಉಪನಿಷತ್—ತದೇವ ಶ್ಲೋಕಃ |

ಅರಾ ಇನ ರಥನಾಭೌ ಕಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಾಃ |

ತಂ ನೇದ್ಯಂ ಪುರುಷಂ ನೇದಯಥಾ ಮಾ ಮೋ ಮೃತ್ಯುಃ ಪರಿವೃಥಾಃ

ಇತಿ ||

ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಸಮ್ಮತಿಯೂ ಇದೆ—‘ರಥದ ಮಧ್ಯಾಪಯವ ದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚು ಮರಗಳು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಕಲೆಗಳೂ ಪರಮಾತ್ಮ ನಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. ಶಿಷ್ಯರೇ, ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಅಂಥಹ ಪರಮ ಪುರುಷ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ನೀವು ತಿಳಿಯಿರಿ, ಅದರಿಂದ ಸಂಸಾರ ಬಾಧೆಯೂ ನಿಮಗೆ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಲಿ’ ಎಂದು.

ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಎಷ್ಟು ತಿಳಿದರೂ ಕಡಿನೆಯೆ :

ಉಪನಿಷತ್—ತಾನ್ ಹೋನಾಚ ಏತಾನದೇನಾಹಮೇತತ್ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ
ನೇದ ನಾತಃ ಪರಮಸ್ತೀತಿ | ತೇ ಹಿ ತಮರ್ಚಯಂತಃ ತ್ವಂ ಹಿ ನಃ
ಹಿತಾ ಯೋಃಸ್ಮಾಕಮನಿದ್ಯಾಯಾಃ ಪರಂ ಪಾರಂ ತಾರಯಸೀತಿ ||
ನಮಃ ಪರಮಯುಷಿಭ್ಯೋ ನಮಃ ಪರಮಯುಷಿಭ್ಯಃ || ೪ ||
ಇತಿ ಷಷ್ಠ ಪ್ರಶ್ನಪ್ರತಿನಿವಚನಂ
|| ಇತಿ ಪಟ್ಟಶ್ಲೋಕನಿಷ್ಠಾಪ್ತ ಸಮಾಪ್ತಾ ||

ಪಿಪ್ಪಲಾದರು ಹೀಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ‘ನಾನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆ ಶಿಷ್ಯರು ಗುರುಗಳನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಾದಿಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿ ‘ನೀವು ನಮ್ಮನ್ನು ಅವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಪಾರು ಮಾಡಿದಿರಿ. ನೀವು ನಮಗೆ ತಂದೆಯಂತೆ ಇರುವಿರಿ’ ಎಂದು ಕೊಂಡಾಡಿ ದರು. ಪಿಪ್ಪಲಾದರೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಮುನಿಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆರನೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮುಗಿಯಿತು ಮತ್ತು ಪಟ್ಟಶ್ಲೋಕನಿಷ್ಠಾಪ್ತನ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

**ಭಾಷ್ಯ—ನನೋ ನನೋಃಸ್ತು ಹರಯೇ ಪ್ರೇಷ್ಠಪ್ರೇಷ್ಠತಮಾಯ ತೇ |
ಪರಮಾನಂದಸಂದೋಹಸಾಂದ್ರಾನಂದವಪುಷ್ಮತೇ ||
|| ಇತಿ ಷಷ್ಠಶ್ಲೋಕನಿಷ್ಠಾಪ್ತ ಭಾಷ್ಯಂ ಸಮಾಪ್ತಂ ||**

ಅನುನಾದ—ನನಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದವರಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರೀತಿ ಪಾತ್ರನಾದ ಅಪರಿಮಿತಾನಂದ ಸ್ವರೂಪನಾದ ಆನಂದಮಯ ಶರೀರ ಉಳ್ಳ ಪಾಪ ಹರನಾದ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ನಮಸ್ಕಾರ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಪಟ್ಟಶ್ಲೋಕನಿಷ್ಠಾಪ್ತ ಭಾಷ್ಯದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಮುಗಿಯಿತು.